

Ville Salmela

Henkirikoksen tutkinta ja siihen osallistuneet Jyväskylässä 1862–1905

pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Historian ja etnologian laitos
heinäkuu 2017

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Ville Salmela	
Työn nimi – Title Henkirikoksen tutkinta ja siihen osallistuneet Jyväskylässä 1862–1905.	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year heinäkuu 2017	Sivumäärä – Number of pages 115 sivua + liit.
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tässä pro gradu -tutkielmassa perehdytään henkirikosten tutkintaan 1800-luvun jälkipuolen Jyväskylässä. Henkirikoksista tutkitaan murhia ja tappoja – lapsenmurhia tai esimerkiksi huolimattomuudella aiheutettuja kuolemantapauksia ei käsitellä. Henkirikokset olivat tutkitun ajanjakson Jyväskylässä harvinaisia yksittäistapauksia: vuosina 1862–1905 Jyväskylän raastuvanoikeus käsittelee vain kuutta henkirikosta. Tapausten pieni määrä mahdollistaa syventymisen kunkin tutkinnan yksityiskohtiin. Tutkielma perustuu pääasiassa Jyväskylän raastuvanoikeuden pöytäkirja-aineistoon ja ajanjakson oikeusnormistoon. Työn näkökulma on kokonaisvaltainen: se kattaa rikoksia ja niiden tutkintaa koskeneen normiston, rikostutkinnalle keskeisten instituutioiden sekä etenkin tutkintaan osallistuneiden toimijoiden osuuden. Toimintaa tarkastellaan normiston ja kirjallisuuden pohjalta rakentuvaa oikeushistoriallista kehystä vasten, joka oli tutkitulla ajanjaksolla muutostilassa. Tutkittava ajanjakso on merkittävä sekä rikosoikeuden että todisteiden harkinnan modernisaatiota tarkasteltaessa.</p> <p>Rikokset paljastuivat käytännössä kahdella vaihtoehtoisella tavalla: Tappoina tutkitut rikokset paljastuivat tuoreeltaan ja niille oli yleensä silminnäkijöitä. Murhatutkinnot taas alkoivat vainajan löytymisestä, eikä silminnäkijöitä ollut. Rikospaikalla olleiden toiminnalla oli suuri merkitys tutkinnan kannalta. Jos rikos paljastui tuoreeltaan, paikalla olleet yrittivät auttaa uhria ja ottivat epäillyn itse kiinni. Paikalla olleet tekivät yksityiskohtaisia havaintoja ja muistivat yksityiskohdat todistaessaan myöhemmin raastuvassa.</p> <p>Varsinaisesti rikos tutkittiin raastuvanoikeudessa suullisessa prosessissa. Oikeudenkäyntiä edelsi kaupunginviskaalin valmistava tutkinta, joka oli varsinkin ennen 1880-lukua melko suppea. Järjestyksenpitoon ja rikosten tutkintaan käytettävissä olleet resurssit olivat vaatimattomat: Ennen 1880-lukua Jyväskylässä ei ollut lainkaan varsinaisia poliiseja, vaan viskaali vastasi järjestyksenpidosta yhdessä kaupunginpalvelijan ja palovartijoiden kanssa. Myös kaupunkilaiset itse osallistuivat aktiivisesti järjestyksenpitoon.</p> <p>Raastuvanoikeuden tutkinta oli lähinnä todistajien suullista kuulemistä, joka oli myös voimassa olleen oikeudenkäymiskaaren mukaan lähtökohta. Jos rikokselle oli silminnäkijöitä, tutkinnot etenivät yleensä suoraviivaisesti. Jos silminnäkijöitä ei ollut, tutkinnot osoittautuivat ongelmallisemmiksi toisaalta tutkintamenetelmien kehittymättömyyden ja toisaalta todistelua koskeneen normiston jäykkyyden vuoksi.</p>	
Asiasanat – Keywords 1800-luku, henkirikokset, rikosoikeus, oikeudenkäynti, Jyväskylä, historia	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopiston kirjasto, JYX-julkaisuarkisto	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO: RIKOSTUTKINTA TUTKIMUSKOHTENA	1
1.1 Puukotus talvimarkkinoiden iltana	1
1.2 Aiempi tutkimus	3
1.3 Tutkimustehtävä.....	11
1.4 Lähteet, tutkimusmenetelmät ja käsittelytapa	16
2 HENKIRIKOS JA VALMISTAVA TUTKINTA	27
2.1 Jyväskylän kaupunki ja järjestyksenpito 1800-luvun jälkipuolella.....	27
2.2 Henkirikos ja sen paljastuminen.....	29
2.3 Valmistava tutkinta	40
2.3.1 Poliisitutkinta.....	40
2.3.2 Lääketieteellinen kuolemansyyn selvittäminen.....	45
3 HENKIRIKOKSEN TUTKINTA ALIOIKEUDESSA	47
3.1 Lähtökohtia	47
3.2 Haasteita ja ratkaisuja.....	52
3.3 Osalliset	54
3.3.1 Syyttäjä ja asianomistaja	54
3.3.2 Vastaajat.....	56
3.4 Todistajat ja todistelu yleisesti	60
3.5 Näytön rakentuminen tutkittujen oikeustapausten valossa.....	69
3.5.1 Kiistäminen ja tunnustaminen	69
3.5.2 Hätävarjeluun tai olosuhteisiin vetoaminen	71
3.5.3 Ristiriitaisia todistuksia, painostusta ja kirjelmöintiä.....	72
3.5.4 Runsaasti aihetodisteita	78
3.5.5 Huhupuheita	80
3.5.6 Epäiltynä ilman syytä	82
3.6 Alioikeuden tuomio perusteineen	85
4 YLEMMÄT OIKEUSASTEET	94
4.1 Alistaminen Vaasan hovioikeudelle.....	94
4.2 Lopullinen tuomio Senaatin oikeusosastossa	98
5 HENKIRIKOKSEN TUTKINTA JA SIIHEN OSALLISTUNEET.....	101
LÄHTEET	107
LIITTEET	116

1 JOHDANTO: RIKOSTUTKINTA TUTKIMUSKOHTENA

1.1 Puukotus talvimarkkinoiden iltana

1800-luvun markkinat olivat toisille innolla odotettuja tapahtumia ja kohokohtia, toisille taas merkitsivät muutamaa päivää ”siivotonta ja rajua renttuilemistä”: juopottelua, möykkyä ja tappeluita, jotka kertoivat kansan oppimattomuudesta ja sivistämisen tarpeesta. Järjestyshäiriöiden ja metelin vuoksi osa kaupunkilaisista vastusti markkinoiden järjestämistä yleisesti. Markkinoilla käytiin kauppaa, minkä lisäksi siellä oli valtavasti muutakin nähtävää ja koettavaa: markkinat muistuttivat jopa karnevaaleja. Markkinat olivat tärkeitä tapahtuma kaupunkilaisille ja lähellä asuneille, mutta niille matkustettiin kauempaakin. Markkinoilla käytöstä ja toimintaa tavallisesti ohjanneet normit ja toimintatavat unohtuivat helposti, millä oli seurauksensa.¹

Jyväskylän vuoden 1874 talvimarkkinat eivät olleet poikkeukselliset: markkinapäivää seuranneena aamuna kaupunginvankila oli täynnä ”kurjia juoppoja”, joiden joukossa istuivat myös väärän rahan levittämisestä epäilty mies ja Karstulan seudulta kotoisin ollut entinen renki epäiltynä henkirikoksesta. Hän oli matkustanut Jyväskylään markkinoille yhdessä pitäjänmiesten kanssa ja kaupunkiin päästyään hän oli hankkinut yöpaikan itselleen puuseppä Kastrénin luota. Saatuaan yöpaikan hän lähti tapaamaan tuttujaan kaupungille ja osti punssipullon, joita porukassa kului illan mittaan useampia.²

Illalla renki päätyi istumaan iltaa porvari Waldenin taloon. Samassa joukossa oli erittäin hyväntuulinen iisalmelainen teurastaja, joka oli vahvassa humalassa ja pyrki kaulailemaan muiden kanssa. Itsekin kovassa humalassa ollut renki ei olisi voinut ymmärtää teurastajan ystävällisiä elkeitä juuri pahemmin väärin: ilmeisesti hän luuli teurastajan aikovan varastaa taskuistaan. Talon omistaja makasi vuoteenomana, mutta hermostui metelistä ja nousi hiljentämään vieraita ja ajoi samalla humalaisen teurastajan ulos eteiseen ja sulki oven. Hetken päästä renki nousi paikaltaan, meni eteiseen ja kohotti kätensä lyödäkseen teurastajaa. Tämä pakeni eteisestä pihalle. Renki seurasi häntä ulos ja löi tätä

¹ Esim. Tommila 1972, 108–110; Uudenkaarlepyyn markkinoista, joilla tehtiin henkirikos ks. Ylikangas 1984, erit. 171–172. Jyväskyläläisessä Keski-Suomi -sanomalehdessä yleensä paheksuttiin ja taivasteltiin markkinoita ja niihin liittyntä epäjärjestystä, esim. nimimerkki ”Wallattomuuden vihaajan” kirjoitus: Keski-Suomi 30.9.1871 n:o 39, 1: ”Jyväskylästä”.

² Keski-Suomi 10-1-1874 n:o 2, (1–)2: ”Jyväskylästä”: ”Markkinat”; JRO 19.1.1874 §1.

tuntemattomaksi jääneellä teräaseella muiden katsoessa sisältä. Teurastaja jäi maahan maakaamaan ja renki palasi sisälle muiden luo. Osa sisällä olleista tarkasti rengin teräaseiden varalta ja jotkut huomasivat tämän oikean käden veriseksi. Renki uhkaili tarkastajia epäsuorasti väkivallalla: ”haluatteko tekin lyönnin?” Hän vietti loppuyön kaupunginvankilassa.³

Jyväskylän raastuvanoikeuden vuosi alkoi murheellisissa merkeissä: ensimmäisenä käsiteltävänä tapauksena oli henkirikos. Vastaja kiisti kaiken, myös että olisi koskaan edes tavannut uhria tai pitäneensä teräasetta markkinoilla hallussaan – paitsi tietenkin sitä, jonka oli ostanut paikalta. Senkin hän oli sanojensa mukaan antanut toiselle henkilölle säilytettäväksi, koska hänellä ei ollut vyötä puukkoaan varten. Myös veriselle kädelle oli selitys: renki kertoi kaatuneensa kadulla ja veren tulleen hänen suustaan. Kiistämisestä huolimatta todisteet pitivät useiden silminnäkijöiden ansiosta. Surma-ase jäi kuitenkin kadoksiin. Käsittely ei kestänyt kauaa: toisessa istunnossa renki tuomittiin taposta kahdeksitoista vuodeksi kuritushuoneeseen.⁴

Tässä tutkielmassa perehdytään henkirikosten tutkintaan Jyväskylässä kaupungin raastuvanoikeuden perustamisesta 1862 vuoteen 1905. Tuon ajan Jyväskylässä henkirikokset olivat poikkeuksellisia yksittäistapauksia. Edellä kuvaillun rikoksen tutkinta oikeudessa muodostui melko yksinkertaiseksi. Tutkinta eteni suullisessa käsittelyssä samaan tapaan, kuin rikosoikeutta oli Suomessa vanhastaan käyty. Siinä oli kuitenkin jo modernin rikosoikeudenkäynnin piirteitä, jotka tulivat osaksi suomalaista rikosoikeutta 1800-luvun jälkipuoliskolla. Rikosta tutkittiin jo ennen oikeuskäsittelyä: kaupunginlääkäri teki vainajalle ruumiinavauksen kuolinsyyn osoittamiseksi ja kaupunginviskaali teki rikoksesta valmistavan tutkinnan, joka pohjusti varsinaista oikeusprosessia. Myös todistelussa tapahtui 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon aikana merkittäviä muutoksia – tämän rikoksen toteen näyttäminen oli tosin yksinkertaista silminnäkijöiden ansiosta, joten muuttuvilla todistelukäytännöillä ei ollut tutkinnalle merkitystä. Myös langetettu kuritushuone tuomio kertoi oikeuden modernisoitumisesta: vankeusrangaistus päärangaistuksena kuolemanrangaistuksen, ruumiinrangaistusten tai sakon sijaan on laajemmassa mitassa vasta 1800-luvun ilmiö. Asetus, jonka perusteella tuomio langetettiin, oli osa 1800-luvun jälkipuolella uudelleen käynnistyneen valtiopäivätoiminnan alulle laittamaa rikoslain osittai-

³ JRO 19.1.1874 §1

⁴ JRO 19.1.1874 §1

suudistusta, joka herätti aikanaan runsaasti keskustelua. Uudistus toi suomalaiseen oikeuskulttuuriin valtavan muutoksen verrattuna aiempaan, varhaismodernilta ajalta asti periytyneeseen lainsäädäntöön. Edellinen kuvaus perustuu alioikeuden rikoskäsittelevästä pitämään pöytäkirjaan, joka kertoo rikoksen ja siitä langetettujen rangaistusten lisäksi paljon myös aikansa kaupunkikulttuurista ja toimintatavoista.⁵

1.2 Aiempi tutkimus⁶

Pääasiallisesti historiallisiin (rikos)oikeudenkäynteihin⁷ tai rikostutkintaan⁸ keskittyviä historiantutkimuksia ei ole Suomessa julkaistu erityisen runsaasti. Oikeudenkäyntejä ja oikeusjärjestelmää käsitellään kuitenkin laajasti erityyppisissä ja eri aiheita käsittelevissä historiantutkimuksissa etenkin oikeusjärjestelmän tuottaman runsaan asiakirja-aineiston vuoksi, jota on hyödynnetty useiden erilaisten tutkimusten lähdeaineistona.⁹ Yhdistelmällä eri teemoja käsitteleviä aiempia tutkimuksia historiantutkimuksen lisäksi myös oikeustieteen ja (oikeus)sosiologian alalta tutkielman taustakirjallisuus muodostuu kuitenkin

⁵ 1800-luvun oikeuden modernisaatiosta laajemmin varsinaisissa käsitteilyluvuissa: Todistelusta luvussa 3.4 ja rikoslain uudistuksista luvun 3.6 yhteydessä.

⁶ Aiempaa tutkimustilannetta on kartoitettu perehtymällä aiempien vastaavia aihepiirejä tarkastelevien tutkimusten ja opinnäytteiden taustakirjallisuuteen sekä kirjallisuustietokantahakujen avulla. Kotimaisia tutkimuksia on etsitty *ARTO* (<http://arto.linneanet.fi/>) ja *FENNICA* (<http://fennica.linneanet.fi/>) -tietokannoista teemojen mukaisilla hakusanoilla (jäljempänä).

Kansainvälistä tutkimusta on keskeisen vertailukohtana Ruotsin ja pohjoismaiden osalta etsitty *LIBRIS* (<http://libris.kb.se/>) -tietokannasta, sekä yleisesti Google Scholar (<http://scholar.google.fi>) -hakuohjelmaa ja Jyväskylän yliopiston kirjaston kansainvälisten sähköisten aineistojen PCI -hakuportaalia (<https://jyu.finna.fi/Primo/Home>) käyttäen. Pääsääntöisesti kirjallisuus painottuu kuitenkin kotimaiseen kirjallisuuteen.

⁷ Esimerkiksi tarkka sanahaku ”*rikokset + oikeudenkäynti + historia*” tuottaa kotimaisissa *ARTO* ja *FENNICA* -tietokannoissa neljä julkaisua: Anu Koskivirran 1700-luvun lopun itäsuomalaista henkirikollisuutta ja henkirikollisuuden kontrollia tarkastelevan väitöskirjan (Koskivirta 2001), Olli Matikaisen 1500–1600-lukujen vaihteen itäsuomalaista väkivaltaa mentaliteettihistoriallisesta näkökulmasta tarkastelevan väitöskirjan (Matikainen 2002), oikeushistorioitsija Heikki Pihlajamäen julkisen käsitteen muotoutumista keskiajalla ja uuden ajan alussa tarkastelevan artikkelin (Pihlajamäki 2005) ja Emmi Lahden 1700-luvun lopun noituutta tarkastelevan väitöskirjan. Hakua laajentamalla ja sumentamalla haku tuottaa huomattavasti suuremman joukon viitteitä, mutta varsinaisesti 1800-luvun loppupuolta ei kirjallisuudessa käsitellä juuri lainkaan.

⁸ Sanahaku *ARTO* ja *FENNICA* -tietokantoihin tuottaa kaksi osumaa: Klaus Kaartisen artikkelin sekä Kaartisen toimittaman ”*Rikospaikan jäljet – teknisen rikostutkinnan varhaisvaiheista Suomessa*” (Kaartinen 2007) sekä Kaartisen toimittaman keskusrikospoliisin historiategoksen *Teknisen rikostutkinnan vuosisata: valokuvia matkan varrelta*. Aiheesta myös esimerkiksi Hietaniemi 1995. Varsinainen tekninen rikostutkinta eli ”forensinen tiede” tutkii ja kehittää menetelmiä rikosten teknistä tutkintaa varten. Forensisen tieteen yleisteoksissa ja oppikirjoissa on toisinaan lyhyt historiaosuus, jossa esitellään tieteenalan kehitystä. Kotimaisista esim. Himberg 2002: ”*tekninen rikostutkinta - Johdatus forensiseen tieteseen*” on alan perusteos alan parissa tekemisissä oleville, jotka eivät kuitenkaan ole varsinaisia rikospaikkatutkijoita, kuten juristeille ja poliiseille. Kansainvälisen tutkimuksen osalta sanahaku ”*Forensic science*” *AND history* tuottaa *JSTOR* -tietokannassa historia-aineisiin rajatussa tiivistelmiin kohdistetussa sanahaussa 8 osumaa, jotka ovat kuitenkin painottuneet vahvasti lähihistoriaan. Rikostutkinnan historiaa ei siten ole tutkittu erityisen runsaasti.

⁹ Tuomiokirjoista historiantutkimuksen lähdeaineistona laajemmin luvussa 1.4 – lähteet ja tutkimusmenetelmät

kin kohtuullisen laajaksi. Työssä käsiteltävistä teemoista ollaan historian tutkimuksen lisäksi kiinnostuneita usealla muullakin tutkimusalalla: rikos- ja prosessioikeus ovat oikeustieteellisiä tutkimusaloja, lainsäädännön ja oikeusjärjestelmän suhdetta oikeussosiologisissa tutkimuksissa ja rikollisuutta lähinnä sosiologiaan limittyvässä kriminologiassa, jolla on yhtymäkohtansa oikeussosiologiaan.¹⁰ Vaikka näiden tutkimusalojen mielenkiinto kohdistuu lähinnä nykypäivään ja jopa tulevaisuuteen, tutkimuksissa voidaan käyttää historiallisia aineistoja. Tutkimusten näkökulmista, malleista ja tutkimustuloksista on hyötyä myös historian tutkimukselle. Koska työssä käsitellään sellaisen oikeudellisen toiminnan historiaa, jota myös sosiologit ovat tutkineet, edellyttää tutkimuskohteen mielessä käsittely näiden tieteenalojen tutkimuksiin ja tutkimustuloksiin perehtymistä. Seuraavassa on tiivistetty käsillä olevan työn aihepiirin kanssa yhteen limittyviä tutkimusaloja ja keskeisiä tutkimuksia temaattisesti jaoteltuna.

Oikeussosiologia on oikeustieteen ja sosiologian välimaastoon sijoittuva tieteenala, joka tutkii oikeuden ja yhteiskunnan välistä suhdetta ja sillä on yhtymäkohtia esimerkiksi kriminologiaan. Tutkimuskohteita ovat esimerkiksi lakiuudistusten yhteiskunnalliset vaikutukset tai lain säätämisen prosessi. Oikeussosiologin näkökulma eroaa oikeustieteilijän näkökulmasta: oikeustieteilijät tekevät tutkimusta juristien ammattikunnan sisäpuolella, oikeussosiologin näkökulma on ulkopuolisen havaitsijan ja tutkijan näkökulma. Valmiiden aineistojen hyödyntämisen lisäksi osa aineistosta voidaan tuottaa tutkimusprosessissa esimerkiksi haastatteluiden tai kyselyiden avulla. Oikeussosiologiassa usein hyödynnettäviä valmiita aineistoja taas ovat esimerkiksi tilastolliset aineistot, normisto, toimijoiden tai organisaatioiden (kuten tuomioistuinlaitoksen) asiakirjat sekä erilaiset kulttuurituotteet, kuten lehtikirjoitukset. Kaikkia tällaisia aineistoja on hyödynnetty myös historian tutkimuksessa ja hyödynnetään jossain laajuudessa myös käsillä olevassa tutkielmassa. Havainnoimalla tai haastattelemalla kerättyjen aineistojen tuottaminen ei kuitenkaan ole 1800-luvun tutkijalle mahdollista, joten historian tutkija on tässä mielessä valmiiden aineistojen varassa.¹¹

¹⁰ Suomessa kriminologian ja oikeussosiologian tutkimus on keskittynyt Helsingin yliopiston Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituuttiin, jossa tutkitaan myös rikosoikeutta ja rikollisuutta., mutta tutkimuksessa käytettävät menetelmät eroavat merkittävästi historian tutkimuksen vastaavista menetelmistä. Instituutti tekee säännöllisesti esimerkiksi ns. rikosuhritutkimuksia, jotka toteutetaan *survey*-menetelmällä.

¹¹ Oikeussosiologiasta esimerkiksi Alvensalo & Ervasti 2006 ja Kyntäjä & Laitinen 1983. Oikeussosiologian tutkimuksella ja oikeus/rikoshistorian tutkimuksella on runsaasti yhtymäkohtia, joka näkyy myös alan tutkijoissa: esimerkiksi Suomen tunnetuimpiin oikeussosiologian tutkijoihin kuuluva Kaijus Ervasti on tutkinut liseniaatintyössään autonomian ajan lapsenmurhia.

Rikollisuutta ja väkivaltaa on tutkittu historianantutkimuksessa kohtuullisen runsaasti sekä Pohjoismaissa että kansainvälisesti. Suomalaisessa aihetta tarkastelevassa kirjallisuudessa korostuu etenkin varhaismodernin ajan maaseutumaisten alueiden väkivallan tutkimus. Kaupunkien väkivaltaa ja 1800-luvun väkivaltaa koskeva tutkimus on kuitenkin huomattavasti vähäisempää.¹² Rikollisuuden ja väkivallan historiaa tarkastelevien tutkimusten näkökulmien pohjalta voidaan erotella kaksi toisistaan eroavaa lähestymistapaa, joita ei kuitenkaan tule mieltää absoluuttisiksi ja toisensa pois sulkeviksi. Lähestymistapojen välinen rajanveto on lähinnä veteen piirretty viiva, joka tutkimuksissa usein ylittää. Nämä näkökulmat ovat toisaalta niin kutsuttu *historiallinen kriminologia* ja toisaalta *rikoshistoria*, joiden lähestymistavat, näkökulmat ja menetelmät eroavat merkittävästi toisistaan.

Historiallinen kriminologia on ensisijaisesti teoriavetoista tutkimusta, jossa tutkitaan laajoja, jopa tilastollisia aineistoja määrällisin menetelmin. Tutkimuksissa rakennetaan yleistettäviä teorioita esimerkiksi rikollisuuden määrällisten vaihteluiden selittämiseksi. Esimerkkinä tilastollisesta historiallisen rikollisuuden tutkimuksesta ja ylipäänsä varhaisesta kiinnostuksesta historiallista rikollisuutta kohtaan on mainittava ”moraalistatistikko” Veli Verkko, joka selitti Suomen korkeaa väkivaltarikollisuutta alkoholinkäytöllä ja erityisellä kansanluonteella. Ajatus suomalaisten kansanluonteen ja alkoholinkäytön erityispiirteistä oli Verkon aikalaisten keskuudessa yleinen: tutkimukset tukivat käsitystä erityisesti ”suomalaisesta viinapäästä”. Verkon tilastolliset tutkimukset osoittivat väkivaltaan liittyneen kuolleisuuden olevan Suomessa korkea ja moninkertainen Ruotsiin verrattuna. Ajatukset väkivallan kytkeytymisestä suomalaisten erityiseen kansanluonteeseen ovat sittemmin muuttuneet. Kritiikistä huolimatta Verkon asema tilastollisen rikollisuuden tutkimuksen suomalaisena pioneerina on kiistämätön.¹³

¹² Rikollisuutta kaupungeissa varhaismodernina aikana ovat tutkineet mm. Petri Karonen; (esim. Karonen 1996; Karonen 1995; Tapaustutkimus myrkyttämällä tehdystä henkirikoksesta ja sen tutkimisesta 1600-luvun Turussa Karonen 2000.) ja ruotsalainen Eva Österberg. (esim. Österberg & Lindström 1988) 1800–1900 -lukujen kaupunkien väkivallasta on kirjoitettu Jyväskylän yliopistossa pro gradu -tutkielmia; esim. Heikkilä-Pesonen 2002 (Jyväskylä, 1900-luvun alku); Enlund 1993 (Lahti). Anna Kantanen on kirjoittanut kattavan pro gradu-tutkielman 1800-luvun puolivälin puolisonsurmista, joka perustuu tästä työstä poiketen hovioikeuden aineistoon. (Kantanen 2016)

¹³ Verkon merkittäviä tutkimuksia henkirikosten osalta ovat etenkin *Lähimmäisen ja oma henki* (Verkko 1949), sekä *Henkeen kohdistuneista rikoksista Suomessa* (Verkko 1924). Suomalaisesta kansanluonteesta ja väkivaltarikoksista etenkin Verkko 1949, 22–34 ja 83–95, myös 137–154. ”Suomalaisesta viinapäästä” myös esimerkiksi Matti Peltonen: *Kuinka ’suomalainen viinapää’ syntyi?* (Peltonen 1988). Kritiikistä Verkkoa ja etenkin ajatusta ”suomalaisesta viinapäästä” kohtaan myös Vilksa 2015, 530–533

Toisena esimerkkinä varhaisesta suomalaisesta rikosoikeuteen ja oikeuskulttuuriin liittyvästä tutkimuksesta mainittakoon Pentti Renvallin tutkimus *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa*. Renvall tutki 1500-luvun sakkoluetteloiden ja tuomiokirjojen perusteella keskiajan suomalaisten oikeuteen liittyneitä ajattelutapoja ja mentaliteetteja tavoittaen taustalta ”suhteellisen yhtenäisen sielullisen rakenteen”, joka osaltaan selitti aikansa oikeuskäsityksiä.¹⁴

Varsinaisen historiallisen kriminologian suomalaisena pioneerina on mainittava Heikki Ylikangas, jonka 1970-luvulla julkaistut, Etelä-Pohjanmaan 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun puukkojunkkariväkivaltaa tarkastelevat tutkimukset ja etenkin näistä tunnetuin *Puukkojunkkareitten esiinmarssi*, kuuluvat suomalaisen väkivallan tutkimuksen perusteoksiin. Puukkojunkkareitten esiinmarssi tarkastelee suuren tapausmäärän pohjalta eteläpohjalasta puukkojunkkariväkivaltaa ja sen oikeudellista kontrollia rakentaen väkivallan merkittävää lisääntymistä 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa selittävän teorian. Teoria rakentuu tutkittujen oikeustapausten pohjalta, joista havaittuja yleisimmän tason ilmiöitä nostetaan esiin ja havainnollistetaan konkreettisten tapausesimerkkien avulla.¹⁵

Rikoshistoriassa¹⁶ rikollisuutta käsitellään historiallisesta kriminologiasta poiketen enemmän laadullisin menetelmin ja aineistovetoisemmin. Oikeustieteilijä ja historioitsija Kirsi Kuusikko tarkastelee kattavasti rikoshistorian tutkimista käytännöllisestä tutkimuksen tekemisen ja tutkimusmenetelmien näkökulmasta artikkelissaan *Rikoshistorian tutkiminen*.¹⁷ Rikoshistoriallisten tutkimusten näkökulmat eroavat merkittävästi toisistaan –

¹⁴ Renvallin mukaan tuon ajan suomalaiset perustivat oikeudellisen ajattelunsa reaktioihinsa ja olivat taipuvaisia maagiseen ja yliluonnolliseen ajatteluun, eivätkä kyenneet nousemaan välittömien havaintojensa rakentamasta todellisuudesta abstraktin ajattelun tasolle. (Renvall 1949, erit. ss.7–16, 180–199). Renvallin tutkimuksesta sekä sen herättämästä keskustelusta kirjoittaa laajemmin esimerkiksi Olli Matikainen (Matikainen 2002, 17–20)

¹⁵ Ylikangas 1976; Ylikankaan mukaan Pohjanmaan puukkojunkkariväkivallan motivaatiopohja oli pohjalaisissa kilpailuarvoissa, joiden kanssa 1700–1800-lukujen vaiheteen aleneva säätykierto sopi huonosti yhteen.

Turhautuminen purkautui väkivaltana – lisäksi puukkojunkkariporukka mahdollisti korvaavan identiteetin rakentamisen aiemman menetetyin tilalle. Samanaikaisesti väkivaltaa hillitsemään tarkoitettujen kontrollimekanismit olivat riittämättömiä, eivätkä estäneet väkivallantekoa. Muita Ylikankaan Pohjanmaa -tutkimuksia ovat samaa aihetta käsittelevä *Väkivallanaallon synty (1973)* ja *Härmän Häjyt ja Kauhavan herra (1974)*, joka on edellisistä poiketen lähinnä tapaus tutkimus.

Toisena kuvaavana esimerkkinä määrällisin menetelmin rikollisuutta lähestyvistä tutkimuksista mainittakoon Maria Taussi Sjöbergin väitöskirja (Taussi Sjöberg 1981), joka käsittelee Ruotsin Länsipohjan rikollisuutta vuosina 1861–1890 käyttäen lähinnä tilastollisia tutkimusmenetelmiä – se perustuu pääasiassa ajan rikostilastoihin ja vankirulliin.

¹⁶ *Rikoshistoria* -termi ei viittaa samalla tavoin tiettyyn tutkimustraditioon, kuin historiallinen kriminologia, vaan siihen voidaan lukea suuri joukko keskenään hyvin eri tyyppisiä tutkimuksia.

¹⁷ Kuusikko 2006. (artikkeli on osa Terttu Utraisen juhla kirjaa.) Kuusikon artikkelissa myös kattava yhteenveto aiemmasta rikoshistorian alan tutkimuksesta kotimaista tutkimusta painottaen. Myös Kuusikon väitöskirja *”Laiton Lappi, laitton Petsamo - rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa 1921-*

toisinaan näkökulma on viety syvälle yksittäisen tai yksittäisten rikostapausten yksityiskohtiin, jolloin keskiöön nousee koko se yhteisö, jota rikos koskettaa. Tällaiset tutkimukset ovat lähinnä tapaustutkimuksia, joissa voi olla jopa mikrohistoriallisten tutkimusten piirteitä.

Yksittäisiä rikostapauksia hyvin syvällisesti tarkastelevista tutkimuksista ovat esimerkiksi Kustaa H.J. Vilkun *Neljä ruumista* tai Toivo Nygårdin *Erään tapon tarina*. Vilkun tutkimuksessa käsitellään 1600-luvun rikostutkintaa ja oikeuskulttuuria neljän konkreettisen henkirikostapausten avulla, jotka on esitetty hyvin yksityiskohtaisesti siten ne osaksi laajaa aikansa oikeuskulttuurin, yhteiskunnan ja ajattelutapojen muodostamaa kokonaisuutta. Tutkimus on jopa mikrohistoriallinen: sen kohteena on rikoksen lisäksi koko aikansa kulttuuri ja yhteiskunta – rikostapaukset ovat tutkimuksen historiallinen avaimenreikä, josta käsin aikansa yhteiskuntaa tarkastellaan. Nygårdin tutkimus on käsillä olevan tutkimuksen kannalta sikäli kiinnostava, että siinä käsitellään rikostapausta 1800-luvun lopulta. Se on tapaustutkimus yhdestä henkirikoksesta, joka on laajalla taustoittamisella sidottu osaksi 1800-luvun kulttuurihistoriallista tarkastelua. Myös Teemu Keskisarjan tutkimus ”Suomen ainoasta sarjamurhaajasta” Juhani Adaminpojasta on tapaustutkimus – paitsi Adaminpojan rikoksista, myös hänen oikeudenkäynnistään, tuomiostaan ja sen täytäntöönpanosta. Heikki Ylikangas on tutkinut perusteellisesti henkirikosta Uudenkaarlepyyn markkinoilla vuonna 1883, jossa rikoksen tutkinta on rekonstruoitu hyvin yksityiskohtaisesti. Myös Ylikangas on Vilkun *Neljän ruumiin* tapaan käyttänyt tutkimuksensa kirjoittamisessa narratiivista esitystapaa, mutta normistoa ei ole erityisemmin käsitelty.¹⁸

Anu Koskivirran väitöskirjassa *Sisäinen vihollinen* käsitellään kattavasti sekä historiallista henkirikollisuutta että sen kontrollia. Tutkimus keskittyy Itä-Suomen tilanteeseen 1700–1800-lukujen vaihteessa – 1700-luvun jälkipuolelta Ruotsin vallan ajan loppuun. Ajallisesta ja paikallisesta erosta ja huolimatta Koskivirran tutkimustulokset ovat henkirikosten kontrollin toimimattomuuden osalta yhdensuuntaisia Ylikankaan puukkojunkkaritutkimusten kanssa: henkirikosten oikeudellinen repressio oli riittämätöntä estämään tai

1944”, tarkastelee rikollisuutta ja rikollisuuden kontrollia Petsamossa ja on ensisijaisesti rikoshistoriaa.

¹⁸ Nygård 2001, Vilkuna 2009, Keskisarja 2008, myös Keskisarja 2014. Keskisarja on tarkastellut vastaavalla tapaustutkimus -lähestymistavalla myös 1940 -luvulla tapahtunutta usean henkilön kirvesmurhaa (Keskisarja 2015); Viimeisimpänä mainittu Ylikankaan tutkimus 1880-luvun Uudestakaarlepyystä ”Markkinamurha – verityön oikeustutkinta sadan vuoden takaa” sisältyy Ylikankaan ”Murtuva säätyvalta” -teokseen. (Ylikangas 1984, 167–238)

rankaisemaan väkivaltarikoksista etenkin jäykkien todistelusääntöjen takia korkeaksi muodostuneen näyttökynnyksen vuoksi. Vaikka paljastuneet henkirikokset etenivät suurella todennäköisyydellä oikeuteen, tuomitseminen oli ongelmallista, jos syytetty kiisti rikoksen loppuun asti. Näin henkirikoksiin syyllistyneen oli mahdollista välttää laissa säädetty tuomio rikoksestaan kiistämällä, joka luultavasti myötävaikutti väkivallan myöhempään lisääntymiseen Itä-Suomessa, kuten Ylikangas katsoi toimimattoman kontrollin vastaavasti myötävaikuttaneen väkivallan lisääntymiseen Etelä-Pohjanmaalla. Koskivirta on käsitellyt väitöskirjassaan erityisen kattavasti myös rikollisuuden kontrollin oikeushistoriallisen näkökulman ja ajan oikeusnormiston, jotka on jätetty historiantutkimuksessa valitettavan usein vähemmälle huomiolle.¹⁹

1800-luvun jälkipuolen väkivaltaa väitöskirjatasolla tutkitaan ainoastaan Juha Rajalan väitöskirjassa *Kurittajia ja puukkosankareita*, joka tarkastelee Karjalan kannaksen väkivaltaa 1800-luvun lopulla ja perustuu alioikeuksien pöytäkirja-aineistoon. Rajalan mukaan aiemmin jopa muuta Suomea rauhallisemman Karjalan alueen väkivalta lisääntyi merkittävästi 1800-luvun lopulla. Tuolloin karjalasta tuli tuolloin levoton rajamaakunta ja alueen levottomuudet liittyivät alueella tuolloin voimakkaasti lisääntyneeseen venäläisasutukseen. Tietyt Karjalan alueet ohittivat tuolloin jopa Etelä-Pohjanmaan henkirikostilastojen kärjessä. Sekä Rajalan että Koskivirran väitöskirjoista on otettava huomioon, että niissä käsitellään väkivaltaa poikkeuksellisilla raja-alueilla, joihin liittyy omat erityispiirteensä. Tämä koskee myös Ylikankaan Pohjanmaa-tutkimuksia: Korkean väkivallan Etelä-Pohjanmaata on pidettävä erityistapauksena, eikä sitä voida sellaisenaan yleistää koskemaan tilannetta koko maassa.²⁰

Kiinnostavana esimerkkinä 1800-luvun puoliväliä käsittelevästä tutkimuksesta, jossa käsitellään myös henkirikoksia, on mainittava Matti Peltosen tutkimus *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka: mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta*, jossa tarkastellaan koko sitä yhteisöä, jossa lukkari Saxberg vaikutti, mutta

¹⁹ Koskivirta 2001; (kontrollin riittämättömyyden osalta vrt. Ylikangas 1976). Koskivirran tutkimuksessaan käyttämä kontrollinäkökulma läpäisee kolme tasoa; julkisen kontrollin (lainsäädäntö, viranomaiset, oikeuslaitos), epävirallisen kontrollin (yhteisö) ja kunkin oman, sisäisen, psyykkisen kontrollin tason. Koskivirta tarkastelee myös heikon oikeudellisen repression ja väkivallan lisääntymisen välistä suhdetta – joissain tapauksissa henkirikoksen voi nähdä olleen jopa äärimmäinen epävirallisen kontrollin muoto, johon turvaututtiin julkisen kontrollin toimimattomuuden vuoksi.

²⁰ Rajala 2004; Koskivirta 2014; Ylikangas 1976

mikrohistorialliseen tapaan tarkastelun lähtökohta on Saxbergin tekemä henkirikos. Saxberg oli yhteisössään varakas ja vaikutusvaltainen ja selvisi piian taposta hyvin lievällä rangaistuksella – myöhemmin hän kuitenkin joutui itse henkirikoksen uhriksi.²¹

Jos historiallisen kriminologian ja rikoshistorian välinen rajanveto ei ole yksiselitteinen, sitä ei ole myöskään jako yksittäistapausten erityispiirteitä korostavaan tai laajemmalla aineistolla operoivaan tutkimukseen. Useissa tutkimuksissa hyödynnetään useampia näkökulmia, jotka täydentävät toisiaan. Esimerkiksi laajaan aineistoon ja määrälliseen analyysiin perustuvissa tutkimuksissa ilmiöitä havainnollistetaan usein konkreettisten yksittäistapausten avulla – Toisaalta taas yksittäistapauksia korostavassa tutkimuksessa tutkimusta voidaan ainakin taustoittaa esimerkiksi tilastollisten aineistojen avulla. Aineistolähtöisyys ja teoriavetoisuus eivät sulje toisiaan pois: Esimerkiksi Ylikankaan *Puukkojunkkareitten esiinmarssissa* tarkasteltavat ilmiöt nousevat esiin aineistosta, josta esiin nousevia ilmiöitä on käsitelty hyvin yksityiskohtaisesti. Rikollisuuden lisääntymistä selittävä teoria rakentuu näiden konkreettisten tapausten pohjalta.

Rikostapausten näkökulmasta on mahdollista tarkastella tutkinnan synnyttämän aineiston avulla koko sitä yhteisöä, jota tutkinta kosketti. Esimerkiksi Kustaa H.J. Vilkuna on tutkinut tällaisella otteella suomalaista juopumusta ja alkoholikulttuuria. Näiden tutkiminen tuomioistuinelähteiden avulla on mahdollista, koska juopumus oli säädetty rangaistavaksi ja juopumuksia käsiteltiin oikeudessa rikoksina. Siten tuomioistuinten pöytäkirjoihin on jäänyt runsaasti tietoa aikansa juomatavoista ja alkoholikulttuurista. Vastaavasti oikeuden pöytäkirjojen avulla on tutkittu historiallisissa kontekstissa myös toimijuutta sekä oikeuden ja yhteisön välistä suhdetta.²²

Oikeusjärjestelmää, oikeuden instituutioita ja oikeusnormistoa historiallisessa kontekstissa tutkitaan oikeushistoriallisen tutkimuksen piirissä, joka on keskittynyt oikeustieteellisiin tiedekuntiin. Näissä tutkimuksissa historiallista oikeutta käsitellään usein instituutioiden ja oikeusnormiston näkökulmasta ”ruohonjuuritason” ja esimerkiksi oikeussalin ulkopuolisen toiminnan jäädessä vähemmälle huomiolle. Oikeushistorialliset tutkimukset

²¹ Peltonen 2006

²² 1800-lukua koskevia tällaisia tutkimuksia ovat esim. Saarimäki 2006, joka tarkastelee sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvää normistoa niin oikeuden kuin yhteisönkin näkökulmasta 1800-luvun lopun Keski-Suomessa tai Kotilainen & Saarimäki 2013, jossa on tutkittu oikeudenkäyntiasiakirjojen avulla yhteisön suhtautumista avioliiton ulkopuoliseen syntyvyyteen ja avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen epäiltyyn isään. Vilkunan tutkimuksia suomalaisesta alkoholikulttuurista esim. Vilkuna 1995 ja 2015.

ovat tutkimuskohteen ymmärtämisen kannalta erittäin tärkeää taustatutkimusta historian-tutkimukselle, joka käsillä olevan työn tapaan perustuu oikeusjärjestelmän synnyttämään aineistoon. Esimerkiksi tässä työssä käsiteltävä ajanjakso on oikeushistoriallisesti merkittävä: Suomalaisessa oikeuskulttuurissa tapahtui tuolloin kaksi rikosoikeuden kannalta hyvin merkittävää muutosta, jotka olivat osa 1800-luvun mittaan tapahtunutta suomalaisen oikeuden modernisaatiota ja ammattimaistumista. Heikki Pihlajamäki tarkastelee väitöskirjassaan 1800-luvulla tapahtunutta siirtymää vanhasta, legaalisesta todisteiden harkinnasta nykyisenkaltaiseen vapaaseen todisteiden harkintaan ja Yrjö Blomstedt on kirjoittanut kattavasti 1860-luvun rikoslain osittaisuudistuksesta, joka muun muassa lisäsi alioikeuden harkintavaltaa rangaistuksen mittaamisessa.²³

Rikollisuutta tutkiva *kriminologinen* tutkimus limittynee historian-tutkimusta lähemmin sosiologiaan, mutta sillä on kysymyksenasettelujensa osalta liittymäkohtansa myös oikeustieteelliseen ja historialliseen tutkimukseen. Kriminologiassa selitetään rikollisuutta tarkastelemalla esimerkiksi rikoksiin syylistyneiden taustoja ja rikosten motivaatiopohjaa tai esimerkiksi rikosten uusimisen todennäköisyyttä. Kriminologisen tutkimuksen taustalla voi olla myös oikeuspoliittisia tavoitteita – esimerkiksi tuottaa tietoa, jonka avulla on mahdollista ehkäistä rikoksia tai vähentää rikosten uusimista. Merkittäviä suomalaisia kriminologeja ovat olleet muiden muassa Inkeri Anttila, Patrik Törnudd, Raimo Lahti, Janne Kivivuori ja Martti Lehti. Martti Lehden väitöskirja *Väkivallan hyökyaalto* tarkastelee vertaillen Suomen ja Luoteis-Viron väkivaltaa 1900-luvun alussa lähinnä määrällisin menetelmin. Lehden tutkimus on oikeushistoriaa – tarkemmin historiallista kriminologiaa, mutta sittemmin Lehden tutkimustoiminta on painottunut lähinnä nykykriminologiaan. Kriminologian rikollisuutta selittäviä teorioita on mahdollista – ja tuleekin – hyödyntää historiallista rikollisuutta käsittelevissä tutkimuksissa.²⁴

Kaikilla edellä tiivistetysti esitellyillä tutkimussuuntauksilla on vahvuutensa ja heikkou- tensa. Oikeushistoriallisten tutkimusten ongelma on toisinaan keskittyminen oikeusnormistoon ja instituutioihin. Oikeuskäytännön – etenkin paikallisen alioikeustason – oikeuskäytännön tarkastelu jää usein vähemmälle huomiolle. Rikollisuutta tarkastelevissa historian-tutkimuksissa taas oikeushistoriallinen näkökulma jää usein niukaksi. Jos tutkimuskohteena on historiallinen rikostutkinta²⁵, on rikostutkintaa, rikoksia ja oikeudenkäyntiä

²³ Pihlajamäki 1997, Blomstedt 1964

²⁴ Lehti 2001; Muita tutkimuksia esim. Anttila&Törnudd 1983; Kivivuori 2008 ja 2013; Lahti 2007.

²⁵ Varsinaista rikostutkinnan historiaa on tutkittu varsin vähän – joihinkin teknisen rikostutkinnan perusteeksiin ja oppikirjoihin sisältyy lyhyt kuvaus teknisen rikostutkinnan historiasta. Rikosten

säätelevän oikeusnormiston tarkastelu erityisen oleellista. Näistä säädettiin oikeusnormistossa, jonka suhde oikeuskäytäntöön on tämän tutkielman keskiössä. Oikeushistorian ja historian tutkimuksen näkökulmat yhdistetään tarkastelemalla kattavasti sekä oikeusnormistoa ja instituutioita alioikeuden oikeuskulttuuria toimijoiden näkökulmasta.

1.3 Tutkimustehtävä

Käsillä olevassa tutkielmassa rakennetaan kokonaisvaltainen kuva henkirikoksen tutkinasta 1800-luvun jälkipuolen Jyväskylässä. Työssä käsitellään tiiviisti myös tapausten käsittely ylemmissä oikeusasteissa eli Vaasan hovioikeudessa ja keisarillisen senaatin oikeusosastossa, mutta näkökulma on merkittävästi alioikeustason tarkastelua suppeampi. Painopiste on Jyväskylässä tehdyssä tutkinnassa – Jyväskylän näkökulmasta hovioikeus oli paitsi maantieteellisesti kaukana, myös vuorovaikutus hovioikeuden kanssa oli enimmäkseen kirjallista. Toimijat eivät osallistuneet hovioikeuden istuntoihin vastaavasti kuin alioikeudessa ja helle relevantti tieto ilmenee hovioikeuden päätöksistä. Ne annettiin tiedoksi vastaajalle Vaasan kruununvankilassa ja lähetettiin kirjeitse Jyväskylän kaupunginviskaalille. Ylempien oikeusasteiden tutkinnan pohjana oli alioikeuden tutkinnan tuottama asiakirja-aineisto.

Tutkielmassa käsitellään rakenteita, toimijoita ja näiden välistä suhdetta ja vuorovaikutusta. Rakenteilla tarkoitetaan rikostutkintaa säädellyttä oikeusnormistoa ja oikeudellisia instituutioita. Toimijoilla viitataan yleisesti kaikkiin rikostutkintaan osallistuneisiin. Heitä ei tarkastella passiivisina julkisen kontrollin kohteina, vaan aktiivisina toimijoina, jotka osaltaan osallistuivat omalla toiminnallaan rakenteen, 1800-luvun lopun suomalaisen oikeuskulttuurin, tuottamiseen. Tutkimustehtävä muotoutuu kaksiosaiseksi: 1) Ensin rakennetaan kokonaiskuva rikostutkintaa määrittäneestä oikeusnormistosta sekä oikeu-

tutkinnan historiasta poliisin näkökulmasta on kirjoitettu esimerkiksi poliisilaitosten historiateoksissa. Kattava ja kiinnostava esimerkki tällaisesta on esimerkiksi *Turun poliisi 200 vuotta* -teos. Turun poliisilaitos perustettiin jo vuonna 1816 Suomen ensimmäisenä poliisilaitoksena. 1800-luvun osuuden (itsenäistymiseen asti) on kirjoittanut Timo Soikkanen (Soikkanen 2016) ja itsenäistymisestä nykyaikaan kattavan toisen osan Vesa Vares (Vares 2016).

Tuija Hietaniemi on kirjoittanut suomalaisen rikostutkinnan kehityksestä myös tässä työssä tarkastellulla ajanjaksolla kattavassa tutkimuksessaan suomalaisen rikospoliisin historiasta *Totuuden jäljillä – Suomalaisen rikospoliisin taival* (Hietaniemi 1995), joka lienee kattavimpia kotimaisia tutkimuksia aiheesta.

Jyväskylän poliisitoimen ja poliisilaitoksen historiasta on kirjoitettu kaksi pro gradu -tasoista opinnäytettä: Pertti Tammikari on tutkinut poliisitoimen kehitystä vuoteen 1939 (Tammikari 1970) ja Esa Seppänen tästä eteenpäin vuoteen 1969. (Seppänen 1987)

dellisistä (ja hallinnollisista) instituutioista ja 2) Tarkastellaan oikeusprosesseissa esiintyneitä toimijoita tätä kehystä vasten. Näin selvitetään, miten tutkinnan osalliset²⁶ toimivat, millaisia strategioita he mahdollisesti käyttivät ja millaisten asenteiden, motiivien tai kirjoittamattomien normien olemassaolosta toiminta mahdollisesti kertoo. Tutkimustehtävä on rajattu a) henkirikoksiin, b) vuosiin 1862–1905 (1866–1894)²⁷ ja c) Jyväskylän raastuvanoikeuteen.

a) Tutkielmassa käsitellään henkirikoksia. Harvinaisuutensa vuoksi ne olivat poikkeuksellisia myös raastuvanoikeudelle ja rikoksia tutkineille viranomaisille. Poikkeuksellisen rikoksen tutkiminen ja tuomitseminen tuskin oli oikeudellekaan rutiininomainen prosessi. Taustalla on myös mikrohistoriallisesta tutkimustavasta omaksuttu ajatus, jonka mukaan poikkeuksellisten tapausten tutkiminen voi paljastaa oikeuden toiminnasta jotain sellaista uutta tai yllättävää, joka muuten jäisi piiloon.²⁸ Oletettavasti henkirikostutkinnat olivat muiden väkivaltarikosten tutkintaa yksityiskohtaisempia ja perusteellisempia – kattava aineisto kertoo muustakin, kuin pelkästä oikeusprosessista ja rikostutkinnasta. Myös piilorikollisuuden osuuden oletetaan yleensä jäävän henkirikoksissa muita rikoksia huomattavasti pienemmäksi – ne tulivat muita rikoksia todennäköisemmin viranomaisen tietoon. Taustaoletuksena on, että henkirikos oli rikos, jonka paitsi lainsäädäntö, myös tavalliset ihmiset yleisesti tuomitsivat. Esimerkiksi tappeluiden osalta näin ei välttämättä ollut – tappeluita saatettiin pitää jopa normaalina ja hyväksyttävänä osana kulttuuria ainakin tiettyissä tilanteissa.²⁹

Henkirikoksista ovat mukana murhat sekä tahalliset ja tahattomat tapot – lapsenmurhia ja huolimattomuudesta aiheutuneita kuolemantuottamuksia ei tarkastella.³⁰ Oleellista on,

²⁶ Tässä tutkimuksessa viitataan *Osallinen* -termillä ylipäänsä kaikkiin oikeudenkäynnin kulkuun tavalla tai toisella vaikuttaneisiin toimijoihin ja sitä käytetään laajemmassa merkityksessä, kuin *asianosainen* -termiä. Osallisilla viitataan tässä tutkimuksessa lähinnä 1) Viralliseen syyttäjään (Oikeuden pöytäkirjoissa viitataan joko kaupunginviskaaliin tai syyttäjään, joka on julkinen virkamies, joka toimii erillään oikeuslaitoksesta – poliisin, syyttäjänlaitoksen ja oikeuslaitoksen rooleja ei siten tule sekoittaa toisiinsa.); 2) Kantajana syyttäjän lisäksi mahdollisesti esiintyvään uhrin omaiseen tai edustajaan, 3) epäiltyyn, 4) tapauksen yhteydessä oikeudessa kuultaviin todistajiin. Sikäli, kun *asianosainen* -termi rikosasiaan soveltuu, se kattaisi vain kohdat 1–3.

²⁷ Ensimmäinen tässä työssä tarkasteltava henkirikos tehtiin joulukuussa 1866 ja viimeinen käsiteltiin loppuun vuonna 1894. Aikarajauksesta tarkemmin kohdassa c)

²⁸ esim. Peltonen 2006, 27–29.

²⁹ Piilorikollisuuden määritelmästä esim. Laine 2007, 43–45; Historiantutkimuksessa vertaa esim. Koskivirta 2001; Koskivirta viittaa sekä aiempaan tutkimukseen että omaan aineistoonsa, jonka perusteella piilorikollisuuden osuus jäi pieneksi, mikäli rajaksi asetetaan syytteen nostaminen. Rangaistukseen tuomitseminen oli kuitenkin selvästi harvinaisempaa. Väkivaltatutkimusten keskittymisestä henkirikoksiin esim. Rajala 2004, 36–37 (henkirikokset ovat osa väkivaltarikollisuutta). Väkivallasta ja väkivaltakulttuurista etenkin naisten kontrollin välineenä: Lidman 2015, *Väkivaltakulttuurin perintö: Sukupuoli, asenteet ja historia*.

³⁰ Vrt. Koskivirta 2001, 12, 48–52.

että tuomioistuimien on itse käsitellyt tapausta henkirikoksena ja kirjannut sen sellaisena oikeuden pöytäkirjoihin ja tuomioluetteloihin. Tällöin käsillä oli konkreettinen henkirikosprosessi, jossa voitiin osoittaa sekä kantaja että vastaaja – tämän tutkielman näkökulmasta keskeiset toimijat.

Lapsenmurhat, joissa hiljattain synnyttänyt äiti surmasi vastasyntyneen lapsensa, on jätetty tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Ne muodostavat muusta väkivallasta selvästi erottuvan tapausjoukon, jota käsitellään kirjallisuudessa yleensä erillään.³¹ Lapsenmurhat liittyivät aikakauden naisten asemaan ja varallisuuteen liittyviin ongelmiin, kuten mahdollisuuksiin huolehtia omasta ja lapsen eläuksesta ja erityisesti naimattomien naisten sosiaaliseen kontrolliin sekä yhteiskunnan kielteiseen suhtautumiseen avioliiton ulkopuolista raskautta ja syntymää kohtaan.³²

b) Tutkielmassa tarkastellaan vuosia 1862–1905. Ensimmäinen tutkittava henkirikos tehtiin vuonna 1866 ja viimeinen vuonna 1894. Jyväskylän raastuvanoikeus perustettiin vuonna 1862, joka aloittaa tutkimuksen kattaman ajanjakson. Vuodesta 1905 alkoi väkivaltatilastojen mukaan huomattavasti korkeamman väkivallan kausi. Myös poliisitoimessa tapahtui 1900-luvun alussa merkittäviä muutoksia: vuosina 1903 ja 1905 Jyväskylän poliisi muuttui venäläistämistoimien vuoksi väliaikaisesti maistraatin ja raastuvanoikeuden alaisuudesta valtiolliseksi ja poliisin päälliköksi tuli kaupunginviskaalin sijaan Jyväskylän pitäjän ja Petäjäveden nimismies. Kaupungin itsenäinen järjestyksenpito loppui siten väliaikaisesti. Yhteiskunnallisen tilanteen, väkivaltatilanteen ja poliisin organisaatiomuutosten vuoksi 1900-luvun alku on luonteva päätepiste tutkittavalle ajanjaksolle. Viimeinen tässä työssä tutkittu henkirikos tutkittiin vuonna 1894, mutta raastuvanoikeuden tuomioluettelot on käyty läpi vuoteen 1905 asti.³³

³¹ Esim. Lehti 2001 on tältä osin poikkeus.

³² Lapsenmurhasta esim. Rautelin 2009; Ervasti 1995; Ervasti 1997; Koskivirta 2015; Mona Rautelinin (2009) väitöskirja tarkastelee lapsenmurhia 1700-luvulla, autonomian ajan lapsenmurhia on tutkinut laajemmin Kaijus Ervasti. Varhaismodernina aikana lapsenmurhiin liittynyt todistelu erosi myös merkittävästi muissa rikosasioissa noudatetusta todistelusta; käytännössä lapsenmurhasta syytetty joutui todistamaan oman syyttömyytensä. Lapsenmurhasta yleisemmin ja pitkällä aikavälillä esim. Kivivuori 2013; lapsenmurhat vähenivät merkittävästi 1900-luvun alkupuolella; sittemmin kyseinen rikos on muuttunut hyvin harvinaiseksi.

³³ Väkivaltatilanteesta vuodesta 1905 alkaen esim. Martti Lehden 1900-luvun alun korkean väkivallan kautta käsittelevä väitöskirja alkaa nimenomaan vuodesta 1905. (Lehti 2001), myös Lehti 2015. Poliisitoimen organisaatiomuutoksista Seppänen 1987, 10–11.

Aiempi väkivaltaa ja sen kontrollia käsittelevä tutkimus on painottunut vahvasti varhaismodernin ajan tutkimukseen – 1800-lukua tarkasteleva tutkimus on huomattavasti vähäisempää, joka osaltaan puoltaa ajanjakson tutkimista. 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tapahtui merkittäviä muutoksia, jotka modernisoivat suomalaista oikeuskulttuuria. Rikoslakiin tehtiin 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla kaksi uudistusta: osittaisuudistus vuonna 1866 (Voimaan 1870) ja kokonaisuudistus vuonna 1889 (voimaan 1894). Toinen merkittävä ajanjaksolla tapahtunut muutos liittyy todisteiden harkintaan ja sitä kautta tuomitsemiskäytäntöihin; vaikka todisteiden harkintaa koskenut lainsäädäntö säilyi koko tutkimukseni kattaman ajanjakson ajan vuoteen 1948 asti niin sanotun *legaalisen todisteiden harkinnan* mukaisina, muutos alkoi oikeuskäytännössä jo edeltäneitä vuosikymmeninä. Uuden rikoslain myötä esimerkiksi niin kutsuttu ”tulevaisuuteen tuomitseminen” ja tunnustusvankeus siirtyivät pitkälti historiaan. Pitkä ajanjakso mahdollistaa myös pitkällä aikavälillä tapahtuneiden muutosten tarkastelun.³⁴

c) Tutkielmassa käsitellään Jyväskylän raastuvanoikeudessa käsiteltyjä henkirikoksia. Raastuvanoikeuden tuomiovalta-alue eli Jyväskylän kaupungin alue määrittää myös tarkasteltavien tapausten alueellisen rajauksen, sillä rikokset käsiteltiin siinä tuomioistuimessa, jonka alueella ne tapahtuivat. Tapaukset, jotka tutkittiin muualla, mutta tuomittiin Jyväskylän raastuvanoikeudessa, on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle. Tällainen tilanne oli mahdollinen, jos tutkittiin useita eri kaupungeissa tehtyjä rikoksia ja tutkintakokonaisuutta käsiteltiin tutkinnan jossakin vaiheessa myös Jyväskylässä.³⁵ Kaupungista tekee kiinnostavan tutkimuskohteen etenkin kaupungin suhteellinen rauhallisuus, nuoruus sekä Jyväskylän kaupunkia tarkastelevan kaupunkihistoriallisen kirjallisuuden verraten runsas määrä,³⁶ jota tässä työssä hyödynnetään kontekstin rakentamisessa. Kaupunkihistorioista on hyödynnetty etenkin O. J. Brummerin ja Päiviö Tommilan teoksia, jotka kuvaavat kattavasti Jyväskylän tilannetta ja kehitystä 1800-luvulla. Jussi Kuusanmäki on kirjoittanut Jyväskylän raastuvanoikeuden ja maistraatin vaiheista. Sirkka Valjakka on koonnut Jy-

³⁴ Pihlajamäki 1997; Klami 1989; Legaalisella todisteiden harkinnalla viitataan menettelyyn, jossa laki määrää, millainen todistelu hyväksytään ja millainen arvo esitetulle todistelulle annetaan. Todisteiden harkinnasta laajemmin luvussa 3.4.

³⁵ Tällainen tapaus esimerkiksi JRO 5.9.1892 §472; henkirikostuomio annettiin varsinaisesti muualla, jonka jälkeen syytetty tuotiin Jyväskylään vastaamaan syytteeseen muusta rikoksesta; JRO antoi yhdistetyn tuomion molemmista rikoksista.

³⁶ Esimerkiksi *ARTO* -tietokannan asiasanahakemiston hakusana ”Paikallishistoriat–Jyväskylä” tuottaa 58 viitettä. Määrää voidaan verrata Kuopioon (62 viitettä) tai Ouluun (67 viitettä). Esimerkiksi Lahdesta, Hämeenlinnasta, Vaasasta ja Porista kirjallisuutta löytyy huomattavasti vähemmän ja Turusta, Tampereesta ja etenkin Helsingistä moninkertaisesti enemmän. Vanhemman kirjallisuuden osalta tietokantojen hakusanat ovat valitettavasti osittain puutteellisia.

väskylän kaupungin tonteista, rakennuksista niiden vaiheista kattavan teoksen, joka kuvaa kaupunkia aina yksittäisten tonttien ja rakennusten tasolla sen perustamisesta vuoteen 1880 asti.³⁷

Tutkielmassa tarkastellaan harvinaisia ja poikkeuksellisia rikoksia. Poikkeuksellisuus korostuu entisestään, mikäli rikoksia tutkitaan sellaisella alueella, missä niitä tapahtui vähän. Jyväskylää tai Keski-Suomea ei ole mainittu aiemmissa tutkimuksissa erityisen väkivaltaisena alueena satunnaista poikkeustilanteiden rauhattomuutta lukuun ottamatta.³⁸ Rauhallisessa, pienessä kaupungissa henkirikosten määrä jää oletettavasti pieneksi, jolloin tarkasteltavien henkirikosten kokonaismäärä ei muodostu liian suureksi. Henkirikoksen harvinaisuus lisää mielenkiintoisuutta: rikos on ollut poikkeuksellinen ja harvinainen yksittäistapaus myös sitä tutkineelle oikeudelle ja virkamiehille. Tapausten määrän jäädessä pieneksi kaikkia tapauksia on mahdollista käsitellä syvällisesti ja yksityiskohtiin perehtyen useasta näkökulmasta myös pro gradu -tutkielman kaltaisessa, laajuudeltaan varsin rajallisessa työssä, kattavuuden kärsimättä. Jyväskylän raastuvanoikeus perustettiin vasta vuonna 1862 ja ensimmäinen raastuvanoikeudessa tutkittu henkirikos tapahtui loppuvuodesta 1866 – samoihin aikoihin rikoslain osittaisuudistuksen mukaisten asetusten säätämisen kanssa. Koska kaupunki oli hiljattain perustettu, sen hallinnollinen ja oikeudellinen

³⁷ Brummer 1916, Tommila 1972a ja 1972b, Kuusanmäki 1962, Valjakka 1971 – Brummerin teos on kirjoitettu 1900-luvun alussa ja sitä voidaan pitää osittain jopa aikalaiskuvauksena. Tommilan teos on kaksiosainen, toinen osa (Tommila 1972b) sisältää matrikkelit Jyväskylän kaupungin merkittävämmissä asukkaista, joiden joukossa on myös tutkimuksessa esiintyviä henkilöitä. Myös Kuusanmäen teos sisältää matrikkelit raastuvanoikeuden ja maistraatin jäsenistä. Kuusanmäki on myös yksi ”*Suomen kaupunkilaitoksen historia*” -sarjan kirjoittajista, jossa Suomen kaupunkien oikeudenhoitoa ja hallintoa on käsitelty valtakunnallisella tasolla. (Kuusanmäki 1983).

³⁸ Tällaista aikaa oli esimerkiksi 1870-luvun tukkiaika, jonka levottomuudet saivat kaupunkilaiset järjestelemään uudelleen kaupungin järjestyksenpitoa, josta tarkemmin luvussa 2.1. Sotien jälkeisen Jyväskylän rikollisuutta tutkinut Petri Karonen toteaa kaupungin olleen tuolloin väkivaltarikollisuuden osalta jopa erityisen rauhallinen. (Karonen 1997). Toisaalta Satu Heikkilä-Pesonen on tutkinut Jyväskylän väkivaltaa vuosina 1913–1920 toteaa Jyväskylän väkivaltarikollisuuden tason olleen asukaslukuun suhteutettuna korkea sekä Vaasan lääniin että koko Suomeen verrattuna, mutta absoluuttisella tasolla väkivaltarikokset olivat kuitenkin harvinaisia ja niiden määrä vuosittain vaihteli suuresti. Vertailu on tehty koko Vaasan lääniin ja koko Suomeen, eikä pelkkiin kaupunkeihin. Asukaslukuun suhteutettua väkivallan määrää selittävät tässä myös kaupungin asukasluvun pienuus ja kaupungin ulkopuolella asuneen, mutta kaupungissa liikkuneen väestön suuri määrä, joka suurentaa asukaslukuun suhteutettua väkivaltarikosten määrää. Kyse on nimenomaan rikosten määrästä asukaslukuun suhteutettuna, eikä väkivallasta tuomittujen osuudesta jyväskyläläisistä. Väkivaltarikoksiin Jyväskylässä syyllistyneet eivät välttämättä olleet kaupunkilaisia. Myös tutkittu ajanjakso oli poikkeuksellinen. (Heikkilä-Pesonen 2002, erit. ss. 21–24) Joka tapauksessa absoluuttinen väkivallan määrä Jyväskylässä oli vähäinen ja etenkin henkirikokset tutkitulla ajanjaksolla harvinaisia, joten kaupunkia voidaan pitää rauhallisena. Henkirikosten yleisyydestä Suomessa alueittain 1800-luvun alkupuolella 1860-luvulle asti Ylikangas 1976, 19.

järjestys olivat tutkimuksen kattaman ajanjakson alkuvaiheessa vasta muotoutumassa. Jyväskylä kasvoi ja kehittyi 1800-luvun jälkipuoliskolla nopeasti: ajanjakso oli eräänlainen murroskausi rikosoikeuden lisäksi myös Jyväs kylän kaupungin historiassa.³⁹

1.4 Lähteet, tutkimusmenetelmät ja käsittelytapa

Siinä, missä tutkimustehtävä on muotoutunut kaksiosaiseksi, myös käytetyt lähteet ja osittain menetelmät jakautuvat kahteen toisiaan täydentävään osaan. Monipuolisella lähteiden käytöllä ja monipuolisella menetelmien ja lähestymistapojen hyödyntämisellä vastataan tavoitteeseen rakentaa mahdollisimman kokonaisvaltainen kuva rikostutkinnasta, joka huomioi sekä oikeusnormiston ja instituutioiden että toimijoiden näkökulmat. Tutkimuksessa rakennetaan normatiivisen oikeuden muodostama kehikko, jota vasten toimijoiden toimintaa tarkastellaan perehtymällä toimijoiden taustoihin, toimintaan ja toiminnan mahdollisiin seurauksiin. Toimijuuden ja toimijoiden sekä rakenteiden välisen suhteen tarkastelu on merkittävä kysymyksenasettelu etenkin yhteiskuntatieteissä. Anthony Giddensin tunnetun mallin mukaan toimijan ja rakenteen välisen suhteen tarkastelu edellyttää 1) toimijan näkökulman tarkastelua, 2) toiminnan olosuhteiden ja mahdollisten seurausten, 3) rakenteen todellisen merkityksen tarkastelua.⁴⁰

Tässä työssä edellä mainitut näkökulmat esiintyvät seuraavasti: 1) toimijoita tarkastellaan pöytäkirjojen deskriptiivisen sisällön ja mahdollisen muun kyseistä toimijaa koskevan aineiston pohjalta 2) 1800-luvun oikeudenkäyntiä koskevan oikeusnormiston ja oikeudellisten instituutioiden sekä rikoslainsäädännön kattavana tarkasteluna sekä toiminnan lainmukaisten seurausten tarkasteluna ja lopulta 3) henkirikoksen, oikeusprosessin toimijoiden näkökulman liittämisenä laajempaan kontekstiin eli 1800-luvun oikeuskulttuuriin ja siinä tapahtuneisiin muutoksiin sekä yleisemmin jyväs kyläläisen kaupunkiyhteisön kehittymiseen ja elämään.

Kaksiosaista kysymyksenasettelua voidaan tarkastella myös Jorma Kalelan hahmottelemien historian tutkimuksen perusrakenteiden: Argumentaation ja rekonstruktion avulla. Kalelan mukaan ”historiantutkija rekonstruoi voidakseen argumentoida”.⁴¹ Tässä työssä

³⁹ Tommila 1972a, erityisesti 121–122, 144–153, 184–187. 1860-luvun alku oli käännekohta kaupungin kehityksen kannalta: tuolloin Jyväs kylän itsenäistä oikeus- ja hallintojärjestelmää kehitettiin ja kaupungin taloudellinen vilkastuminen, joka oli nopeaa etenkin 1870-luvun alussa, alkoi.

⁴⁰ Giddens 1984, 87

⁴¹ Kalela 2000, 54–56, lainaus sivulta 56.

rekonstruoidaan 1800-luvun jälkipuolen oikeusnormisto ja toisaalta 1800-luvun henkiri-
kosoikeudenkäynti, joiden varaan tutkimuksessa esitetyt argumentit rakennetaan.

Tutkimusajanjaksolla voimassa olleen oikeusnormiston ja instituutioiden tarkastelu pe-
rustuu kahteen päälähteeseen: oikeusnormistoon ja oikeustieteelliseen kirjallisuuteen. Oi-
keusnormiston tutkimisessa on hyödynnetty samoja menetelmiä, joita myös aikalaiset
ovat oletettavasti hyödyntäneet. Tärkein näistä on professori Jaakko Forsmanin toimit-
tama ja Suomalaisen kirjallisuuden seuran julkaisema lakikirja vuodelta 1877, joka sisäl-
tää vuoden 1734 lain suomennoksen lisäksi vuoden 1875 loppuun mennessä annetut, voi-
massa olleet asetukset, jotka muuttivat ja täydensivät vuoden 1734 lakia. Asetukset on
kerätty vuoden systemaattisesti vuoden 1734 lain pykälän yhteyteen siten, että kuhunkin
pykälään liittyvät asetukset käyvät ilmi kyseisen pykälän yhteydessä. Lakikirja sisältää
myös kumottuja säännöksiä.⁴²

Vastaavasti on hyödynnetty 1800-luvun lopulla julkaistua ns. ”Nimismiesten katekis-
musta”, jotka olivat asiansaastolla varustettuja laki- ja asetuskokoelmia. Myös nämä la-
kikokoelmat olivat aikalaisten ahkerassa käytössä ja mahdollistivat oikeudessa toimi-
neille keskeisimmän lainsäädännön löytämisen kootusti yhdestä paikasta.⁴³ Lisäksi on
hyödynnetty asetuskokoelmia ja niiden hakemistoja, joiden avulla on mahdollista kerätä
systemaattisesti jotakin tiettyä aihepiiriä koskevat keskeiset asetukset.

Normatiivisen aineiston lisäksi on hyödynnetty oikeustieteellistä aikalaiskirjallisuutta⁴⁴,
jota julkaistiin 1800-luvun jälkipuolella myös esimerkiksi todistelusta ja rikosprosessista.
Nämä teokset täydentävät normatiivista aineistoa ja pöytäkirja-aineistoa aikansa oikeus-
tieteen näkemyksillä esimerkiksi rikosprosessin rakenteesta tai todisteiden harkinnasta.

⁴² Forsmanin vuoden 1877 oli ensimmäinen suomen kielellä julkaistu täydellinen lakikirja, jonka pohjalta
toimitettiin lakikirjoja 1950-luvulle asti. Suomen Laki -lakikirjat korvasivat SKS:n lakiteokset 1950-
luvun puolivälin jälkeen. 1800-luvun jälkipuoliskon suomennetut lakikirjat olivat merkittäviä aikansa
lakimiehille ja oikeuskulttuurille. Lähde: Eduskunnan kirjasto, Suomalainen lakikirja 250 vuotta -
näyttely

(https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/Documents/Lakikirja250-n%C3%A4yttelyesite.pdf) ja
(https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/Documents/Lakikirja250-1800.pdf) Viitattu 27.4.2017.

⁴³ Nykyään ajantasainen lainsäädäntö on kerättyä sähköisesti Finlex-verkkopalveluun, jonka etu
nykyajan juristille on ajantasaisen, voimassa olevan lainsäädännön yksinkertainen löytäminen
esimerkiksi tilanteessa, jossa yksittäisiä lainkohtia on voitu muuttaa jopa useita kertoja. Lakiteokset
vastasivat aikansa lakimiesten tarpeeseen löytää ajantasainen lainsäädäntö yksinkertaisesti ja nopeasti
juuri tällaisissa tilanteissa. Vrt. myös Kuusikko 2006, 171, viite 26.

⁴⁴ Myös tutkitun ajanjakson jälkeistä kirjallisuutta on hyödynnetty soveltuville osin – kirjallisuudesta
yleensä selviää esimerkiksi, kuinka kauan tarkasteltavaa käytäntöä on noudatettu.

Nämä teokset ovat erityisen merkittäviä sellaisissa tilanteissa, joihin lainsäädäntö ei määrittänyt yksityiskohtaisia toimintatapoja, mutta joissa noudatettiin vakiintuneita käytäntöjä, joita tarkasteltiin oikeustieteellisessä kirjallisuudessa.

Yhdistelemällä edellä kuvailtuja normatiivisia ja oikeusteoreettisia lähteitä ja myöhempiä oikeushistoriallista tutkimuskirjallisuutta sekä tarvittaessa esimerkiksi hallintojärjestelmän historiaa tarkastelevaa tutkimuskirjallisuutta, pystytään rakentamaan tutkimustehävän kannalta riittävän kattava kuva aikakauden oikeusprosessin rakenteista, joiden puitteissa tutkimuksessa tarkasteltavat toimijat toimivat. Normiston kattava tunteminen on oleellista, sillä pelkästään kuvailemalla oikeusprosessia esimerkiksi alioikeuden pöytäkirjan ja mahdollisesti yksittäisten lainkohtien näkökulmasta käsittely jää puutteelliseksi, eikä oikeuden toiminta välttämättä avaudu riittävästi. Esimerkiksi käynee esimerkiksi todistajan kuulustelu: pöytäkirjoihin on kirjattu todistajien ”*Vastanneen esitettyihin kysymyksiin*”, mutta esitettyjä kysymyksiä ei ole kirjattu muistiin, kuten ei niiden esittäjäkään. Todistelua käsittelevän 1800-luvun oikeustieteellinen oppikirja kuitenkin valaisee asiaa: sen mukaan tuomari esittää kysymykset. Asianosaisilla oli mahdollisuus pyytää häneltä haluamistaan aiheista kyselemistä.

Todistajanlausunnot on yleensä kirjoitettu pitkiksi ja yhtenäisiksi narratiiveiksi, joissa virkkeet on erotettu toisistaan joko puolipisteellä tai ”ja”-sanalla, vaikka lausunnot koostuivat selvästi useaan kysymykseen esitetyistä vastauksista. Todistajien keskittyminen johonkin etenkin johonkin lausuntonsa yksityiskohtaan kertoo, että tarkentavia kysymyksiä kysyttiin juuri tähän liittyen. Näin voidaan selvittää, mitä todistajilta kysyttiin, joka taas kertoo, millaisia yksityiskohtia pidettiin tärkeinä. Oikeusnormiston ja oikeusteorian tarkastelua rajaa, että käsillä oleva työ tarkastelee ensisijaisesti alioikeuden oikeuskulttuuria, ei niinkään 1800-luvun oikeustieteen tieteenhistoriaa.⁴⁵ Oikeustieteellisen kirjallisuuden teoreettista ainesta käsitellään siten vain siltä osin, kun se on relevanttia tutkimustehtävän kannalta. Tämän työn kannalta on oleellista tutustua rikosoikeudellisen normiston lisäksi oikeusprosessia tutkivaan (rikos)prosessioikeuteen, todistelusääntöjä tarkastelemaan todisteluoikeuteen sekä rikosoikeuden yleisiin oppeihin.⁴⁶ Teoriat ja käytäntö voivat olla kaukana toisistaan, kuten Hannu Tapani Klami osuvasti muistuttaa: esimerkiksi hienostuneemmistakaan tahallisuutta koskevista teoriasta ei ole erityisempää apua, jos syytetty

⁴⁵ Oikeustieteen tieteenhistoriaa pohjoismaissa on tutkinut erittäin kattavasti Lars Björne neliosaisessa teoksessaan *Den nordiska rättsvetenskapens historia*, (Björne 1995, 1998, 2002, 2007)

⁴⁶ Esim. Wrede 1894, Forsman 1887, Granfelt 1910, (Tirkkonen 1948).

ei päihtymyksen vuoksi muista rikostaan tai ei ole humalassa ymmärtänyt toimintansa seurauksia.⁴⁷

Käsite *oikeuskulttuuri* on monimerkityksisyytensä vuoksi ongelmallinen: sillä viitataan käyttäjästä riippuen eri asioihin. Osa tutkimuksista määrittelee oikeuskulttuurin tarkoitettavan tietyn alueen tai valtion oikeusjärjestelmän erityispiirteitä. Oikeuskulttuurin merkitys oli tärkeä 1800-luvun saksalaisille historiallisen koulukunnan oikeustieteilijöille, jotka ilmeisesti käyttivät termiä ensimmäisen kerran. Oikeuskulttuurilla saatetaan viitata myös oikeuden alalla työskentelevien ammattikulttuureihin, kuten asianajajakulttuuriin tai tuomarikulttuuriin. Tässä työssä käsitettä käytetään laajemmassa merkityksessä Lawrence S. Friedmanin ja Jukka Kekkonen määrittelyjen pohjalta. Friedmanin mukaan oikeuskulttuuri muodostuu kansalaisten ”näkemyksistä, asenteista ja odotuksista”⁴⁸ oikeutta kohtaan. Kekkonen laaja-alaisempi määrittely periytyy Veikko Litzenin yleisestä kulttuurin määritelmästä, jonka mukaan kulttuuri muodostuu reaktioista, joilla ihmiset vastaavat kulloinkin käsillä oleviin haasteisiin.⁴⁹ Tässä työssä alioikeuden oikeuskulttuuria käsitellään tuomioistuimen toiminnassa muodostuvana kulttuurina. Raastupa on polttopiste, johon heijastuvat sekä lainsäätäjien tavoitteet ja ideologiat ja koko oikeusjärjestelmän historiallinen kehitystausta rakenteiden ja normiston muodossa että tavallisten oikeuden eteen astuvien tai joutuvien toimijoiden taustat, tarpeet, motiivit, asenteet ja odotukset. Kaikki nämä määrittävät osaltaan alioikeuden toimintaa.

Oikeudenkäynteihin osallistuneita ja heidän toimintaansa tutkitaan oikeuden pöytäkirjojen avulla. Pöytäkirja-aineisto eli tuomiokirja-aineisto on suomalaisessa historian tutkimuksessa perinteisesti paljon käytetty lähde.⁵⁰ Varhaisimmat tuomiokirjat ovat peräisin 1500-luvulta – pääasiassa ajanjaksolta on säilynyt pelkkiä sakkoluetteloita. Alioikeuksien tuomiokirjasarjat alkavat yleensä 1600-luvulta ne ja ovat säilyneet varsin kattavasti. Käy-

⁴⁷ Klami 1989, 196

⁴⁸ Kekkonen 1998, 2

⁴⁹ Kekkonen 1998, 1–9, Modéer 2000, 384–388, (384–399).

⁵⁰ Kirjallisuudessa tuomiokirja-aineistolla viitataan yleensä 1850-lukua edeltäneisiin asiakirjoihin ja pöytäkirjoilla 1850-luvun jälkeisiin. Varhaisempia tuomiokirjoja käsiteltäessä erotellaan toisistaan renovoidut tuomiokirjat, jotka olivat hovioikeudelle tarkastettavaksi lähetettäviä puhtaaksikirjoitettuja asiakirjoja. Oikeudenkäynnin aikana kirjoitettua pöytäkirjaa kutsutaan konseptituomiokirjaksi. 1800-luvun pöytäkirjoista vastaava jako tehdään tässä työssä käytettyihin varsinaisiin pöytäkirjoihin, jotka ovat puhtaaksikirjoitettuja ja niin sanottuihin memoriaalipöytäkirjoihin, jotka ovat oikeudenkäynnin aikana kirjoitettuja. (Saarimäki 2006, 20–26)

Laajemmin tuomiokirjojen käytöstä historian tutkimuksen lähteenä mm. Karonen 2007. Vertaa myös Virrankoski 1970.

tettäessä tuomiokirjoja historiallisena lähdeaineistona on huomioitava käyttötarkoitus, johon pöytäkirjat alun perin laadittiin – oikeuden tutkinnan dokumentoiminen. Vakavissa rikoksissa tuomiot alistettiin hovioikeudelle, jolle lähetettiin pöytäkirjasta puhtaaksikirjoitettu kopio. Tämän pohjalta hovioikeuden tuli voida esitellä asia itselleen, joten alioikeudessa tehdyn tutkinnan vaiheiden oli käytävä pöytäkirjoista ilmi riittävän yksityiskohdaisesti. Ylempien oikeusasteiden toimintaan on perehdytty ainoastaan päätöstaltioiden avulla, jotka sisältävät päätösten lisäksi tapausten kuvaukset sen mukaisesti, miten ylempi oikeusaste on ne itselleen esittänyt. Jos tuomio pidettiin ennallaan, päätöksiä ei ole perusteltu käytännössä lainkaan. Jos tuomiota muutettiin, perustelut⁵¹ käyvät ilmi tuomion yhteydestä, joskin läpi käydyissä päätöksissä perustelut olivat hyvin suppeita. Päätös annettiin tiedoksi sekä kantajalle että vastaajalle: vastaaja sai päätöksen tiedoksi Vaasan kruununvankilassa ja kantajalle (kaupunginviskaalille) se lähetettiin kirjeitse⁵². Koska tämän työn näkökulma on Jyväskylässä toimineiden tasolla, päätöstaltiot kuvaavat hovioikeuden toimintaa tutkimustehtävän kannalta riittävän laajasti. Toimijoiden ja hovioikeuden väliseen vuorovaikutukseen on perehdytty vastaavien dokumenttien avulla, joilla hovioikeus ja toimijat olivat vuorovaikutuksessa keskenään.

Oikeusistuntojen kulun osalta asiakirjoista selviävät 1) istunnon paikka ja aika, 2) oikeuden puheenjohtaja ja läsnä olleet oikeuden jäsenet; 3) käsitellyt tapaukset; 4) tapausten asianosaiset ja heidän nimensä, asuinpaikkansa ja sosiaalinen asemansa sekä ikänsä ja hyvämaineisuuksensa; 5) läsnä olleiden todistajien nimi, asuinpaikka ja sosiaalinen asema⁵³, 6) esitetyt todistajanlausunnot 7) oikeusistunnon kulku pääpiirteittäin ja 8) oikeuden asiassa antama päätös – joko välipäätös tai lopullinen päätös. Edellä mainittu ilmenee pöytäkirjasta varsin yksiselitteisesti, mutta lisäksi pöytäkirjat sisältävät runsaasti kerronnallista sisältöä esimerkiksi todistajanlausunnoissa. Tällaisen kertovan sisällön käyttämistä historian tutkimuksen lähteenä on tarkasteltu myös kriittisemmin.

Kertovan aineksen ongelmaksi muodostuu todistajanlausuntojen edustavuus ja luotettavuus. Kertoessaan tapauksesta suullisesti oikeudelle todistaja on muistinsa varassa – varsinkin pitkällä aikavälillä muistikuvat voivat muuttua. Todistajat saattoivat myös muun-

⁵¹ Päätöstaltioiden perustelut ovat tyypillisesti hyvin suppeita, mutta normatiivisen aineiston ja alioikeuden tutkinnan kanssa yhdessä luettuna perustelujen syyt aukeavat.

⁵² Myös nämä päätöskirjelmät ovat pääasiassa säilyneet Jyväskylän kaupunginviskaalin arkistossa Vaasan hovioikeudelta saapuneiden kirjeiden joukossa.

⁵³ sosiaalinen asema ilmenee ammattia tai asemaa ilmaisevasta etuliitteestä

nella kertomuksiaan tai jättää jotakin merkityksellistä kertomatta – tahattomasti tai tahallisesti. Todistajanlausunnoissa ja muissa pöytäkirjoihin merkityissä puheenvuoroissa toimijat kuitenkin esiintyvät itse ja kertovat omasta toiminnastaan tai kokemuksestaan.⁵⁴ Heillä oli myös mahdollisuus tarkastaa ylös kirjattujen omien lausumiensa oikeellisuus. Kuten Kimmo Katajala toteaa, pöytäkirjojen käyttöön liittyviä lähdekriittisiä ongelmia arvioitaessa on tuomiokirjojen käyttöä tarkasteltava nimenomaan siitä näkökulmasta, millaisia kysymyksiä tuomiokirjojen avulla tutkitaan. Pöytäkirjan todistajanlausunnot eivät välttämättä kerro, ”mitä todella tapahtui”, mutta ne voivat kertoa tapahtuman ja kertojan välisestä suhteesta. Ne ovat tavallaan aikalaistulkintaa koetuista tapahtumista.⁵⁵ Katajalan näkökulma eroaa merkittävästi Pentti Virrankosken vuonna 1970 esittämästä kannasta, joka käytännössä sivuutti tuomiokirjojen kerronnallisen aineksen käytön pitäen sitä epäluotettavana. Tarkasteltaessa oikeusprosessiin osallistuneiden toimijuutta ja heidän motiivejaan ja asenteitaan, pöytäkirjan kertomuksellinen sisältö on arvokasta, koska se kuvailee juuri toimijoiden suhdetta tapahtumiin periaatteessa heidän omasta näkökulmastaan ja kertomanaan. Tilanne, jossa kertomus esitettiin, eli oikeudenkäynti ohjaavine, saattoi silti vaikuttaa kertomuksen sisältöön ja tuomiokirjasta on saatettu jättää pois sellaista, mitä ei pidetty oikeustapauksen ratkaiseminen ei edellyttänyt.

Toimijoiden toiminnan, strategioiden, motiivien ja asenteiden tutkiminen edellyttää juuri tähän kerronnalliseen sisältöön perehtymistä. Toimijuuden tarkastelu oikeuden pöytäkirjojen perusteella ei ole yksiselitteistä, vaan edellyttää tulkintaa ja syventymistä lausuntojen pieniinkin yksityiskohtiin. Kertovaa ainesta on käytetty aiemmassa tutkimuksessa kertomaan aikansa ja yhteisönsä ajattelusta ja asenteista. Esimerkiksi Sofia Kotilainen ja Pasi Saarimäki etsivät todistajalausunnoista viitteitä yhteisön jäsenten suhtautumisesta avioliiton ulkopuolella synnyttäneisiin naisiin ja toisaalta lasten isiksi epäiltyihin. Hanna Kietäväinen-Siren on tutkinut vastaavalla aineistolla rakkauden käsittämistä varhaismodernina aikana. Juha Forsberg tutkii ruukinpatruunan, ruukinyhteisön ja ympäröivän yhteisön elämää hyödyntäen oikeuden pöytäkirjoja – Yhden keskeisen kokonaisuuden Forsbergin tutkimuksessa muodostaa ruukinpatruunan murha.⁵⁶

⁵⁴ Laajemmin esim. Katajala 1994, 65–67, Erityisesti 1800-luvun jälkipuolen tuomiokirja-aineistosta kattavasti esimerkiksi Saarimäki 2006, 20–26

⁵⁵ Katajala 1994, 63–65; Vertaa Virrankoski 1970, 127–128.

⁵⁶ Kotilainen & Saarimäki 2013; Kietäväinen-Sirén 2015; Forsberg 2014

Toimijoiden tarkastelu edellyttää tiettyjen perustietojen keräämistä toimijoista ja heidän taustastaan. 1800-luvun kontrollijärjestelmä on tehnyt osan tiedon keruusta tutkijan puolesta: Oikeudelle esitettiin papintodistus kustakin osallisesta; niin uhrista, epäilystä kuin todistajistakin. Siitä kävi ilmi henkilön nimi, sosiaalinen asema, asuinpaikka ja alkuperä, mikäli henkilö oli muuttanut muualta. Lisäksi papinkirjassa on luonnehdinta kunkin henkilön maineesta ja aiemmasta mahdollisesta rikostaustasta. Todistajien osalta tämä on keskeistä, sillä vain hyvämaineisina pidetyt saivat todistaa. Oikeuden kokoonpanoa voidaan selvittää matrikkeleiden perusteella, jotka on koottu Jyväskylästä erittäin kattavasti.⁵⁷

Kutakin toimijaa tulkitaan aktiivisena toimijana, joka osallistui prosessin kulkuun ja siten alioikeuden oikeuskulttuurin tuottamiseen. Kullakin oletetaan olleen odotuksia oikeusprosessia kohtaan ja ainakin jonkinlaista tietoa tai ennakkokäsityksiä prosessista ja sen etenemisestä sekä siitä, miten oikeudessa kannatti toimia tavoitteidensa saavuttamiseksi. Tiedon määrä ja luonne riippuivat henkilön taustasta ja asemasta. Kantajana virallinen syyttäjä toimi viranomaisasemassa ja oletettavasti eri tavalla, kuin vastaavassa asemassa ollut yksityishenkilö olisi toiminut. Myös yksityishenkilöillä oli todennäköisesti ennakkotietoa siitä, millainen oikeudenkäynti heitä odotti. Tieto saattoi pohjautua vakiintuneisiin käsityksiin tai asenteisiin ja aiempiin kokemuksiin oikeudessa toimimisesta.⁵⁸

Tämän työn lähestymistapaa voidaan pitää myös ”salapoliisimaisena tutkimustapana”, jollaiseksi Juha Forsberg mikrohistoriallista lähestymistapaa kuvailee.⁵⁹ Kuvaus sopii työhön sikäläkin osuvasti, että siinä käsitellään yleensä juuri salapoliisin tutkimuskentäksi miellettyä toimintaa – rikoksen tutkimista. Tutkielmassa seurataan prosessia, jonka tarkoitus oli selvittää henkirikoksen osalta tapahtumien kulku riittävällä tarkkuudella, että oikeus saattoi antaa asiassa tuomion. Tuomiokirjojen tutkimisen osalta tämä ”salapoliisi-

⁵⁷ Todistajien papinkirjoja ei ole jäljennetty alioikeuden pöytäkirjoihin, mutta niissä todetaan kuitenkin, oliko todistaja hyvämaineinen ja siten kelpoinen todistamaan. Jos hän ei ollut, syy on kirjattu pöytäkirjaan. Matrikkelit: Kuusanmäki 1962 ja Tommila 1972b (Tommilan matrikkeli raastuvanoikeudesta ja maistraatista perustuu Kuusanmäen teokseen.)

⁵⁸ Giddens kritisoi tapoja selittää yksilöiden toimintaa, jotka ylenkatsovat tarkasteltavia toimijoita olettamalla heidät tiedottomiksi vallitsevista yhteiskunnallisista rakenteista ja tarkastelee yhteiskuntaryhmää esimerkiksi sorron kohteena. Giddensin argumentin mukaan näillä sorretuilla on kuitenkin ainakin jonkinlaista tietoa siitä, ketkä heitä sortavat. (Giddens 1984)

⁵⁹ Forsberg 2014, 26; Myös Carlo Ginzburg kuvailee taidemaalauksien alkuperää tutkivan tutkijan ja toisaalta Arthur Conan Doyle'n fiktiivisen etsivähahmon Sherlock Holmesin menetelmiä mikrohistorian klassikossaan. (Ginzburg 1989, 96–102)

mainen tutkimustapa” tarkoittaa pöytäkirjojen huolellista lähilukua syventyien yksityiskohtiin ja rakentaen tulkintoja niiden pohjalta. Jos aineistosta nousee esiin poikkeuksellisia yksityiskohtia, jotka vaativat selityksen, niihin perehdytään tarkemmin.

Tulkinnan on paitsi oltava perusteltu, myös noudatettava historian tutkimuksen ehdotonta oikeudenmukaisuuden vaatimusta. Liian lennokkaille tulkinnoille ei siten ole sijaa. Oikeusprosessia tarkasteltaessa on huomioitava riski, että tutkija ottaa tahtomattaan itselleen tuomarin roolin, joka ei hänelle kuulu. Tutkija saa käsiinsä kerralla kaiken tulkinnan tuotaman aineiston ja pystyy tarkastelemaan sitä ylätasolta prosessin tulevat vaiheet ja lopputuloksen etukäteen tietäen. Tällöin riskinä on osallisten kannalta kohtuuttomien tulkintojen tekeminen. Tuomiokirjoissa esiintyviä henkilöitä pyritään ymmärtämään heidän omasta näkökulmastaan etsimällä asiakirjoista viitteitä siitä, miten tutkittavat henkilöt käsitteivät heitä ympäröivän todellisuuden ja millaisia merkityksiä tutkittavat itse kokemalleen ja tekemälleen antavat. Lähteitä lähestytään hermeneuttisella otteella: pyrkien ymmärtämään tutkimiensa henkilöiden ymmärtämistä. Toimijoita tarkastellaan aktiivisina merkitysten antajina ja sosiaalisen todellisuuden (oikeuskulttuurin) tuottajina. Lähestymistapa muistuttaa myös Clifford Geertzin tulkitsevan antropologian metodia, joka tulkitsee toimintaa osana useiden merkitysten verkostoa – Geertzin ajatuksia historian tutkimukseen on soveltanut esimerkiksi Kimmo Katajala. Näin on mahdollista päästä lähemmäs toimijoiden itse kokemaa maailmaa, toimintaympäristöä ja koettua todellisuutta.⁶⁰

Jos salapoliisimainen tutkimustapa tarkoittaa huomion kiinnittämistä yksityiskohtiin ja yksityiskohdasta toiseen etenemistä, riskinä on huomion kiinnittyminen vain erityiseen yleisen jäädessä jopa kokonaan käsittelemättä. Viitteitä tällaisesta on havaittavissa esimerkiksi joissakin mikrohistoriallisissa tutkimuksissa, joissa käsitellään koko aihetta tai yhteisöä vain yhden poikkeuksellisen henkilön tai tapahtuman näkökulmasta. Riski on huomioitava myös tässä työssä, koska siinä käsitellään poikkeuksellisia ja harvinaisia rikoksia. Haasteeseen vastataan työn vahvalla oikeushistoriallisella painotuksella: normatiivinen aineisto ja oikeustieteellinen kirjallisuus kertovat yleisestä ja tarkasteltavat rikostapaukset puolestaan erityisestä.

⁶⁰ Oikeudenmukaisuuden vaatimusta painottaa etenkin Kalela 2000, 85–87, 191–192; Geertzin tulkitsevasta antropologiasta Katajala 1994, 59–68, etenkin s.60. Hermeneutiikasta, ymmärtämisestä ja eläytymisestä: Vilkuna 2009, 309; Fosberg 2014, 34. Geertzin tulkitsevasta antropologiasta ja ”tiheästä kirjaamisesta” (”thick description”) Geertz 1973, 3–30; historian tutkimuksessa Peltonen 1992, 26–30.

Käsiteltävät rikostapaukset on kerätty Jyväskylän raastuvanoikeuden pöytäkirja-aineistosta prokuraattorin kertomuksiin liittyneitä tilastotaulukoita hyödyntäen. Tilastoista ilmenevät vuosittain ja oikeusistuimittain rikoksista syytettyjen ja tuomittujen määrät. Siten tilastojen perusteella on mahdollista selvittää yksinkertaisesti, minä vuosina Jyväskylän raastuvanoikeudessa käsiteltiin henkirikoksia. Tämän jälkeen henkirikosten käsittelyt on etsitty Jyväskylän raastuvanoikeuden pöytäkirjoista. Vaasan hovioikeuden ja keisarillisen senaatin oikeusosaston pöytäkirja-aineistosta tapaukset on etsitty alioikeuden pöytäkirjoista selvinneiden henkilönimien perusteella edellä mainittujen ylempien oikeusasteiden diaarien nimihakemistojen perusteella. Alioikeustutkinnan alkuperäiset liitteet lähetettiin edelleen ylempään oikeusasteeseen, mikäli tapauksen tutkinta eteni sinne asti, joten esimerkiksi alkuperäiset poliisitutkintapöytäkirjat, lääkärinlausunnot ja muut liitteet ovat osana alistus- tai vetoamusakteja. Näin on pystytty keräämään jokaiseen tapaukseen liittyvä kattava aineisto, jonka perusteella selviää tapauksen kulku rikoksen paljastumisesta lopulliseen, lainvoimaiseen tuomioon.⁶¹

Työssä esiintyvien tavallisten ihmisten identiteetti on häivytetty taka-alalle korvaamalla heidän nimensä muilla henkilöä kuvailevilla ilmaisuilla. Tässä hyödynnetään alkuperäisaineistossa nimien yhteydessä esiintyviä henkilön ammattia ja sosiaalista asemaa kuvaavia ilmaisuja. Virassa toimineet henkilöt esiintyvät kuitenkin nimellään. He olivat kaupunkiyhteisössä merkittäviä henkilöitä, joista on kirjoitettu myös Jyväskylän paikallishistorioissa. Vaikka tutkimus perustuu yli sata vuotta vanhoihin täysin julkisiin asiakirjoihin ja historiantutkimuksessa kirjoitetaan yleisesti tutkittavista henkilöistä nimillä, niiden ilmaiseminen ei ole välttämätöntä. Tutkittavien henkilöiden identiteettisuojausta ja tutkimuksen etiikasta on käyty keskustelua myös historiantutkimuksessa. Kirsti Kuusikko käsittelee aihetta rikoshistoriallisen tutkimuksen lähteitä ja menetelmiä käsittelevässä artikkelissaan huomauttaen, että esimerkiksi yhteiskuntatieteissä tutkittavien henkilöiden nimien ilmaiseminen ei olisi mahdollista. Myös Merja-Liisa Hinkkanen on ottanut Historiallisen aikakauskirjan artikkelissaan tutkittavien henkilöiden identiteetin suojaamista

⁶¹ Prokuraattorin kertomuksiin liittyvät tilastotaulukot on digitoitu Arkistolaitoksen digitaaliarkistoon vuoteen 1890. Tässä tutkimuksessa tarkasteltavat ns. tahalliset henkirikokset, jollaiseksi lasken myös tapon ilman tappamisen aikomusta, on jaettu niissä omaan sarakkeeseensa: (*Mord och dråp*) ja erotettu erilleen lapsenmurhasta (*barnamord*) ja toisaalta kuolemantuottamuksista (*dödsvallande*). Puuttuvien vuosien eli vuosien 1891–1905 raastuvanoikeuden tapausluettelot on käyty systemaattisesti läpi. Prokuraattorin oikeustilastoja on pidettävä osittain epätäydellisinä, jonka vuoksi tätä kirjoitettaessa tilastojen paikkansapitävyyden varmistamiseksi tuomioluettelon on käyty pääsääntöisesti läpi myös niiltä vuosilta, joilta tilasto on saatavilla. Prokuraattorin tilastojen kerääminen aloitettiin 1840-luvulla Venäjän tilastollisen viranomaisen aloitteesta. Laajemmin prokuraattorin tilastosta ja sen käyttömahdollisuuksista tilastollisen rikollisuuden tutkimuksen lähdeaineistona laajemmin Matikainen 2010: ”*Moraalitulaston paluu*”.

puoltavan kannan todeten kärjistäen historiantutkimuksen ”itse asiassa elävän ruumiilla”⁶². Nimien ilmaiseminen ei ole tutkimustehtävän kannalta välttämätöntä, joten nimet häivyttämällä tehdään tutkittaville henkilöille oikeudenmukaisempi valinta ja suojataan heidän identiteettiään lopputuloksen kärsimättä. Näin myös annetaan enemmän tilaa varsinaiselle tutkimuskohteelle eli toiminnalle, kun huomio ei kiinnity liikaa henkilöiden nimiin.⁶³

Jyväskylän raastuvanoikeudessa tutkittiin tarkastellulla ajanjaksolla kuutta henkirikosta, joka kertoo niiden poikkeuksellisuudesta.⁶⁴ Vaikka edellä kuvaillulla menetelmällä pitäisi olla saavutettavissa käytännössä täysi kattavuus, tarkasteltavien rikosten määrää on silti pidettävä ehdottomana vähimmäismääränä. Aineistojen mahdollisten virheellisyyksien vuoksi on mahdollista, että tapauksia on ollut todellisuudessa enemmän – myös piiloriikollisuus jää tällä tavoin tarkastellun ulkopuolelle. Tarkasteltava tapausjoukko tarkoittaa tässä tapauksessa nimenomaan joukkoa yksittäistapauksia, jollaisia ne olivat myös rikosten käsittelyyn osallistuneille. Vaikka useassa tapauksessa onkin päällisin puolin keskinäisiä samankaltaisuuksia, syvällisempi perehtyminen tuo esiin jokaisen tutkinnan luonteen yksittäistapauksena. Kustaa H.J. Vilkun sanoin: ”Yksittäistapaus istuu heikosti osaksi massaa ja massaan asettaminen tekee väkivaltaa yksittäistapauksille.”⁶⁵ Vaikka yksittäin, ilman kontekstia tarkasteltuina yksittäistapaukset eivät välttämättä kerrokaan muusta, kuin kyseisestä yksittäistapauksesta, yhdessä ja aseteltuna perusteellisesti laadit-

⁶² Hinkkanen 1995, 192

⁶³ Laajemmin teemasta lähinnä juridisesta näkökulmasta Kuusikko 2006, 182–186. Myös Kuusikko viittaa Hinkkasen artikkeliin (Hinkkanen 1995).

Alkuperäisaineistossa henkilöihin on viitattu ammattiin tai sosiaaliseen asemaan viittaavilla termeillä, jotka kertovat henkilöiden asemasta yhteiskunnassa ja siitä, miten asema määräytyi. Heli Valtonen tarkastelee naisia määrittäneitä termejä ja ilmaisuja artikkelissa ”*Rouva, hänen kotiapulaisensa ja kulmakaupan myyjä: puhuttelusanat ja ammattinimikkeet yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen ilmentyminä*”. (Valtonen 1997)

Myös osa tässä työssä tutkittavista ns. tavallisista henkilöistä esiintyvät Jyväskylän paikallishistorioissa ja joissain tapauksissa jopa rikokset on henkilömatrikkeissa lyhyesti mainittu. Tästä huolimatta henkilöiden nimiä ei mainita työssä. Virassa toimineiden tilanne on toinen. Esimerkiksi viskaalit, pormestarit ja raatimiehet on esitelty paikallishistorioissa perusteellisesti ja olivat omana aikanaan kaupungissa tunnettuja. Viran hoitamiseen liittyvä toiminta on myös vähemmän henkilökohtaista ja intiimiä kuin esimerkiksi henkirikoksen uhriksi joutuminen. Poikkeuksellisesti satunnaisesti käytetään esimerkiksi lempinimeä, joka ei ilmaise henkilön tarkkaa henkilöllisyyttä.

⁶⁴ Tiiviit yhteenvedot tapauksista sisältyvät työn liitteisiin. Käsittelyluvuissa tutkintoihin viitataan tapauksille annetuilla numeroilla T1–T6, jotka vastaavat myös tapausten kronologiaa. Tutkintojen T1–T4 asiakirjat ovat pääsääntöisesti ruotsinkielisiä ja tapausten T5–T6 pääsääntöisesti suomenkielisiä.

⁶⁵ Vilkuna 2009, 323

tuun, oikeushistorialliseen kehykseen, ne avaavat mielenkiintoisen näkymän siihen, millaisena henkirikoksen tutkinta näyttäytyi tutkintaan paikallistasolla osallistuneiden näkökulmasta.

Tutkielma jäsentyy rikostutkinnan etenemisten mukaisiin kokonaisuuksiin. Ensimmäisessä käsittelyluvussa käsitellään rikoksen tapahtumista ja paljastumista sekä valmistavaa tutkintaa, joka edelsi ja täydensi alioikeuden prosessia. Toisessa käsittelyluvussa perehdytään rikoksen tutkintaan raastuvanoikeudessa. Kolmannessa luvussa käsitellään tiiviisti tutkinnan eteneminen raastuvanoikeudesta ylempiin oikeusasteisiin. Kukin luku jakautuu keskeisten osakokonaisuuksien mukaisiin alalukuihin, jotka kattavat sekä yleisen että yksityisen. Alaluvuissa käsitellään niin tutkintaa määrittänyttä normistoa kuin Jyväskylän raastuvanoikeuden rikostutkintoja havainnollistaen siten esiin nousevia ilmiöitä konkreettisten tapausesimerkkien avulla.

2 HENKIRIKOS JA VALMISTAVA TUTKINTA

2.1 Jyväskylän kaupunki ja järjestyksenpito 1800-luvun jälkipuolella

1800-luvun puolivälin jälkeinen Jyväskylä oli pieni, mutta tiivis ja nopeasti kasvava puutalokaupunki. Kaupunki oli nuori: se oli perustettu vuonna 1837 vanhalle markkinapaikalle, jonka ympäriltä hankittiin läheisten talojen omistamia maata kaupungin perustamista varten. 1830-luvun lopulla perustettiin Jyväskylän lisäksi kaksi muutakin kaupunkia sisämaahan: Heinola ja Mikkeli. Jyväskylä kasvoi perustamisensa jälkeen nopeasti: 1840-luvulla asukasmäärä yli kaksinkertaistui ja vielä 1850-luvulla puolitoistakertaistui. Nopeasta kasvusta huolimatta asukkaita oli melko vähän. Vuonna 1860 Jyväskylässä asui noin 840 henkilöä. Kaupungista kehitettiin alueellista keskusta – Laukaan postikonttori siirrettiin Jyväskylään 1840-luvun alussa ja samoihin aikoihin myös uusi piirilääkäri Schildt asettui Jyväskylään, joka määrättiin jatkossa piirilääkärin asuinpaikaksi.⁶⁶

Vuoteen 1862 asti kaupungilla ei ollut omaa raastuvanoikeutta, maistraattia tai pormestaria, jotka olivat täysivaltaisen kaupungin tunnusmerkkejä. Ne oli luvattu kaupungin perustamiskirjassa, mutta aika ei ollut vielä kypsä: kaupungin oli kehityttävä ensin riittävästi, jotta edellytyksiä omien maistraatin ja raastuvanoikeuden perustamiselle olisi. Aluksi Jyväskylässä oli ainoastaan *järjestysoikeus*, jota johti *järjestysmies*. Sillä oli rikosoikeudellista tuomiovaltaa ainoastaan pienissä järjestyksirikkomuksissa, mikäli sellaisia ylipäänsä voidaan pitää rikosasioina. Varsinaiset rikos- ja riita-asiat käsiteltiin raastuvanoikeuden perustamiseen asti Laukaan kihlakunnankäräjillä, joita kuitenkin istuttiin kaupungin perustamisen jälkeen Jyväskylässä.⁶⁷

Järjestyksenpidosta ja rikosten selvittelystä vastasi kaupunginviskaali, jonka tehtävä vastasi pitkälti maaseutumaisten alueiden nimismiesten tehtäviä. Jyväskylässä viskaalina oli lähes koko 1800-luvun jälkipuolen ajan Jacob Edvard Sandelin, joka oli asunut kaupungissa sen alkuajoista asti. Hän nousi varaviskaaliksi ja kaupunginvoudiksi 1850-luvun alussa ollessaan vasta 21-vuotias ja eteni kaupunginviskaaliksi pysyen virassa loppuikänsä vuoteen 1890. Kaupunkilaisten keskuudessa Sandelin oli arvostettu henkilö, joka myös esimerkiksi avusti kaupungin maiden vuokraamiseen liittyneissä maanmittaus-toimituksissa. Vaikka Sandelinilla ei ollut koulutuksen tuomaa pätevyyttä tehtäväänsä,

⁶⁶Tommila 1972a, 10–16, 17–20, 43–44, 47–49.

⁶⁷Tommila 1972a, 43–44; Kuusanmäki 1962, 12–22, 23–34

hän suoriutui ilmeisen hyvin. Jyväskylän arvostetun postimestarin kuvauksen mukaan Sandelin oli ”toimissaan kunnollinen, rehellinen ja syyttäjänä hyvä”. Häntä seurasi Nikolai Gejteli ja edelleen vuodesta 1904 eteenpäin Evert Forsström. Ennen 1880-lukua Jyväskylässä ei ollut erillisiä poliisimiehiä, vaan viskaalin kanssa järjestystä pitivät yllä kaupunginpalvelija ja palovartijat.⁶⁸

1870-luvun alku merkitsi Jyväskylässä uudenlaisen aikakauden alkua. Valtiopäivätoiminnan uudelleen alkamisen myötä käynnistyneet uudistukset liberalisoivat myös kauppaa ja teollisuuteen liittyvää lainsäädäntöä. Tästä seurannut sahatavarateollisuuden nopea käynnistyminen teki Keski-Suomessa runsaasti saatavilla olleesta puutavarasta, arvokasta ja kehittyvästä Jyväskylästä tuli tukkikaupan alueellinen keskus. Tukkiaika toi mukanaan nopean taloudellisen kasvun, mutta sen kääntöpuolena lisääntyneen levottomuuden. Viinan vähittäismyynti kiellettiin lieveilmiöiden vuoksi kokonaan vuonna 1875. Jyväskylässä tapahtui 1870-luvun ensimmäisinä vuosina kolme henkirikosta, kun kaupungissa tehtiin yleensä vain yksi henkirikos kymmentä vuotta kohden.⁶⁹

Kaupungin vilkastuessa järjestyksenpidon voimavarat eivät enää riittäneet, joten 1870-luvulla jouduttiin viskaalin, kaupunginpalvelijan ja palovartijoiden lisäksi turvautumaan ”porvaripoliisiin” eli kaupunkilaisten keskuudesta koottuun yövartioon. Näin oli ylläpidetty järjestystä jo keskiajan kaupungeissa. Jyväskylän varsinainen poliisitoimi sai alkunsa vuonna 1881, jolloin Jyväskylän kaksi ensimmäistä poliisimiestä aloitti työnsä. Vuodesta 1883 poliiseja oli kolme ja vuodesta 1895 eteenpäin viisi. Poliisit työskentelivät maistraatin palveluksessa ja kaupunginviskaalin alaisuudessa. Alkuaikoinaan Jyväskylän poliisi toimi ”kyläpoliisijärjestelmän” mukaisesti: kaikki poliisit hoitivat sekalaisesti kaikkia poliisille kuuluneita tehtäviä. Sortokausien venäläistämistoimien myötä vastuu poliisista siirtyi vuosina 1903 ja 1904 väliaikaisesti kaupungilta valtiolle ja Jyväskylän poliisit siirrettiin Jyväskylän ja Petäjäveden nimismiehen alaisuuteen – viskaali jäi edelleen yleiseksi syyttäjäksi. Vuodesta 1910 alkaen poliisia johti ylikonstaapeli. Järjestyksenpidon ja oikeudenhoidon suhde oli siten mielenkiintoinen: sekä poliisit että viskaali olivat kaupungin palveluksessa ja siten maistraatin alaisia – maistraatti ja oikeudenhoidosta vastannut raastuvanoikeus taas olivat käytännössä sama toimija.⁷⁰

⁶⁸ Tommila 1972b, Matriikkelit: Kaupunginviskaalit, 37, 39; Brummer 1916, 157.

⁶⁹ Tommila 1972a, 184–190, 194–195. Henkirikokset (T2, T3 ja T4) tehtiin vuosina 1870, 1871 ja 1874. Kaikki nämä rikokset olivat humalassa tehtyjä tappoja.

⁷⁰ Brummer 1916, 465–470; Seppänen 1987, 10; Tommila 1972a, 152–153; Tammikari 1970, 16–21; Kuusanmäki 1962, erit. 9–11.

Alkuaikoina poliisin maine Jyväskylässä oli huono ja kaupunkilaisten ja poliisin välinen suhde kaikkea muuta, kuin ongelmaton. Poliisimiesten huhuttiin käyttävän virkavaltaansa räikeästi väärin. Poliisien kovaotteisuus ja mielivaltaiset menettelytavat olivat alueella yleisessä tiedossa. Huhut nousivat lopulta esiin sanomalehti *Keski-Suomessa*, jonka päätoimittaja oli tuolloin Eero Erkko. Seurauksena oli pitkä skandaali, joka suututti kaupungin asukkaat poliiseja vastaan. Maistraatti tutki asiaa, mutta totesi poliisit syyttömäksi ja *Keski-Suomi*-lehteä syytettiin kunnianloukkauksesta. Myöhemmin Laukaan piirin nimismiehen johtamassa uudessa tutkinnassa poliisit tuomittiin pantavaksi viralta ja vankeuteen. Sandelin piti poliisien puolia ja riitautui pahasti Keski-Suomen kanssa. Tapaus oli merkittävä suomalaisen lehdistön historiassa, koska se oli ensimmäisiä kertoja, kun kotimainen sanomalehti puuttui näkyvästi yhteiskunnalliseen epäkohtaan.⁷¹

2.2 Henkirikos ja sen paljastuminen⁷²

Tutkielmassa tarkastellut henkirikokset paljastuivat käytännössä kahdella vaihtoehdoisella tavalla: Joko ne paljastuivat tuoreeltaan (T2, T3, T4, T6) tai vaihtoehtoisesti tutkinta alkoi jo jonkin aikaa sitten menehtyneen vainajan löytymisestä (T1 ja T5). Tappoina käsitellyt teot paljastuivat käytännössä välittömästi – myöhemmin paljastuneita tekoja käsiteltiin murhina. Murhien uhrit löydettiin kaupungin ulkopuolelta tien tai polun läheisyydestä ja molemmilta oli varastettu omaisuutta. Tapot taas tehtiin kaupungin ruutu-kaava-alueella yhtä lukuun ottamatta, johon johtaneet tapahtumat kuitenkin saivat alkunsa kaupungissa. Tiiviissä kaupungissa oli koko ajan ihmisiä ja taloissa ja pihoilla oleskeltiin tai käytiin jatkuvasti. Siten rikokset tulivat ilmi nopeasti – jopa välittömästi. Tilanne oli erilainen kaupungin ulkopuolella – murhat tehtiin sopivasti paikassa, jossa silminnäkijöitä ei ollut.⁷³

Kaikki tutkimuksessa tarkastellut henkirikokset tehtiin teräaseilla, jotka ovat yleisimpiä surma-aseita käytännössä läpi koko suomalaisen rikollisuuden historian. 1800-luvun

⁷¹ ”Jyväskylän poliisiretelöistä” laajemmin Brummer 1916, 470–471. ja Tammikari 34–37. Myös Keski-Suomi -sanomalehden artikkeleihin aiheesta on tutustuttu.

⁷² Käsillä olevan työn keskiössä on nimenomaan rikoksen tutkinta itse rikoksen sijaan. Rikokseen perehdytään kuitenkin tiiviisti siltä osin, kun sillä on merkitystä tutkimuksen taustoittamisen tai rikostutkinnan kannalta. Työssä käytetään ilmaisua ”rikoksen paljastuminen”, jossa tarkoitetaan tilannetta, jossa rikos tuli tutkinnan kanssa tekemisissä olleiden toimijoiden tietoon ja joka aloitti tutkintaprosessin. Se ei siten tarkoita samaa tilannetta, jolloin rikos tapahtui tai esimerkiksi ilmoitettiin viranomaiselle.

⁷³ Vertaa esim. Ylikangas 1976, 206–207.

alussa yleisimpiä surma-aseita olivat erilaiset *astalot*, kun taas 1910-luvulle tullessa selkeästi yleisin henkirikoksen tekoväline oli puukko. Ampuma-aseet olivat harvinaisempia – ne kuitenkin yleistyivät vuosisadan vaihteen jälkeen.⁷⁴

Kaikissa tappotapauksissa tekijät olivat humalassa. Myös tappojen uhrin yhtä lukuun ottamatta olivat nauttineet alkoholia. Väkivalta oli kahden henkilön välistä: Martti Lehden käyttämässä väkivallan tyyppiluokittelussa Jyväskylän tapot olivat *ryypiskelyväkivaltaa* ja joko siihen lukeutuvia *ryyppyriitoja* tai *humalaisten (tai humalaisen) riitelyä*. Lehden luokittelussa *ryyppyriidoissa* tekijä ja uhri olivat nauttineet alkoholia yhdessä ja *humalaisten riitelyksi* tulkituissa tapauksissa eivät. Tällaisten rikosten ainoa varsinainen motiivi oli humala ja aggressiivisuus – tekijä ja uhri eivät välttämättä tunteneet toisiaan. Vaikka välitön motiivi saattoi olla muukin – esimerkiksi sanallinen loukkaus – se tuskin oli kuitenkaan sellainen, että tekijä olisi tappanut sen vuoksi, jos olisi ollut selvin päin. Martti Lehden mukaan juuri tällainen väkivalta oli tyypillistä kaupunkien väkivaltaa 1900-luvun alussa.⁷⁵

Tutkitulla ajanjaksolla Jyväskylässä ei esiintynyt sellaista ryhmien välistä väkivaltaa tai *huvitteluväkivaltaa*, joka olisi johtanut henkirikoksiin. Huvitteluväkivalta oli lähinnä maaseudun ilmiö ja tarkoitti tietoista konfliktin hakemista toisen ryhmän kanssa. Tällainen tappelukulttuuri oli ilmeisesti vanhan kylätappelukulttuurin perintöä, joka oli voimissaan vielä 1800-luvun lopulla ja yhä 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä, jolloin siihen tosin sekoittui myös poliittisia ulottuvuuksia.⁷⁶

⁷⁴ Ampuma-aseista: 1900-luvun alun henkirikoksia tutkineen Martti Lehden mukaan 1920-lukua tarkasteltaessa voidaan puhua suoranaisesta ”revolverikulttuurista”. Käsiaseiden tulemisella alkoholin rinnalle osaksi illanviettoja oli vakavia seurauksia. (Lehti 2001, 54) Lehden kokoava tarkastelu surma-aseista perustuu Heikki Ylikankaan, Terhi Viljasen ja Janne Kivivuoren tutkimuksiin. Lehden tarkastelu kattaa vuodet 1789–1996 kuitenkin pois lukien vuodet 1826–1909 (sekä 1913–1919, 1930–1969 ja 1980–1995), joten koko tämän tutkimuksen kuvaama ajanjakso jää tarkastelun ulkopuolelle. Koska tarkastelu kattaa kuitenkin pitkän aikavälin sekä ennen tässä työssä tarkasteltua ajanjaksoa että sen jälkeen, sitä voidaan kuitenkin hyödyntää suuntaa-antavana vertailuaineistona. Ampuma-aseista myös Lehti 2001, 65–69.

⁷⁵ Lehti 2001, 90–94; 100–109: Lehden jaottelu on rakennettu siten, että se mahdollistaa vertailun etenkin uudempaan, kotimaiseen tutkimukseen. Tyyppiijaottelussa ryypiskelyväkivaltaan luetaan myös *korttiriidat*, joissa ylläke henkirikokselle oli peräisin korttipelistä. Lehden mukaan kaupunkien väkivalta oli nimenomaan ryypiskelyväkivaltaa.

⁷⁶ Määritelmät ja tyypittely: Lehti 2001, 94–95; vertaa Rajala 2004, 300–308. Vertaa myös esim. Marko Tikka 2006, *Valkoisen hämärän maa*, 173–179. Vaikka Tikan käsittelemässä väkivallanteoissa oli poliittinen ulottuvuus, iltamatappelut kilpailevan ryhmän kanssa tai nuorten miesten väkivaltainen kilpailu vastakkaisen sukupuolen huomiosta ei ilmiönä itsessään ole poliittinen.

Henkirikosten motivaatiopohjan tarkastelu oikeuslähteiden avulla on osin ongelmallista. Yleensä syytetyt kiistivät kertomatta minkäänlaista motiivia teolleen. Molemmissa murhina tutkituissa rikoksissa motivaatio oli ainakin osin taloudellinen: Uhreilta oli viety omaisuutta. Esimerkiksi vuoden 1884 laulujuhlien aikaisen murhan motiiviksi viskaali esitti yksinkertaisesti syytetyhän halun varastaa uhrilta tämän päällä olleet paremmat vaatteet. Vaikka viskaali esitti oikeudessa oman tulkintansa motiivista, on yhtä lailla mahdollista, että rikos tehtiin esimerkiksi pikaistuksissa sananvaihdon jälkeen ja uhri jäi niille sijoilleen tekijän päästessä poistumaan ja varastamisen osalta ”tilaisuus teki varkaan”. Silminnäkijätodistajien puuttuessa ja epäiltyjen kiistäessä varmempaa tietoa rikoksen tapahtumishetken välittömistä olosuhteista ei ollut mahdollista saada. Viskaalin päätelmää motiivista ei hyväksytty korkeammassa oikeusasteissa ja tuomio vaatteiden varastamisesta kumottiin kokonaan.⁷⁷

Tuoreeltaan paljastuneisiin rikoksiin johtaneista tapahtumankuluista ja olosuhteista on jäänyt oikeuden pöytäkirjoihin tietoja, jotka mahdollistavat rikoksen olosuhteiden ja motivaatiopohjan tarkastelun. Yleensä taustalla oli päihtymyksen lisäksi tekijän suuttuminen uhrille jostakin loukkaavaksi koetusta. Tappojen pääsyy oli kuitenkin selvästi humalatila. Loukkaantumisen taustalla vaikutti kokemus kunniaista, joka muistutti osin varhaismodernin ajan ja keskiajan kunniakäsitteitä. Vanhastaan pahimpia loukkauksia, joita toista kohtaan saattoi esittää, olivat toisen kunniallisuuden kyseenalaistaneet herjaukset: syyttäminen rikolliseksi ja etenkin varkaaksi. Toisaalta loukkaavaksi saatettiin kokea muunkin lainen ja huomattavasti vähäisempi sananvaihto. Esimerkiksi eläkkeellä olevan teurastajan puukolla tappanut (T3) talonisäntä ilmeisesti provosoitui, kun eläköitynyt teurastaja huomautti tätä metelistä ja kengissä sisään tuodusta liasta. Talonisäntä oli tyytymätön ja eläkeläinen kysyi tältä, ”onko tämä mielestään suurempi herra”. Tästä talonisäntä suuttui – maksoihan hän vierailuajaltaan vuokraakin – ja löi eläkeläistä puukolla. Korkeassa arvoasemassa yhteisössään olleen talonisännän arvolle ei sopinut, että hänen asemansa kyseenalaistettiin tai että häntä tällä tavoin moitittiin ja komennettiin. Vastaavasti (T2) entisen kaupungin elinkeinonharjoittajan työmieheltä päälleen saama ämpärillinen vettä ja kastuminen läpimäräksi oli nöyryyttävää ja saatettiin tulkita myös osoitukseksi epäkunnioituksesta. Vuonna 1894 taposta syytetty irtolainen (T6) taas rupesi ilmeisesti leikilläään ”myymään” kolmannen henkilön silmälaseja kauppapuodissa ja loukkaantui verisesti samassa kaupassa olleen itsellismiehen kommentista: ”Ethän sinä nyt voi toisen lasia alkaa myymään”. Vaikka kyse ei ollut suoranaisesti varkaaksi syyttämisestä, tokaisu

⁷⁷ T5: Viskaalin arvio motiivista JRO 15.5.1886 §341, hovioikeuden päätös: VHO Päätös 21.6.1887

kuitenkin viittasi mahdolliseen epärehellisyteen. Irtolainen kävi itsellismiehen kimp-
puun välittömästi, joka johti tappeluun kaupan edessä ja lopulta henkirikokseen.⁷⁸

Jos epäilty tunnusti, hän kertoi samalla jonkinlaisen motiivin teolleen. Tutkituissa proses-
seissa kaksi epäiltyä tunnusti käsittelyn kuluessa. Molemmat kertoivat provosoituneensa
uhrin toiminnasta. Alivuokralaisensa taposta (T2) syytetty entinen kultaseppä myönsi
puukottaneensa uhria, koska suuttui saatuaan uhrilta vesiämpärillisen päälleen. Tosin hän
myös antoi ymmärtää kokeneensa olleensa tilanteessa uhattuna. Itsellismiehen taposta
Tourulan sillalla (T6) syytetty irtolainen kertoi suuttuneensa tapellessaan kadulla uhrin
kanssa ja saatuaan uhrilta kipeää tehneen osuman. Syytetty oli mitä ilmeisimmin luon-
teeltaan hyvin impulsiivinen ja joutui tilanteessa sokean raivon valtaan – siten hän ei vält-
tämättä tiedostanut omaa toimintaansa. Lääkärintodistuksen mukaan vastaajaa oli lyöty
puukolla kymmenen kertaa pään ja ylävartalon alueille, minkä lisäksi syytetty oli seuran-
nut uhria useita satoja metrejä pitkän matkan Kauppakadun alakaupungin puoleisesta
päästä kaupungin rajoille Tourulan sillalle asti. Puukoniskujen määrän perusteella tekijän
itsekontrollin täytyi pettää täysin.⁷⁹

Molemmista murhista epäillyt olivat poistuneet rikospaikalta ja lähialueelta nopeasti,
jonka vuoksi heidän jäljilleen pääseminen kesti. Esimerkiksi vuonna 1884 tapahtuneesta
naisen surmasta epäillyn nähtiin poistuvan Jyväskylästä nopeasti. Todistaja, joka tapasi
syytetyn tämän matkalla pois Jyväskylästä, kertoi syytetyn vaikuttaneen hermostuneelta
ja saaneensa vaikutelman, että tämä pakeni jotakin kaupungista. Syytetty itse kertoi kul-
keneensa Mikkelin ja Lappeenrannan kautta aina Pietariin asti. Kiinni hän jäi kiinni Hel-
singin pitäjässä joutuessaan siellä syytteeseen näpistyksestä.⁸⁰

⁷⁸ JRO 14.2.1872 §37; JRO 29.19.1894 §678; JRO 14.4.1870 §105. Kunniakäsityksistä esim. Matikainen
95–106, varkaaksi haukkumisesta vertaa myös esim. Spierenburg 1998, 5–7: Taloudellinen
parjääminen ja rehellisyys olivat 1600-luvun miehen tärkeimpiä hyveitä, joita varkaaksi nimittäminen
erityisesti loukkasi. Kunniakäsityksistä oikeudellisessa kontekstissa myös pro gradu -työ (Anttila
2008): *Kunnian puolesta käräjöimään – kunnia ja kunniallisuus 1930-luvun paikallisyhteisössä*.

⁷⁹ (T2) JRO 23.5.1870 §155; (T6) JRO 29.10.1894 §678.

Itsekontrollista: Kriminologinen *itsekontrolliteoria* selittää rikollisuutta rikosentekijöiden muita
heikommalla kyvyllä kontrolloida omaa toimintaansa. Teorian keskittyy etenkin spontaanien ja
yksinkertaisten rikollisten tekojen selittämiseen: niiden tekijät eivät rikosta tehdessään ota huomioon
lainkaan rikoksen mahdollisia seuraamuksia. Itsekontrolliteorian puolesta puhuu myös tiettyjen
rikosten ja tapaturmien välinen yhteys. Kriminologian *biososiaalisten teorioiden* mukaan
väkivaltaisuuden taustalla voi olla myös biologinen, aggression sääntelyyn liittyvä tekijä. Laajemmin
Kivivuori 2008, 98–104, 108–111.

⁸⁰ (T5) JRO 23.3.1886 §210, JRO 4.1.1886 §3

Yksikään tapoista epäilty ei paennut rikospaikalta palaamatta takaisin. Sekä alivuokralaisensa taposta (T2) syytetty entinen kultaseppä että entisen teurastajan taposta epäilty talonisäntä (T3) pakenivat rikospaikalta nopeasti rikoksen jälkeen, mutta palasivat myöhemmin takaisin. Muut kaksi tapoista epäiltyä (T4, T6) jäivät rikospaikalle.

Vuoden 1874 talvimarkkinoiden iltana tehdystä taposta (T4) syytetty renki ei paennut rikospaikalta, vaan palasi pihalta sisälle. Hän oli vahvassa humalassa, eikä ilmeisesti ajatellut lainkaan tekonsa seurauksia. Suutarina työskennelleen itsellismiehen taposta (T6) syytetty irtolainen taas jäi uhrin luokse tämän saadessa apua jo apua vammoihinsa ja selitteli yrittävänsä auttaa ”toveriaan” – hän muun muassa yritti auttaa uhrilta irronneita saapasta ja sukkaa takaisin jalkaan. Irtolainen puukotti ilmeisesti sokean raivon vallassa ja käsitettyään, mitä oli tehnyt, yritti hädissään hyvittää tekoaan ja saada teon seuraukset siten peruutettua.⁸¹

Alivuokralaisensa taposta syytetty kultaseppä pakeni rikospaikalta välittömästi, mutta palasi noin tunnin kuluttua takaisin. Luultavasti hän säikähti ja pakeni, mutta rauhoituttuaan pohti mahdollisuuksiaan. Hänet oli nähty rikospaikalla ja viranomaiset rupeaisivat varmasti etsimään häntä: kiinni jääminen oli joka tapauksessa kohtuullisen varmaa. Jos hän oli paennut heti lyötyään työmiestä puukolla, hän ei tiennyt varmasti, oliko työmies välttämättä kuollut. Jos työmies jäisi henkiin, asia ei olisi niin vakava. Kun hän palasi, hän tiesi, mikä tilanne oli ja selitys oli valmiina: työmies oli kaatunut omaan puukkoonsa. Myös vuoden 1871 syysmarkkinoiden aikaisesta entisen teurastajan taposta syytetty talonisäntä palasi illalla muutamaa tuntia myöhemmin humalassa takaisin siihen pihapiiriin, missä rikos oli tapahtunut.⁸²

Tappojen uhrin menehtyivät usein vasta hieman myöhemmin ja viranomaisen saattoi ehtiä paikalle ennen kuin tiedettiin varmuudella, että käsillä oli juuri henkirikos. Rikosten välittömässä selvittelyssä paikalla olleiden toiminnalla oli suuri merkitys. He saattoivat auttaa uhria ja ottaa epäillyn kiinni, minkä lisäksi he tekivät havaintoja, joiden perusteella tekijät voitiin tuomita oikeudessa. Järjestyksenpidon resurssit olivat vaatimattomia, joten ihmisten oli kyettävä toimimaan poikkeuksellisissa tilanteissa aktiivisesti ja itsenäisesti.⁸³

⁸¹ (T6) JRO 29.10.1894 §678

⁸² (T2) JRO 14.4.1870 §105, (T3) JRO 14.9.1871 §190

⁸³ Jyväskylän järjestyksenpidosta ja vaatimattomista resursseista etenkin ennen 1880-lukua esim. Tammikari 1970, 4–24.

Esimerkiksi syksyllä 1894 puukotettu (T6) itsellismies menehtyi vasta kaupunginsairaalaan lääkärin hoitaessa tämän haavoja. Hän oli puukotuksen jälkeen elossa ja tajuissaan – hän jopa nimesi itse surmaajansa. Kun rikospaikalle sattunut pika-ajuri lähti kuljettamaan uhria läheiseen Eerolan taloon suojaan, ilmeisesti katumapäälle tullut tekijä yritti hoitaa ja auttaa uhria ja tulla mukaan ajurin rekeen. Uhri kielsi tämän: hän ei halunnut ”murhamiehensä” tulevan samaan rekeen kanssaan. Hän oli myös pyytännyt huolehtimaan, ettei tekijä karkaisi. Matkalla kaupunginsairaalaan uhrin voimat heikkenivät.⁸⁴

Paikalla olleet toimivat tilanteessa aktiivisesti: he auttoivat uhria, toimittivat tämän hoitoon, ottivat tekijän kiinni ja kuljettivat Aholan taloon säilytettäväksi. He myös tutkivat tekijän ja ottivat tältä puukon ja kyselivät tältä puukotuksesta – tekijä vastasi, ettei muistanut lyöneensä ketään. Paikalla olleet eivät välttämättä kokeneet olevansa tilanteessa todistamassa henkirikosta, vaan he pyrkivät etenkin auttamaan uhria ja ottamaan tekijän kiinni – humalassa puukon kanssa riehunut saattoi olla vaaraksi heille itselleenkin. Uhri puhui tekijästä ”murhamiehenään”, joten ainakin uhri ymmärsi vammojensa olevan hengenvaaralliset. Kun viskaali tuli mukaan tutkintaan, uhri oli jo menehtynyt, joten kyse oli varmuudella henkirikoksesta. Viskaali siirrätti tekijän Jyväskylän kaupunginvankilaan. Myös vuonna 1871 puukotetun (T3) isänsä löytänyt leipuri ja paikalla olleet ryhtyivät toimimaan aktiivisesti – leipuri itse tutki isänsä vammoja, mutta hän nimesi ja kuvaili tekijäksi epäilemänsä talonisännän apuun tulleeille, jotka ryhtyivät etsimään tätä. Myöhemmin talonisännän löydettyään he ottivat hänet kiinni, tutkivat ja löysivät tämän halusta puukon.⁸⁵

Vainajan löytyminen aloitti henkirikostutkinnan kahdessa tutkituista tapauksista. Molempien vainajien löytöpaikka oli tien tai kulkureitin läheisyydessä. Myös surma-aseeksi epäilty teräase löydettiin molemmissa tapauksissa vainajan löytöpaikalta. Vaikka tutkimisissa oli useita yhdistäviä piirteitä, yksi erittäin merkittävä ero vaikutti suuresti tulevaan tutkintaan: *tuttuus*. Kesällä 1884 murhattu torpparintytär (T5) tunnettiin lähiseudulla, kun taas jouluna 1866 löydetyn vainajan (T6) henkilöllisyys jäi pitkäksi aikaa tuntemattomaksi.

Sattumalla oli suuri merkitys vainajan löytämisessä: lähialueella asuneet henkilöt, jotka sattuiivat kulkemaan tiellä ja poikkeamaan siltä sopivasti, havaitsivat vainajan. Ruumiin

⁸⁴ JRO 29.10.1894 §678.

⁸⁵ T6: JRO 29.10.1894 §678; T3: JRO 18.9.1871 §190.

löytäminen säikäytti, vaikka vainajan löytäminen ei ollutkaan 1800-luvulla täysin tavatonta. Raastuvanoikeudessa käsiteltiin toisinaan vainajien löytymisiä lyhyinä kuolemansyyn tutkintoina. Murhatutkintaan johtaneissa tapauksissa kuitenkin ymmärrettiin välittömästi, että kyse oli juuri henkirikoksesta.

”Kun todistaja keskiviikkona tämän kuun 11. päivänä, noin kello 7 aikaan aamulla vaimoineen ynnä (kahden naispuolisen todistajan) kanssa yhdessä läksivät matkalle tänne kaupunkiin samassa hevosessa todistajan asumasta, noin viisitoista virstaa täältä kaupungista Petäjavedelle päin olevasta Heikkilä nimisestä torpasta niin sattui he Wesangan kylään vievän tien haarrassa noin kymmenen virstaa täältä yhteen erää mainitusta kylästä kotoisin olevan miehen kanssa ... jonka kanssa he sen jälkeen kulkivat yhtä matkaa tännepäin aina Könkkölän torpan kohdalle, jolloin (heidän tapaamansa mies), mitään virkkaamatta, alkoi kiireesti kävellä edellepäin, jättäen seurakumppaninsa, mutta noin kolme virstaa vielä eteenpäin ajettua tuli (mies) todistajia vastaan, kertoen poikenneensa tien syrjään tarpeilleen ja nähneensä vaimon makaavan maassa ja että hän luuli sen olevan tapettu, jonka ohessa (mies) ilmoitti ensin aikoneensa kulkea eteenpäin mitään virkkaamatta, vaan, että (mies) kumminkin arveli parhaan olevan ilmoittaa löytönsä, ettei (mies) muka voitaisi syyttää.

Todistaja ... läksi toisten todistajain kanssa ... osoittamalle ... paikalle, jossa löysivät vaimoihmisen makaavan suullaan erään kiven vieressä vaattetettuna mustaan viktoriini röijyyn, villaseen alushameeseen sekä sukat jalassa ynnä villa saali vieressä ja osaksi allaan.

Kääntäessään selälleen makaavaksi luultua, joka oli kengättä, havaitsi todistaja sen olevankin kuolleen, jäykistyneen ruumiin, jolla kurkku oli leikattu poikki ja että viereen maahan oli valunut paljon auringon paisteesta kuivunutta verta, joista todistaja havaitsi vainajan murhatuksi, ei edellisenä yönä, vaan jo aiemmin, että (seurueeseen kuulunut nainen) tunsikin vainajan ... eikä todistaja säikähdyksestä voinut enempää tarkastaa ruumista ja murhapaikkaa vaan lähti heti pois näkemättä ruumiin vierestä löydettyä partaveistä.

Tielle tultua pitkittivät todistajat matkaansa (vainajan löytäjän) seurassa Kypärämäki nimiselle mäelle, jolla välin hän kertoi puheensa ruumiin löydöstään ja alkoi kävellä edelläpäin tietä myöten. ... Vasta Matinmäellä kaupungin ulkopuolella saavuttivat todistajat jälleen (hänet), joka ensiksi ei tahtonut, vaan sittemmin todistajan kanssa kumminkin lähti viskaali Sandelinin luo asiasta ilmoittamaan.”⁸⁶

Vainajan löytöpaikalle toisena saapunut torppari kertoi yksityiskohtaisesti raastuvanoikeudelle Keuruulta kotoisin olleen torpparintyttären ruumiin löytämisestä Jyväskylän ja Petäjaveden välisen maantien läheisyydestä. Vainajan ensimmäisenä löytänyt todisti vasta seuraavassa istunnossa. Hän selitti poikenneensa tiensivuun tarpeilleen ja päättäneensä oikaista tiessä olleen mutkan kulkemalla Killervä-lammen pohjoispuolelta.⁸⁷

⁸⁶ JRO 21.6.1884 §532, (todistajanlausunto n:o1)

⁸⁷ JRO 21.6.1884 §532 JRO 14.7.1884 §573

Todistajan kertomus paljastaa vainajan löytämisen aiheuttaman säikähdyn: kun hän ymmärsi löytäneensä vainajan, joka oli menehtynyt henkirikoksen uhrina, hän säikähti ja poistui paikalta, eikä enää kiinnittänyt huomiota vainajan vieressä olleeseen surma-aseeseen – partaveitseen. Myöskään vainajan ensin löytänyt torppari ei ilmeisesti huomannut veistä. Sen löysi vasta surmapaikalle läheisestä torpasta hieman myöhemmin mennyt uhrin eno, jonka luona uhri oli asunut viime aikoina käyden päivittäin jalkaisin kaupungissa. Eno kuuli vainajan löytymisestä löytäjiä maantiellä vastaan tulleilta, jotka olivat luvanneet kertoa asiasta eteenpäin. Tieto vainajan löytymisestä levisi tällä tavoin nopeasti henkilöltä toiselle ja tavoitti hyvin nopeasti suuren joukon ihmisiä – myös viranomaisen ja uhrin omaisen.⁸⁸

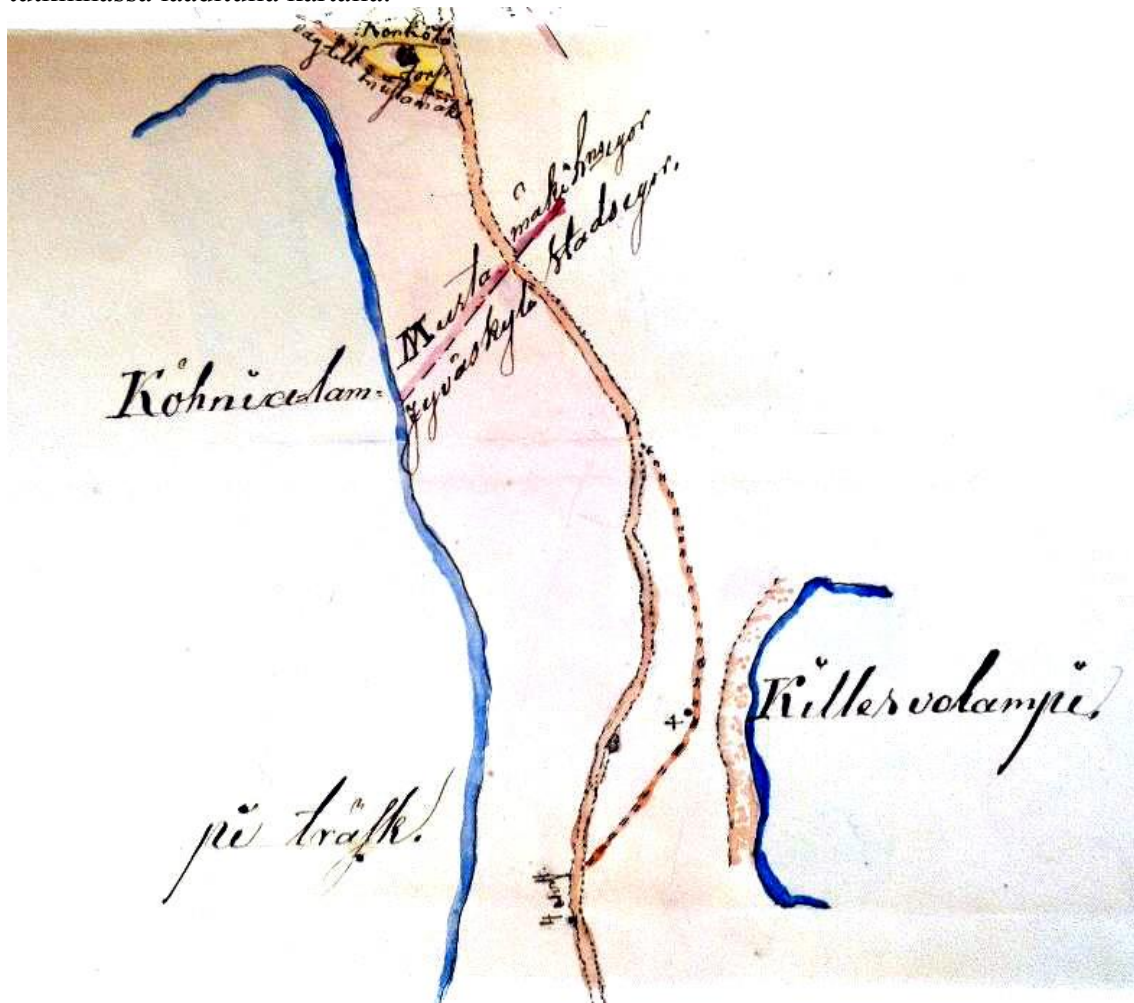
Löytäjä pelkäsi ilmeisesti itse epäilyksi joutumista. Hän oli pohtinut, kannattiko vainajasta kertoa lainkaan, mutta päätti kertoa, ”ettei häntä ainakaan *muka* voitaisi syyttää”. Keskustelustaan vainajan löytäjän kanssa kertoneen todistajan lisäämä ”muka” paljastaa kuitenkin, että tällainen ääneen pohdiskelu ei suinkaan vähentänyt vaan lisäsi epäilyksenalaisuutta. Vainajan löytänyt arasteli myös asian viskaali Sandelinin puheille menemistä: hän käveli ilmeisesti hermostuneena muun seurueen edellä nopeammin ja arasteli selvästi viskaalin puheille menemistä.⁸⁹

Tie, jonka läheisyydestä vainaja löydettiin, oli oleellinen rikoksen tutkinnassa: Tiestä laadittiin tutkintaa varten erillinen kartta, josta ilmenivät rikospaikan lisäksi läheisten talojen ja torppien sijainnit. Siihen merkittiin myös tiellä liikkuneiden todistajien paikkoja. Lähellä asuneilta ja liikkuneilta kyseltiin alueella liikkuneista – tie kiinnosti tutkijoita itse rikospaikkaa enemmän.

⁸⁸ JRO 21.6.1884 §532

⁸⁹ JRO 21.6.1884 §532

Kartta 1: Vuoden 1884 laulujuhlien aikaisen torpparintyttären murhan tapahtumapaikka tutkimuksessa laaditulla kartalla.

Vuoden 1884 laulujuhlien aikaan tapahtuneen henkirikoksen tutkimuksen liitteeksi laadittu karttapiirros, josta ilmenevät Killervä-lammen (nyk. Killeri), Köhniölammen ja Jyväskylän ja Petäjäveden välisen maantien sijainti ja tienvarren merkittävät talot ja torpat sekä Jyväskylän kaupungin rajat. Vainajan löytöpaikka on merkitty ristillä lähelle Killervälammen rantaa. Punaunen vinoviiva on Jyväskylän kaupungin ja Mustamäen talon alueiden raja. Kartta ulottuu Siltalan torpasta Jyväskylän kaupungin rajalle – tässä on esitetty vain osa kartasta. Piirrookseen on sijoitettu myös joidenkin keskeisten todistajien sijainti. Maantiellä ja sillä kulkeneilla henkilöillä oli keskeinen merkitys rikoksen tutkimuksessa, jonka vuoksi karttapiirros laadittiin hyvin yksityiskohtaiseksi. Kartan on piirtänyt kruunun maanmittari Gustaf Savander. (Kartan lähde: KA, Senaatin oikeusosasto, Anomus- ja vetoasiain aktit.)

Lausunnot ja viskaalin tutkintapöytäkirja kertovat paljon vainajan löytäjien suhtautumisesta rikospaikkaan. Vaikka rikospaikka käytiin läpi, tutkinta oli lähinnä havaitsemista, havaintojen muistiin kirjaamista ja esineiden talteen ottamista. Jos uhrilta puuttui sellaista, mitä hänellä normaalisti kuului olla, se kiinnosti erityisesti: esimerkiksi uhrilta puuttuneet vaatekappaleet viittasivat siihen, että ne oli varastettu. Minkäänlaista varsinaista teknistä rikospaikkatutkintaa ei kuitenkaan vielä 1800-luvun lopulla tehty. Uudet tutkintamene-

telmät, kuten rikospaikkojen kuvaaminen ja sormenjälkien taltiointi tulivat osaksi rikostutkintoja vasta 1900-luvun alkupuolella. Koska teknistä rikospaikkatutkintaa ei tunnettu, ei myöskään tällaisen tutkinnan edellyttämää rikospaikan koskemattomuutta ymmärretty. Henkirikoksen uhrin löytäminen oli erittäin harvinaista, eikä siten välttämättä yleisesti tiedetty, miten tilanteessa olisi pitänyt toimia. Vainajan eno meni heti vainajasta kuultuaan rikospaikalle ja lähti kuljettamaan tätä kaupunkiin. Vainajat kuuluivat ruumishuoneelle tai hautuumaalle – eivät tienpuoleen. Hän tuskin ajatteli rikospaikan jälkien mahdollista sotkeutumista. Viskaali Sandelin seurueineen tuli vastaan tiellä ja vainaja tutkittiin pinta-puolisesti tämän maatessa kärryissä. Viskaali tutki rikospaikkaa tarkemmin tämän jälkeen ja löysi kohdan, jolla vainaja oli maannut sekä verijälkiä ja pätjän nauhaa. Muuta erityistä ei löytynyt – toisaalta useiden rikospaikalla käyneiden jäljiltä mahdolliset jäljet olisivat jo olleet auttamatta sotkettu.⁹⁰

”Ruumiin kuletettua kaupungin hautausmaalle, kävin poliisi Skopan kanssa katsomassa paikkaa mistä vainaja tavattiin, vaan siellä en huomannut mitään erinomaisempaa kun että ruumiin sia tuntui ruhostossa erään kiven luona johon oli verta tulvinut sille kohdalle, mistä vainajan kaula nähtävästi oli maata vastaan ollut sekä yhden puolentoista kyynärän pituisen nauhan ruumiin jalkopäässä. ...⁹¹

... (Vastaaja) itse, hänen kanssaan pidetyssä tutkinnossa on antanut ristiriitaisia ja valheellisia ilmoituksia siitä missä hän oleskeli maanantaina tämän kesäkuun 9. päivänä, jolloin viskaali Sandelin arveli murhan tapahtuneen, koska ruumis tämän kun 11. päivänä, jolloin se löydettiin sadan kymmenen askeleen päästä maantien sivulta ja tielle näkymättömältä paikalta, jo oli alkanut pilaantua ja verikin ennättänyt aivan kuivua.”⁹²

Lähteet eivät kerro, että vainajan enoa olisi moitittu toiminnastaan. Mikään ei myöskään viittaa siihen, että rikospaikan sotkeutumista olisi erityisemmin harmiteltu. Paikalle mentiin ja vainajaa ja ympäristöä tutkittiin ennen viranomaisen saapumista huomioimatta jälkien sotkeutumista. Myöskään oikeusnormisto ei ohjeistanut rikospaikan tutkimiseen oikeastaan millään tavalla lukuun ottamatta määräyksiä vainajalle tehtävästä ruumiinavauksesta.

Jouluna 1866 löytyneen tuntemattoman vainajan löytäjät toimivat monella tavoin, kuten edellä tarkastellut torpparintyttären ruumiin löytäjät:

⁹⁰ JRO 21.6.1884 §532

⁹¹ JRO 21.6.1884 §532, poliisitutkintapöytäkirja

⁹² JRO 21.6.1884 §532, Sandelinin puheenvuoro istunnon alussa. Vastaajan kanssa pidetystä tutkinnasta ei ilmeisesti laadittu pöytäkirjaa. Piirustus rikospaikasta oli erillinen asiakirja eikä sitä jäljennetty alioikeuden pöytäkirjoihin.

”Kun todistaja joulukuun 24. (vuonna 1866) noin kello kahdentoista aikoihin aamupäivällä myös todistajana olevan – – kanssa käveli todistajan torpalta tarkoituksenaan mennä Pellonpään torppaan, olivat he kuljettuaan noin virstan matkan todistajan kotoa löytäneet kyseisen vainajan, olivat he kiireesti, vainajaa lähemmin tutkimatta, menneet ... Pellonpään torppaan ja palanneet sitten (torpan asukkaiden) Pellonpään ja tämän vaimon kanssa palanneet vainajan luo, joka oli osittain päivän mittaan sataneen lumen peitossa. Vainajalla oli päällään harmaa takki, lastinkinen liivi ja mustat housut. Lisäksi oli nahkainen kassi, jonka sisältöä ei tutkittu tarkemmin. Kaulan ympäryys oli verinen ja siinä oli kaksi suurampaa haavaa, joita todistaja ei tarkemmin tutkinut.

Todistajan seuralaiset tunnistivat vainajan tuntemattomaksi mieheksi, joka päiviä aiemmin oli nähty alueella tuntemattomien pohjalaisten seurassa, mutta todistaja itse ei ollut nähnyt kyseisiä henkilöitä.”⁹³

Vainajan ensimmäisenä löytäneet eivät jääneet tutkimaan ruumista tarkemmin, vaan kertoivat siitä ensin läheisen torpan asukkaille, joiden kanssa palasivat vainajan luokse hie-man myöhemmin. Vasta sen jälkeen ilmoitettiin viranomaiselle – tässä tapauksessa Jyväskyläns pitäjän nimismies Stenroosille. Hän ei huomannut löytöpaikan olleen kaupungin alueella – tutkinta olisi kuulunut Jyväskylän kaupunginviskaalille. Nimismies oli luultavasti pidemmän matkan päässä ja myös lumen vuoksi matka ilmoittamaan vainajasta oli hankalampi. Kertominen ensin lähitalon asukkaille oli helpompaa. Vainajan löytäjät eivät itse ilmoittaneet vainajaa nimismiehelle, vaan sen teki läheisen torpan torppari. Rikospaikalle tulleet tutkivat paikan, mutta eivät siirrelleet vainajaa tai tämän tavaroita pois rikospaikalta toisin, kuin lähes kaksikymmentä vuotta myöhemmässä vuoden 1884 laulujuhlien aikaisessa murhatutkinnassa.⁹⁴

Rikospaikalla olleet jalanjäljet tutkittiin ja painettiin mieleen huolellisesti – lumisessa maassa ne olivat selkeästi havaittavissa. Lähitalon torppari seurasi jälkiä ja päätteli niistä kahden henkilön lähteneen paikalta ja kiivenneen viereiselle harjulle ja juosseen hetken päästä alas harjun toiselle puolelle jatkaen Jyväskylän ja Nisulan talon väliselle polulle. Jalanjäljet olivat osa näyttöä, jolla syytetyn syyllisyyteen viittaava tapahtumienkulku katsottiin alioikeudessa uskottavaksi. Ne mainittiin jopa perusteluina alioikeuden tuomiossa. Rikospaikalla tehdyt havainnot kelpasivat siten tuomion perusteluiksi varsinkin, kun silminnäkijöitä ei ollut. Lumisessa maassa jäljet erottuivat selvästi ja niitä oli helppo seurata – siten niitä pidettiin tärkeinä ja ne painettiin mieleen, eikä esimerkiksi niitä esimerkiksi sotkettu.⁹⁵

⁹³ JTK Jyväskylän kärjäkunnan välikäräjät 22.2.1867 §2 (niteessä s.69).

⁹⁴ JTK Jyväskylän kärjäkunnan välikäräjät 22.2.1867 §2 (niteessä s.69); JRO 2.10.1867 §352; vrt. T5.

⁹⁵ JRO 2.10.1867 §352; tuomio: JRO 1868 §159

Kesän 1874 murhatutkinnan tapaan osa todistajista tunnisti uhrin välittömästi, mutta kukaan ei tiennyt uhrin tai hänen kanssaan liikkuneiden henkilöllisyyttä. Seudulla liikkuneisiin vieraisiin kuitenkin kiinnitettiin huomiota ja todistajat muistivat tarkkoja yksityiskohtia seurueesta. Tuntemattomuus hidasti silti rikoksen tutkintaa ja uhrin henkilöllisyys pysyi selvittämättömänä pitkään. Kun nimiä ja asuinpaikkoja ei tiedetty, mahdollisuudet etsiä henkilöitä olivat rajalliset – nimien selvittyä päästiin eteenpäin.⁹⁶

2.3 Valmistava tutkinta

2.3.1 Poliisitutkinta

Varsinainen rikostutkinta tapahtui raastuvanoikeuden suullisessa käsittelyssä, jota kuitenkin täydensivät sekä kaupunginviskaalin valmistava tutkinta että lääketieteellinen ruumiinavaus, josta viskaali toimitti pöytäkirjan oikeuteen. Tutkitulla ajanjaksolla Jyväskylässä siirryttiin viskaalin hyvin suppeasta valmistavasta tutkinnasta kattavampaan poliisitutkintaan. Valmistava tutkinta ei päättynyt alioikeusprosessin alkamiseen, vaan selvittelyä saatettiin jatkaa oikeusprosessin lomassa. Tavanomaisesti esimerkiksi lääkärinlausuntoa uhrin ruumiinavauksesta tai syytetyn ja uhrin papintodistuksia ei oltu hankittu vielä ensimmäiseen käsittelyyn, vaan viskaali toimitti ne vasta myöhemmin varsinkin, jos tapaus vietiin oikeuteen miltei välittömästi rikoksen paljastuttua. Myös uusia todistajia saatettiin etsiä. Tutkintaa ohjaava normisto oli vielä tutkitulla ajanjaksolla hyvin suppea ja käytännön toteutus perustui tutkivan viranomaisen omiin käytäntöihin ja toimintatapoihin. Koska henkirikokset olivat Jyväskylän kokoisessa kaupungissa todella harvinaisia, jokainen tutkinta oli myös tutkivalle viranomaiselle ainutlaatuinen yksittäistapaus. Esimerkiksi lähes koko tutkimuksen kattaman ajanjakson viskaalina ollut J. E. Sandelin vei läpi kokonaisuudessaan vain viisi henkirikostutkintaa, joten hänellä tuskin oli vakiintuneita toimintatapoja juuri henkirikoksia varten. Viskaalina vietettyjen vuosien antama kokemus ja asukkaiden tuntemus kuitenkin auttoivat varmasti myös henkirikosten selvittämisessä.

Valmistavan tutkinnan lainsäädännölliset juuret lienevät vuonna 1750 annetussa Kuninkaallisessa kirjeessä rikosasioiden oikeudenkäynnin lyhentämisestä. Se määräsi rikosasian alioikeudelle ilmoittavat kruununpalvelijat selvittämään tutkittavasta asiasta mah-

⁹⁶ JTK Jyväskylän kärjäkunnan välikäräjät 22.2.1867 §2 (niteessä s.69);

dollisesti tietäviä henkilöitä ja kutsumaan heidät todistajiksi ennen oikeuskäsittelyä. Tarkoituksena oli oikeuskäsittelyjen nopeuttaminen ehkäisemällä todistajien etsimisestä jottuvia turhia lykkäyksiä. Valmistavan tutkinnan painoarvon lisääntyminen tutkitulla ajanjaksolla liittyi nimenomaan siirtymiseen legaaliseen todisteiden harkinnasta vapaaharkintaiseen todisteluun. Aiemmin valmistava tutkinta oli lähinnä mahdollisten todistajien ennalta kartoittamista oikeudenkäyntiä silmällä pitäen, mutta muunkinlaisen todistelun ja etenkin aihetodisteiden aseman vahvistuessa kiinnostuttiin myös uusista menetelmistä todisteiden hankkimiseksi. Etenkin asiantuntijoiden roolista todisteiden hankinnassa käytiin keskustelua. Viranomaisten työskentelyä ryhdyttiin ohjeistamaan tarkemmin esimerkiksi laatimalla heitä varten erilaisia käsi- ja oppikirjoja. Vuonna 1868 kenraalikuvernöörin aloitteesta toimitettiin niin kutsuttu ”Nimismiesten katekismus”, johon koottiin keskeinen oikeusnormisto, joka katsottiin maaseudulla vastaavia tehtäviä kaupunginviskaalien kanssa hoitaneiden nimismiesten toimen harjoittamisessa oleelliseksi. Kirja jaettiin kaikille nimismiehille.⁹⁷

Tutkitulla ajanjaksolla uusi tekniikka alkoi tulla vähitellen järjestystä pitäneiden viranomaisten avuksi. Ennen varsinaisen rikospaikkatutkimuksen kehittymistä kehitettiin menetelmiä rikollisten tunnistamiseksi. Taustalla oli sekä tarve että menetelmien kehittyminen: Asukasmäärältään pienissä kaupungeissa järjestystä pitäneille oli mahdollista tuntea kaupungin asukkaat ja tunnistaa kaupungissa liikkuneet rikolliset. Kaupunkien koon kasvaessa ja liikkuvuuden lisääntyessä tämä ei ollut enää mahdollista. Turun keskusvankilan eli Kakolan aloittama vuonna 1878 aloittama tuomittujen valokuvaaminen kansiointi oli merkittävä kehitysaskel. Uusia menetelmiä sekä rikospaikkatutkintaa että henkilöiden tunnistamista varten kehitettiin tutkitulla ajanjaksolla useissa maissa. 1800-luvun alkupuolella havaitun sormenjälkien ainutlaatuisuuden käytettävyydestä käytiin keskustelua, jonka lisäksi tutkittiin henkilöiden tunnistamista luotettavasti esimerkiksi kasvopiirteiden ja mittojen avulla, jota kutsuttiin *antropometriaksi*. Myös rikospaikkavalokuvausta ja

⁹⁷ Juuri tämä kuninkaallinen kirje on liitetty vuode 1877 painetun lakikirjan rangaistuskaaren 1. luvun 1 §:n yhteyteen, joka koskee rikosten viipymätöntä ilmiantamista. (Kuninkaallinen kirje annettu 18.10.1750). Myös Mielosen ja Weneliuksen nimismiehen käsikirjassa vuodelta 1933 velvollisuudesta suorittaa valmistava tutkinta/poliisitutkinta viitataan juuri tähän lainkohtaan. Viittaukset ruotsin ajan lainsäädäntöön ovat tavanomaisia, jopa 1600-luvun normeihin, eivät ole edes 1900-luvun alun oikeustieteellisessä kirjallisuudessa tavattomia. ”Nimismiesten katekismus” -termillä viitataan Mielosen ja Weneliuksen nimismiesten käsikirjassa *Samling af Författningar, som angå Kronolänsmans tjensteåligganden*-kokoelmaan. Kirja oli mitä ilmeisimmin nimismiesten keskuudessa tunnettu ja yleisessä käytössä. Lempinimi viitanee sekä kirjan keskeiseen tieotsisältöön että massiivisen mustilla nahkakansilla kansitetun kirjan ulkoasuun. Kyseiseen säädöskokoelmaan on tutustuttu ja sitä on käytetty oikeusnormiston lähteenä käsillä olevaa tutkielmaa kirjoitettaessa. (Mielonen&Wenelius 1933, 63–66); Hietaniemi 1995, 15–16; Ylikangas 1996, 179–180.

valokuvaamisen käyttöä esimerkiksi asiakirjojen tutkimisessa kehitettiin vuosisadan lopulla. Tieteellisiä menetelmiä rikostutkintaan kehittävää ja soveltavaa tieteenalaa kutsutaan *forensiseksi tieteeksi*.⁹⁸

Myös 1800-luvun jälkipuolen Suomessa oli kiinnostusta teknistä rikostutkintaa kohtaan. Vuonna 1868 *Tidskrift för Juridiska Föreningen i Finland*-aikakauslehdessä julkaistiin artikkeli menetelmästä, jolla rikospaikoilta oli mahdollista taltioida jälkiä kipsivalosten avulla, mutta menetelmää ei otettu Suomessa laajaan käyttöön. 1800-luvun loppuun mennessä suurimmissa kaupungeissa – Helsingissä, Turussa, Tampereella ja Viipurissa – toimineilla poliisilaitoksilla oli erilliset etsivät osastot, mutta erityyppisiä hienostuneita apuvälineitä rikospaikkojen tutkimiseen niillä ei ollut. Perinteiset avut, kuten alueen ja ihmisten tuntemus saivat riittää. Varsinaisen rikospaikkatutkimuksen kehittyminen pääsi Suomessa alkuun vasta 1900-luvun alkupuolella ja kunnolla 1920-luvulla rikostutkimuskeskuksen perustamisen myötä. Silloin alkoi rikostutkintojen maanlaajuinen organisointi ja esimerkiksi sormenjälkitutkimukset ja rikospaikkavalokuvaus otettiin laajempaan käyttöön.⁹⁹

Hienostuneempien menetelmien puuttuminen ei tarkoita sitä, että rikospaikkoja ei olisi tutkittu. Tutkinta oli lähinnä havainnointia näköaistin varassa ja havaintoja osattiin myös tulkita. Esimerkiksi vuoden 1884 (T5) laulujuhlien aikaisen torpparintyttären murhan oletettu ajankohta pääteltiin muun muassa verijälkien hyytymisestä. Rikospaikkojen koskemattomuutta ei kuitenkaan ilmeisesti pidetty tärkeänä, koska rikospaikoille mentiin ja niitä tutkittiin aktiivisesti jo ennen viranomaisen paikalle sattumista – paikka ja siellä mahdollisesti olleet jäljet saatettiin jopa epähuomiossa sotkea kokonaan.

1800-luvun jälkipuolen Jyväskylässä ei ollut erillistä poliisin etsivää osastoa, eikä edes varsinaisia poliiseja ennen vuotta 1881. Resurssien niukkuus näkyikin valmistavien tutkintojen laajuudessa. Viskaali selvitti tapahtumienkulun pääpiirteittäin ilmeisesti paikalla olleita todistajia puhuttelemalla ja kutsui heidät todistajiksi oikeuteen, jonne rikokset vietiin hyvin nopeasti. Viskaali laati tutkinnasta aina pöytäkirjan ja joskus sen yhteyteen myös rikospaikkapiirustuksen. 1880-luvulle asti pöytäkirjat olivat melko suppeita ja vapaamuotoisia. Viskaali kirjoitti ne yleensä ensimmäisessä persoonassa kertoen lyhyesti rikoksen ilmitulosta ja jonkin verran toimistaan rikospaikalla. Ensimmäisten poliisien

⁹⁸ esim. Kaartinen 2007, 25–27; Soikkanen 2016 (keskittyy Turun poliisilaitokseen), 189–193; Hietaniemi 1995, 42–43; muiden maiden tilanteesta esim. Tilstone et al, 1–7.

⁹⁹ esim. Hietaniemi 1995, 15, 42–44, 97–98, 120–121; Himberg 2002, 23–32.

palkkaamisen myötä pöytäkirjat kehittyivät laadullisesti: esimerkiksi 1884 laulujuhlien aikaan tapahtuneen naisen murhan ja vuonna 1894 tapahtuneen puukotuksen tutkintapöytäkirjat olivat selvästi aiempia laajempia ja ne sisälsivät tutkinnassa kuultujen lausunnot tarkasti kirjattuina. Nämä pöytäkirjat laadittiin poliisikamarilla, jonne kuulusteltavat henkilöt oli ilmeisesti kutsuttu vuorollaan puhuteltaviksi.¹⁰⁰ Seuraava, entisen kultasepän alivuokralaisena asuneen työmiehen tapon tutkinnasta laadittu pöytäkirja on kuvaava esimerkki Jyväskylässä laaditusta varhaisesta valmistavan tutkinnan pöytäkirjasta. Siihen kuuluu myös rikospaikkapiirustus, jossa on hahmotelma rikoksen tapahtumapaikasta ja keskeisistä todistajista. Pöytäkirja on melko suppea, mutta toisaalta tutkinnan ei tarvinnut olla laajempi, koska se vietin oikeuteen jo seuraavana päivänä, jolloin varsinainen tutkinta saattoi alkaa. Kaikki oleellinen oikeusprosessin aloittamiseksi oli kuitenkin jo selvitetty.

”Vuonna 1870, kolmantenatoista huhtikuuta noin kello 2 iltapäivällä ilmoitettiin allekirjoittaneelle, että työmies – – on tullut kultaseppä – – puukolla lyömäksi hengenvaarallisesti. ... Herra kaupunginlääkäri J. Forstén kutsuttiin, mutta kun hän saapui, ei mitään ollut enää tehtävissä ja näin (työmies) menehtyi lääkärin läsnä ollessa noin tunti sen jälkeen, kun oli tullut lyödyksi.

Tutkinnan kuluessa olen saanut selville, että (kultaseppä) ja (työmies) asuivat yhteisessä asunnossa tontilla n:o 110 ... ja sananvaihdon jälkeen ... vuokrasta (kultaseppä) oli väittänyt, että hän yksin kantaa veden molemmille, oli (työmies) tähän vastannut hakeneensa jonkin verran tänäänkin ja edelleen sanonut "lopun on tässä" ja tyhjentänyt vesiämpärin (kultasepän) päälle, joka puolestaan huusi: "missä on minun puukkonni, kyllä minä sinut opetan" ja poistunut. Hetken päästä (kultaseppä) palasi (naapurin) seuraamana, joka jäi huoneeseen 1, kun (kultaseppä) meni sisempään huoneeseen (työmiehen) luo, mutta tuli sieltä ovelle (b), ja huitoi (työmiestä) päin puukolla. ... Sitten hän meni pihalle (työmiehen) seurattessa, joka tullessaan portaiden eteen pysähtyi ja veti irti veitsen terän, joka oli hänen rinnassaan, vasemmalla puolella, sanoi "ai ai, kuinka minuun koskeekaan" ja kaatui. (Kultaseppä) poistui portista pitäen yhä puukon kahvaa kädessään. Palattuaan (kultaseppä) kertoi (työmiehen) kaatuneen ja siten lyöneen puukon rintaansa.”

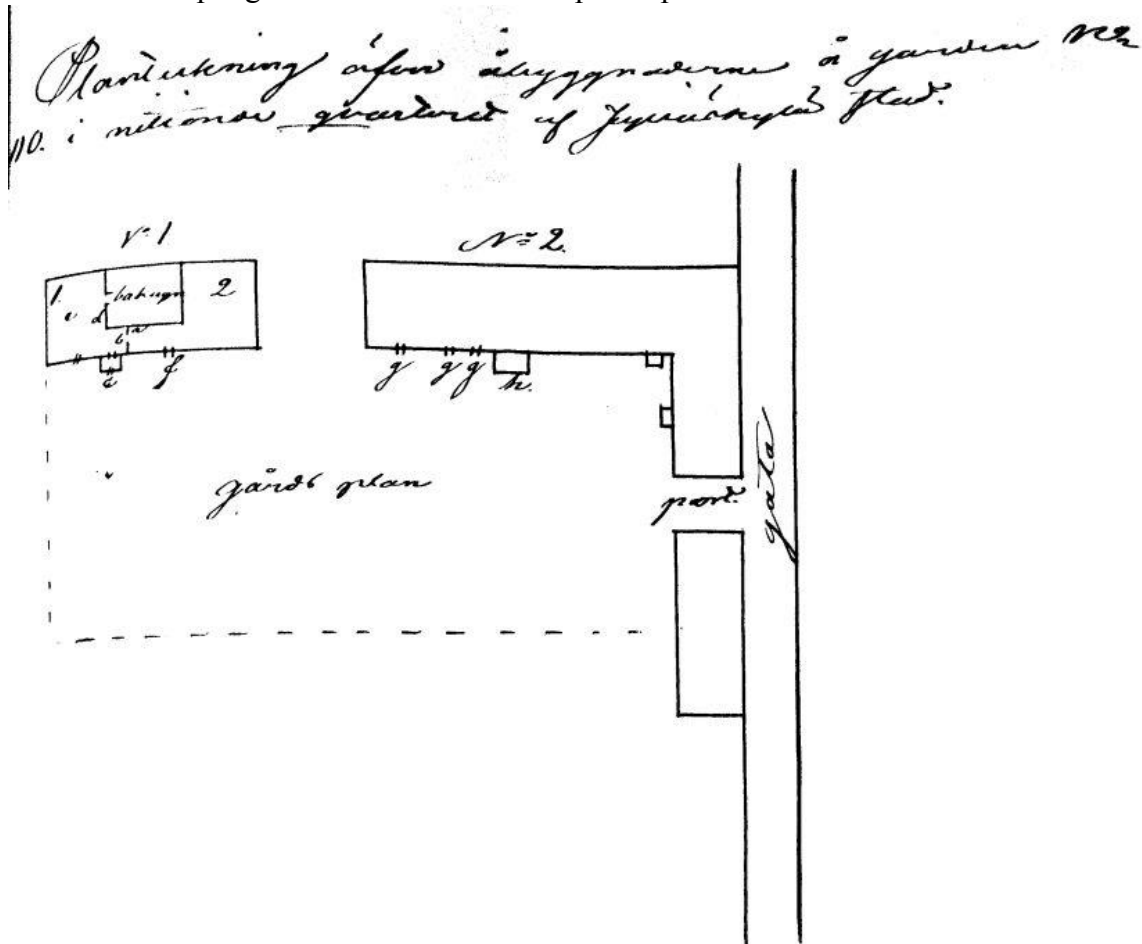
Jyväskylässä 14. huhtikuuta 1870

J.E. Sandelin"¹⁰¹

¹⁰⁰ vertaa Hietaniemi 1995, 15–16; Ylikangas 1996, 177–183

¹⁰¹ JRO 23.5.1870 §155, liitteet. Epäilty oli entinen kultaseppä, joka oli aiemmin jäänyt kiinni ja tuomittu kultasepän ammattiinsa liittyneiden väärinkäytösten vuoksi. Häntä kuitenkin nimitettiin vielä entisen ammatin perusteella ”kultasepäksi”. tai ”entiseksi kultasepäksi”.

Kartta 2: Kaupunginviskaalin laatima rikospaikkapiirustus vuodelta 1870.

Kaupunginviskaalin laatima rikospaikkapiirustus aiemmin luvun 2 alussa kuvailusta entisen kultasepän asuinkumppanina eläneen työmiehen puukotuksesta vuonna 1870 (T2). Rikospaikkapiirustus havainnollistaa rikospaikkaa, jossa todistajien sijoittumisella rikospaikalle oli keskeinen merkitys. Kuvan lähde: KA, Senaatin oikeusosaston arkisto, Anomus- ja vetoamusaktit. Selitteet: n:o1: Entisen kultasepän ja työmiehen yhteinen huone, n:o2: Todistaneen naapurin ja tämän rengin talo, a) paikkaan jossa työmies oli tullessaan lyödyksi, b) Ovi, jonka vieressä kultaseppä seiso, c) Paikka, johon työmies kaatui, d) Paikka, jolla naapuri oli huoneessa, e) Paikka, jolla toinen todistaja, f) Ikkuna, josta tapauksen nähneet pojat katsoivat huoneeseen. g) ikkunat ja h) portaat Aspgrenin huoneeseen.

Murhina tutkituissa tapauksissa rikospaikalta löydettiin myös teossa käytetty teräase. Teräaseet jätettiin rikospaikalle sen sijaan, että niitä olisi yritetty esimerkiksi hävittää. Jos surma-ase ei ollut oma ja siten todistettavissa tekijälle kuuluneeksi, sen saattoi jättää rikospaikalle. Ilman sormenjälkitutkimuksen kaltaisia tutkimusmenetelmiä ei ollut mahdollista osoittaa kiistattomasti tietyn henkilön tai esimerkiksi käsitelleen surma-asetta tai olleen surmapaikalla. Jos taas surma-aseen olisi ottanut mukaansa, saattoi jäädä kiinni se hallussaan. Surma-aseen pitäminen hallussa rikoksen jälkeen osoittautui raskauttavaksi esimerkiksi eläköityneen teurastajan taposta syytetylle talonisännälle (T3). Puukko oli hänen omansa ja se oli mahdollista tunnistaa hänelle kuuluneeksi. Sen sijaan partaveitsi, jolla vuoden 1884 laulujuhlien aikaan murhattu torpparintytär murhattiin, oli varastettu.

Toinen henkilö joutui ensin epäilyksenalaiseksi juuri siksi, koska veitsen epäiltiin kuuluneen hänelle. Surma-aseen alkuperä selvisi myöhemmin, jolloin tutkinnassa päästiin eteenpäin.

2.3.2 Lääketieteellinen kuolemansyyn selvittäminen

Siinä, missä rikosten poliisitutkinta oli 1800-luvun jälkipuolella vasta kehitysvaiheessa, oikeuslääketieteellinen kuolemansyyn selvittäminen oli jo vakiintunut osa henkirikosten tutkintaa. Lääkärin ammatti oli 1800-luvulla jo professionalisoitunut ja oikeuslääketiede vakiintunut tieteenala. Lääkärintodistus oli varhaisimpia asiantuntijatodistelun muotoja suomalaisessa rikosprosessissa: Lausunnolla oli todistusvoimaa sellaisenaan – lääkärin ei tarvinnut erikseen saapua oikeuteen todistamaan tai vannota erillistä todistajanvalaa. Toisaalta olivat virassa ja vala sisältyi heidän virkavalaansa.¹⁰²

Kuolemansyyn selvittäminen perustui lainsäädäntöön: vuoden 1734 laki määräsi tutkimaan vainajan sellaisissa kuolemantapauksissa, joissa jäi epäily siitä, oliko uhri menettänyt sairauden vai mahdollisesti väkivallan uhrina.¹⁰³ Ne tulivat osaksi suomalaista oikeuskäytäntöä 1760-luvulta alkaen. Koska tietämys ja ymmärrys mahdollisista kuolinsyistä lisääntyi, muutokset vaikuttivat henkirikosten tuomitsemiseen lieventävästi. Varhaisten kuolemansyyn selvitysten taustalla oli myös kansanterveydellisiä tavoitteita: haluttiin saada tietoa esimerkiksi yleisimmin kuolemaan johtaneista tautiepidemioista. 1700-luvun puolivälin jälkeen kuolemansyyn selvittäminen tuli lääketieteen kehittymisen myötä keskeiseksi osaksi myös henkirikostutkintaa, jossa kuolemansyyn selvittämisen perusteena oli nimenomaan kuoleman aiheuttajaksi epäiltyjen vammojen ja kuoleman välisen syy-yhteyden selvittäminen ja vahvistaminen. Käytännössä varsinkin alkuaikoina lääketieteellisiä ruumiinavausten tekemistä rajoitti lääkäreiden vähäinen määrä. Tavanomaisissa kuolemantapauksissa kuolemansyyn määrittäminen jäi pappien vastuulle: kaupungeissa 1880-luvulle ja maaseudulla jopa 1930-luvulle.¹⁰⁴

Lääkärin kirjoittama lausunto kuolinsyystä oli määrämittävä asiakirja, joka säilyi samankaltaisena 1700-luvun lopulta lähtien. Asiakirjaan tuli sisältyä seuraavat kolme osaa: 1) selostus kuolemantapauksen olosuhteista 2) selostus ruumiinavauksesta ja 3) lausunto

¹⁰² Lääkärintodistuksen käyttö oikeudessa oli varhainen vakiintuneen asiantuntijatodistelun muoto. Lääkärintodistuksesta todistelussa aikalaiskirjallisuudessa esim. Wrede 1893, 225, 231–232.; Hietaniemi 1995, 16.

¹⁰³ RK 28:6§.

¹⁰⁴ Koskivirta 2014, 196–202; Kuolemansyyn selvittämistä sivutaan myös Koskivirran väitöskirjassa (Koskivirta 2000).

kuolemansyystä. Kaikissa Jyväskylän raastuvanoikeudessa 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla käsitellyissä henkirikostapauksissa uhrille tehtiin ruumiinavaus, jonka pöytäkirja liitettiin oikeuden asiakirjojen yhteyteen. Kaikki pöytäkirjat sisälsivät edellä mainitut kolme osiota. Kuolemantapauksen olosuhteita selvitettiin sikäli, kun ne olivat tiedossa. Varsinaisen ruumiinavauksen kuvaus oli hyvin yksityiskohtainen ja siihen kuului niin vainajan ulkoinen kuin sisäinenkin tarkastaminen. Kuolinsyylausunnossa lääkäri otti kantaa vainajan kuolinsyyhyyn siltä osin, todettiinko kuolema uhrin vammojen aiheuttamaksi. Myös se kiinnosti, olivatko uhrin vammat sellaiset, että uhri olisi voinut aiheuttaa ne itse. Lääkärinlausunnon ohessa oli myös laskelma lääkärin palkkiosta, jota lääkäri sai laskuttaa korvauksena matkakuluistaan sekä lääkärintodistuksen kirjoittamisesta voimassa olleen matkustussäännön sekä piirilääkäreiden johtosäännössä vahvistetun taksan mukaisesti. Lääkärin palkkio maksettiin etukäteen yleisistä varoista. Jos syytetty sai langettavan tuomion, summa perittiin takaisin tämän omaisuudesta.¹⁰⁵

Lääkärinlausunto oli erittäin tärkeä osa henkirikoksen tutkintaa – se osoitti oikeudessa pätevällä tavalla uhrille tehdyn väkivallan ja tämän kuoleman välisen syy-yhteyden. Kuolinsyylausunto oli sikäli poikkeuksellinen asiakirja, sillä oli todistusvoimaa sellaisenaan, ilman lääkärin erillistä todistajanvalaansa – vala tosin sisältyi lääkärin virkavalaan. Vuoden 1890 keisarillinen asetus lääkärin ammatin harjoittamisesta Suomessa tarkensi vielä, että oikeuskäsittelyä varten kirjoitetun lääkärinlausunnon sai kirjoittaa vain laillinen, suomalainen lääkäri – muussa tapauksessa lausunto ei kelvannut todisteeksi. Paikallistasolla rikostutkintaan osallistuneille sen asema lienee ollut kuitenkin lähinnä muodollinen tai korkeintaan kuolemansyyn vahvistava: Jos uhria oli lyöty teräaseella kaulaan, kuolinsyy oli itsestäänselvyys, ja syytettyä saatettiin syyttää oikeudessa henkirikoksesta, vaikka lääkärintodistusta ei olisi vielä toimitettu. Yhdessäkään tutkituista tapauksista uhrin kuolemansyyhyyn ei liittynyt epäselvyyttä, jota lääkärintodistuksella olisi haluttu selvittää tarkemmin. Todistus oli kuitenkin välttämätön: sekä alioikeuden että ylempien oikeusasteiden päätöksissä uhrin menehtyminen tälle aiheutuneisiin vammoihin perusteltiin juuri lääkärinlausunnolla.¹⁰⁶

¹⁰⁵ JRO pöytäkirjoihin liitetyt kuolemansyylausunnot. Lääkärin palkkiosta: Keis. Jul. 18.2.1861, AsK n:o 3/1661, 1–2, täydennetty Keis. Kirj. 18.10.1866, AsK n:o 21/1866, 2–3

¹⁰⁶ Lähtökohtaisesti kirjallisen todistelun kelpuuttaminen oli tuomarin päätösvallassa. Joillakin asiakirjoilla oli kuitenkin todistusvoimaa sellaisenaan, kuten lääkärin lausunnolla vainajan kuolinsyystä. Vertaa OK 17:1–2§, KeisAs 3.3.1868

3 HENKIRIKOKSEN TUTKINTA ALIOIKEUDESSA

3.1 Lähtökohtia

Jyväskylän raastuvanoikeus ja maistraatti olivat 1800-luvulla käytännössä sama viranomainen. Pormestarin johtamaa raatia kutsuttiin hallintoviranomaisen roolissaan maistraatiksi ja tuomioistuimena raastuvanoikeudeksi. Molemmissa istuivat samat henkilöt. Pormestarit olivat kaupunkiansa ylimpiä virkamiehiä, jotka saattoivat myös edustaa kaupunkiaan valtiopäivillä. Oikeushoidon kannalta keskeisen asemansa vuoksi pormestareilta edellytettiin oikeustieteellistä tutkintoa, joka tutkitun ajanjakson Jyväskylän pormestareilla myös oli. Maistraatti ja raastuvanoikeus eivät olleet valtiollisia vaan kaupungin omaan hallintoon kuuluneita instituutioita. Siten kaupungit vastasivat itse oikeushoidosta alueellaan. Maaseudulla oikeushoito kuului tuomiokunnittain organisoidulle käräjäinstituutiolla – kaupunkien ja maaseudut oikeushoidon käytännöt erosivat siten merkittävästi toisistaan.¹⁰⁷

Raastuvanoikeudessa istuneet raatimiehet olivat joko *kunnallisraatimiehiä* tai *oikeusraatimiehiä*¹⁰⁸, joista jälkimmäisiltä vaadittiin oikeustieteellinen pätevyys ja tutkinto. Jyväskylässä oli maistraatin ja raastuvanoikeuden toiminnan alkuaikoina neljä kunnallisraatimiestä, jotka olivat lähes poikkeuksetta kauppiastaustaisia: heillä ei ollut oikeustieteellistä koulutusta. Siten oikeustieteellinen oppineisuus Jyväskylän raastuvanoikeudessa oli 1880-luvulle asti pormestarin varassa, joilla saattoi olla taustallaan pitkä kokemus oikeudessa toimimisesta. Jyväskylässä ei ollut lainkaan oikeusraatimiestä ennen vuotta 1882, jolloin oikeusraatimies Johannes Castrén aloitti tehtävässään. Virka oli perustettu jo vuonna 1879, jolloin päätettiin luopua kahden kunnallisraatimiehen viroista. Hakijoiden vähäisen määrän ja valinnasta tehdyn valituksen käsittely kuitenkin pitkittivät oikeusraatimiehen nimittämistä. Castrén oli valveutunut ja aktiivinen lainoppinut: hän oli suorittanut ylemmän oikeustutkinnon vuonna 1877 ja auskultoituaan Viipurin hovioikeudessa saanut varatuomarin arvon vuonna 1880. Castrén oli muutenkin aktiivinen: myöhemmin hän omisti Keski-Suomi -sanomalehden ja toimi aktiivisesti Nuorsuomalaisessa liikkeessä. Oikeusraatimies vastasi pöytäkirjan pitämisestä raastuvanoikeuden istunnoissa,

¹⁰⁷ Jyväskylän maistraatista ja raastuvanoikeudesta: Kuusanmäki 1962, 5–51. Vertaa Kuusanmäki 1983. Historiallista pormestarin tehtävää ei tule sekoittaa pormestari-nimityksen nykyiseen arkikieliseen merkitykseen, joka tarkoittaa lähinnä kaupunginjohtajaa

¹⁰⁸ Oikeus- ja kunnallisraatimiehistä käytetään kirjallisuudessa myös nimitystä oikeusneuvosmies tai kunnallisneuvosmies (näin esim. Kuusanmäki 1962). Ennen oikeusraatimiehen nimittämistä raatimiehet esiintyivät alioikeuden pöytäkirjoissa nimenomaan *raatimies* (*radmannen*) -nimikkeellä.

minkä lisäksi pormestari ja oikeusraatimies saattoivat tarvittaessa toimia toistensa sijaisina.¹⁰⁹

Jyväskylän raastuvanoikeus ja maistraatti toimivat alkuaikoinaan vaatimattomissa puitteissa: Vakituista istuntopaikkaa ei ollut, vaan istuntoja pidettiin vaihtuvissa vuokratiiloissa ympäri kaupunkia. Vuonna 1883 raastuvanoikeus ja maistraatti saivat käyttöönsä kauppias Häggmanilta vuokratun rakennuksen, ”Vanhan raatihuoneen”, jossa toimittiin vuosisadan loppuun asti. Tila oli kuitenkin vaatimaton raastuvanoikeuden istuntopaikaksi – Istuntosali oli vain 47 neliömetrin kokoinen. Tilanne parani vuonna 1899, kun nykyinen Kunnallistalo valmistui.¹¹⁰

1800-luvun oikeusprosessi noudatti hyvin pitkälle samaa kaavaa, kuin kirjallisuudessa kuvailtu varhaismodernin ajan oikeusprosessi. Prosessia ohjasivat vuoden 1734 lain oikeudenkäymiskaaren säännökset, joita oli joiltakin osin täydennetty asetuksin. Laki ei kuitenkaan antanut yksityiskohtaisia ja selkeitä ohjeita oikeudenkäyntiin – menettely oli kehittynyt oikeuskäytännön myötä. Lain ja lakia täydentäneiden asetusten lisäksi keskeisessä asemassa oli oikeusprosessia käsittelevä oikeustieteellinen kirjallisuus. Ruotsalainen 1700-luvun oikeustieteilijä David Nehrman oli keskeinen prosessioikeuden auktoriteetti vielä 1800-luvulla. Nehrmanin vuoden 1734 lain oikeudenkäymiskaaren selityksiin ja kommentaareihin viitattiin vielä 1900-luvun alkupuolen prosessioikeuden esityksissä¹¹¹. Kommentaarit selittivät ja täydensivät oikeudenkäymiskaaren säännöksiä, jotka eivät itsessään sisältäneet ohjeita esimerkiksi oikeudenkäynnin kulussa noudatettaviin menettelytapoihin tai tuomarin toimintaan.¹¹²

Erilaisia tapoja järjestää rikosasian oikeusprosessi jäsennetään oikeustieteellisessä tutkimuksessa *inkvisitorinen–akkusatorinen* -jaottelun avulla. Käytännön menettelyssä oikeudessa on yleensä molempien menettelyjen piirteitä. *Akkusatorisessa menetelmässä* oikeus on sidottu osapuolten esittämiin vaatimuksiin ja niiden tueksi esittämään näyttöön. Oikeuden harkintavalta rajoittuu sille esitetyn näytön punnitsemiseen. *Inkvisitorisessa menetelmässä* tuomioistuimien itse on tutkiva toimija. Oikeus voi itse tehdä aloitteen tutkinnan

¹⁰⁹ Kuusanmäki 1962, Tommila 1972b. Matriikkelit

¹¹⁰ Kuusanmäki 1962, 11; Tommila 1972, 149–150; ”Vanha raatihuone” oli puutalo, jonka osoite oli Kauppakatu 4. Talo purettiin vuonna 1962. (Kuusanmäki 1992, 11)

¹¹¹ Esimerkiksi sekä Granfeltin että Tirkkosen rikosprosessioikeuden oppikirjoissa viitataan edelleen Nehrmanin teoksiin.

¹¹² Nehrmanista ja hänen toiminnastaan oikeustieteilijänä Nousiainen 1993, 376–383, Nehrman ja oikeusprosessin selittäminen Nousiainen 1993, 385–389. Nehrmanin kirjallinen tuotanto systemaattisesti: Björne 1995, 73–80.

aloittamisesta ja sen päätösvalta ei rajoitu pelkästään osapuolten oikeudessa esittämän näytön punnitsemiseen ja arviointiin.¹¹³

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisessa oikeusprosessissa oli molempien menetelmien piirteitä. Vuoden 1734 lain mukainen oikeusprosessi oli siviiliasioissa akkusatorisen menetelmän mukainen, mutta rikosasioiden oikeusprosessissa oli hyvin selkeitä inkvisitorisen menetelmän piirteitä. Tällaisia olivat esimerkiksi oikeuden velvollisuus aloittaa tutkinta huhusta tai kuulopuheesta, jonka mukaan olisi tapahtunut vakava rikos ja tuomarin mahdollisuus yrittää saada epäilty ”kovanpuoleisella vankeudella” tunnustamaan, jos syyllisyydestä oli näyttöä, joka ei riittänyt kuitenkaan riittänyt tuomitsemiseen (*tunnustusvankeus*). 1900-luvun alun prosessioikeuden oppikirjan mukaan vakavissa rikoksissa menettely oli lähinnä inkvisitorinen, mutta muiden rikosten osalta akkusatorinen inkvisitorisin piirtein prosessin johtamisen kuuluessa tuomarille. Tauno Tirkkonen 1948 rikosprosessioikeuden oppikirjassa vuodelta 1948 jako on esitetty samoin, kuin Granfeltilla. Tutkitut tapaukset vahvistavat tämän: pelkästään viskaali ei tutkinut rikosta ja tuonut kokoamaansa näyttöä oikeudelle, vaan oikeus itse tutki tapausta aktiivisesti. Esimerkiksi välipäätöksissä saatettiin määrätä, miten tutkintaa oli edistettävä ennen sen seuraavaa oikeuskäsittelyä. Oikeusprosessin inkvisitorisuutta myös arvosteltiin: 1850–1860-luvuilla professori Gustaf Ehrström vaati rikosprosessin uudistamista akkusatorisen menetelmän suuntaan. Hän kritisoi etenkin tuomarin liian vahvaa roolia rikostutkinnan ohjailijana ja sitä, ettei syytetyillä ollut oikeutta puolustusasianajajaan. Ehrström katsoi, että ”Vanhan inkvisition hengessä” keskityttiin liikaa syyllisten etsintään ja pyrittiin syytettyjen tuomitsemiseen. Hän vaati, syytettyjen puolustuksen järjestämistä ja prosessin uudistamista siten, että syyttäjä ja syytetty olisivat siinä tasavertaisemmassa asemassa.¹¹⁴

Alioikeuden menettely oli *suullis-pöytäkirjallista*. Oikeudenkäynnissä lausunnot esitettiin pääasiassa suullisesti oikeuden edessä, mutta oikeudenkäynnin kulku ja esitetyt lausumat dokumentoitiin oikeuden pöytäkirjaan. Ylempien oikeusasteiden menettely oli pääasiassa kirjallista, eli oikeus perehtyi käsiteltävään tapaukseen tutkinnan tuottamien asiakirjojen pohjalta.¹¹⁵ Alioikeuden oikeusprosessi oli vuorovaikutteinen: todistajat pu-

¹¹³ *Inkvisitorinen ja akkusatorinen* ovat oikeustieteessä peruskäsitteitä. Määritelmät esim. Tirkkonen 1948, 107–110.

¹¹⁴ Granfelt 1908, 23–32, etenkin 29–32, (Tirkkonen 1948, 107–117); Hietaniemi 1995, 20–23; Nousiainen 1993, 466–472.

¹¹⁵ Hemmer 1950, 166–176, (Tirkkonen 1948, 121–126)

huivat vuorollaan, mutta lausuntoihin otettiin kantaa lausunnon esittämisen jälkeen. To-distajilta saatettiin myös kysyä täydentäviä kysymyksiä ja he saattoivat istunnon edetessä myös täydentää aiempia lausuntojaan.

Tutkitut Jyväskylän raastuvanoikeuden käsitteletyt etenivät käytännössä kahdella vaihtoehdoisella tavalla: joko käsitteletyt olivat varsin nopeita ja suoraviivaisia, toisaalta käsittely saattoi kestää jopa vuosia. Tutkinta ylemmissä oikeusasteissa ja mahdolliset juttujen palauttamiset alioikeuteen pidensivät käsittelyjä merkittävästi. Jos tutkinta eteni suoraviivaisesti, prosessit etenivät melko nopeasti. Henkirikokset alistettiin automaattisesti Vaasan hovioikeudelle, jonka ratkaisua piti odottaa kuukaudesta kolmeen kuulauteen. Jos hovioikeuden päätöksestä valitettiin edelleen senaatin oikeusosastolle, lopullisen päätöksen saaminen kesti huomattavasti pidempään. Tutkituista tapauksista kaksi ei edennyt senaattiin asti: lokakuun 1894 puukotuksesta (T6) syytetty tunnusti alioikeudessa ja tyytyi Vaasan hovioikeuden tuomioon.¹¹⁶ Joulun 1867 murhatapauksessa (T1) taas vastaaja ehti menehtyä ennen Vaasan hovioikeuden ratkaisun saamista vuonna 1868.¹¹⁷

Taulukko 1: JRO:ssa vuosina 1866–1905 käsiteltyjen henkirikostapausten eteneminen:

Tapaus (n:o)	Rikoksen paljastuminen	Ensimmäinen käsittely alioikeudessa	Alioikeuden tuomio	Tuomio VHO:ssa	Tuomio SOO:ssa	Prosessin kokonaiskesto
1	24.12.1866	28.2.1867 (*1) 2.10.1867 (*2)	9.5.1868 (*3) 21.2.1870 (*5)	20.7.1868 (*4) 28.5.1870 (*6)	-	19kk / 41kk
2	13.4.1870	14.4.1870	28.5.1870	15.7.1870	12.11.1870	7kk
3	14.9.1871	18.9.1871	9.10.1871 18.5.1872	4.1.1872 (P) 23.7.1872	16.1.1873	16kk
4	7.1.1874	19.1.1874	9.2.1874	10.4.1874	15.7.1874	6kk
5	11.6.1884	21.6.1884	22.5.1886 23.4.1887	23.8.1886 (P) 21.6.1887	4.6.1888	48kk
6	23.10.1894	29.10.1894	31.10.1894	7.12.1894	(ei valitettu)	n.1,5kk

JRO:ssa vuosina 1866–1905 käsiteltyjen henkirikostapausten eteneminen rikoksen paljastumisesta lopulliseen tuomioon (joko VHO:ssa tai KSO:ssa). Tapauksen numero 1 käsittely aloitettiin ensin väärässä tuomioistuimessa Jyväskylän ja Kuivasmäen tuomiokunnan Jyväskylän kärjäkunnan välikäräjillä (*1) ja käsittely siirtyi oikeaan tuomioistuimeen vasta selkeästi myöhemmin (*2). Alioikeus antoi asiassa tuomion (*3), mutta asia jäi epäselväksi tuomitun lisäksi muiden mahdollisesti asiaan osallisten osalta, joita VHO

¹¹⁶ JKV VHO:n päätökset: päätös 7.12.1894, lähetetty kirjeitse Jyväskylän kaupunginviskaalille.

Kirjeeseen tehdyn lisämerkinnän mukaan päätös oli annettu tiedoksi vastaajalle, joka oli ilmoittanut tyytyvänsä päätökseen. Tapausta ei myöskään löydy senaatin oikeusosaston diaarista vuosilta 1894–1895.

¹¹⁷ VHO Päätös 20.7.1868.

määräsi (*4) JRO:ta tutkimaan. Tutkinta päättyi vapauttavaan tuomioon (*5), mutta se alistettiin silti edelleen VHO:een (*6).

P = palautettu alioikeuden käsittelyyn. Taulukon lähteet: JRO:n pöytäkirjat, VHO:n alistettujen asiain diaarit ja KSO:n päätöstaltiot.

Prosessin kokonaiskesto on laskettu kuukausina **rikoksen paljastumisesta viimeiseen tapauksessa annettuun oikeuden tuomioon.**

Pisimpään kestäneet käsittelyt (T1 ja T5) olivat murhatutkintoja, jotka saivat alkunsa vainajan löytämisestä. Kumpikaan käsittelyistä ei päättynyt lainvoimaiseen langettavaan tuomioon.¹¹⁸ Jos silminnäkijöitä ei ollut ja tekijä ehti poistumaan paikalta, tutkinta muotoutui huomattavasti ongelmallisemmaksi. Alioikeuden prosessit venyivät ja vaikka molemmissa tutkinnoissa annettiin langettava tuomio, se joko kumottiin hovioikeudessa (T5) tai asia raukesi vastaajan menehdyttyä (T1).

Kaikkia tarkasteltuja tapauksia lykättiin vähintään kerran – yleensä useampia. Oikeudenkäymiskaassa kiellettiin perusteettomat lykkäykset – uuden rikoslain voimaan tuleminen myötä lykkäysten pituutta rajoitettiin. Jos syytettyä pidettiin vangittuna, kihlakunnan oikeus sai lykätä käsittelyä enintään kolmekymmentä päivää ja raastuvanoikeus vain kahdeksan päivää, jossa oikeuskäytäntö ilmeisesti jousti. Lokakuun 1894 puukotustapauksen tutkinta eteni niin sujuvasti, että se saatiin käsiteltyä käytännössä kokonaisuudessaan yhdessä istunnossa. Tuomio annettiin kolme päivää myöhemmin raastuvanoikeuden harkinnan jälkeen. Tapaus oli melko yksiselitteinen: Käsittelyä edelsi perusteellinen valmistava tutkinta, todistajat oli kartoitettu etukäteen ja he olivat käsittelypäivänä asianmukaisesti paikalla todistamassa. Syytetty tunnusti, joka helpotti tutkintaa entisestään.¹¹⁹

Vaikka tutkinta saattoi olla vireillä pidempään, sitä ei välttämättä käsitelty koko aikaa aktiivisesti. Jos tutkinta ei edistynyt eikä edellytyksiä tutkinnan merkittävälle edistymiselle ollut näköpiirissä, saatettiin antaa välipäätös, jolla käsittely *lykättiin toistaiseksi*. Tällöin ei määrätty ennalta ajankohtaa käsittelyn jatkamiselle, vaan se lykättiin yksinkertaisesti siihen asti, kun edellytykset tutkinnan jatkamiselle olivat jälleen olemassa, jolloin tapaus oli ilmoitettava uudelleen käsiteltäväksi. Lykkäykset saattoivat myös olla pitkiä: esimerkiksi marraskuussa 1884 saman vuoden laulujuhlien aikaisen torpparintyttären murhan tutkinnassa käsittelyä lykättiin suoraa yli neljäksi kuukaudeksi¹²⁰ – marraskuun

¹¹⁸Tapauksessa 1 vastaaja menehtyi ennen VHO:n tuomion julistamista. (VHO 20.7.1868)

¹¹⁹OK 24:1, Määräajat uuden rikoslain myötä RVA 26§. Vertaa Wrede 1948, 514–522. JRO:n lykkäyspäätökset vastaavat käytännössä Wreden 1900-luvun alkupuolen tilannetta kuvaavaa tarkastelua.

¹²⁰JRO 29.11.1884 §904

lopulta maaliskuun loppuun. Tutkinnan jatkaminen ilman epäiltyä ei ollut mielekäästä ja epäillyn ollessa kateissa tutkintaa ei kannattanut jatkaa.

3.2 Haasteita ja ratkaisuja

Tutkituista rikostutkinnoista kaksi oli oikeudelle selkeästi haastavampia. Näille rikoksille ei ollut silminnäkijöitä ja ne paljastuivat vasta jonkin aikaa rikoksen jälkeen. Siten tekijät ehtivät poistua kaupungista ja lähialueilta ja heidän tavoittamisensa oikeuteen kesti. Jouluaattona 1866 löydetyn tuntemattoman vainajan murhan (T1) tutkinta osoittautui erittäin vaikeaksi. Lähtökohdat olivat haastavat: sekä uhri, että hänen seurassaan liikkuneet olivat tuntemattomia. Tutkinta ajoittui 1860-luvun nälkävuosiin, jolloin viranomaiset olivat täystyöllistettyjä nälänhädän välittömien vaikutusten vuoksi. Nälänhätä oli todellinen katastrofi, jolla oli valtavia inhimillisiä ja taloudellisia vaikutuksia. Pahinta aikaa oli vuoden 1868 ”nälkätalvi” ja saman vuoden kevät.¹²¹ Uhrin omaisen tavoittaminen kesti kauan, eikä tämä päässyt Jyväskylään osallistumaan oikeudenkäyntiin, koska hän oli sairaalassa Vaasassa. Myös vastaaja menehtyi Vaasan kruununvankilassa odottaessaan hovioikeuden tuomiota juuri pahinta nälkätalvea 1868 seuranneena keväänä. Sekä uhrin omaisen sairauden että vastaajan menehtymisen taustalla saattoi olla juuri nälänhädän aiheuttama ravinnon puute ja tuolloin levinneet sairaudet. Koska nälänhätä lisäsi viranomaisten työtaakkaa, henkirikoksen selvittely tuskin oli tuskin viranomaisten tärkeysjärjestyksessä ensimmäisellä sijalla. Nälänhätä ajoi suuret ihmisjoukot liikkeelle, jolloin henkilöiden etsiminen ja heidän liikkeidensä selvittäminen oli tavallistakin haastavampaa. Myös rikokset lisääntyivät nälkävuosien aikana merkittävästi. Tämä ei kuitenkaan koskenut väkivaltarikoksia – niitä oli poikkeuksellisen vähän. Nälkävuosista huolimatta rikosta saatiin selvitettyä melko pitkälle: uhrin henkilöllisyys selvisi, asianomistaja löydettiin ja kaipaillut henkilöt asianomistajaa lukuun ottamatta saatiin myös oikeuden eteen, jos vain heidän nimensä oli tiedossa. Tämä on osoitus järjestelmän toimivuudesta.¹²²

¹²¹ Pitkänen 1991, 62, 67-77

¹²² Pitkänen 1991, 62, 67-77. Nälänhätä ja nimismiehet: Ylikangas 1996, . Nälänhädestä etenkin talouden näkökulmasta: Voutilainen 2016.
Nälkävuodet ja rikollisuus: Vuorela 2015, 667–669. Vuorela on havainnut katovuosia (1832, 1865, 1867) seuraavan vuoden henkirikollisuuden erityisen matalaksi.

Käsittelyiden venymisen syynä olivat yleensä juuri vaikeudet tarvittavien henkilöiden tavoittamisessa. Henkilöitä tavoiteltiin käymällä kirjeenvaihtoa läänin kuvernöörin välityksellä. Esimerkiksi karanneista vangeista uutisoitiin myös lehdistössä. Kirjeenvaihto tuotti tulosta: jos nimi ja asuinpaikka tiedettiin, kaivatut henkilöt löydettiin ja saatiin oikeuden eteen – aikaa tosin kului. Joskus etsintä oli hakuammuntaa: esimerkiksi jouluna 1866 löydetyn tuntemattoman vainajan (T1) henkilöllisyyttä selviteltiin pyytämällä kuvernööriä tiedustelemaan tutkinnassa esiin nousseen Isonkyrön seurakunnasta uhriin täsmänneitä kadonneita henkilöitä. Kyselyiden ansiosta uhrin henkilöllisyys kuitenkin selvisi ja asianomistaja löydettiin. Vuoden 1884 laulujuhlien aikaan murhatun naisen murhaajaksi epäiltyä irtolaisnaista etsittiin julkisilla etsintäkuulutuksilla – hänetkin saatiin lopulta kiinni Helsingin pitäjässä, kun hänet otettiin kiinni epäiltynä näpistyksestä. Epäillyn nimeämisestä hänen tavoittamiseensa Jyväskylään meni kuitenkin yli vuosi ja rikoksesta epäillyn tavoittamiseen puolitoista.¹²³

Joulun 1866 murhasta epäilty entinen sotilas onnistui karkaamaan Jyväskylän kaupungin-vankilasta helmikuisena yönä vuonna 1868 kahden muun vangin kanssa jalkarautoista huolimatta. Kaupunginpalvelija, jonka vastuulla vankilan vartiointi oli, tuomittiin paon vuoksi sakkorangaistukseen ja menettämään toimensa vankilan vahtimestarina. Karatesaan vanki murtautui vankilan yhteydessä olleeseen lukittuun varastoon, josta hän otti mukaansa siellä säilytyksessä olleet uhrin vaatteet. Jäätyään kiinni hän kertoi ottaneensa ne, ettei joutuisi kulkemaan vangin vaatteissa. Karattuaan hän suuntasi Tampereelle markkinoille ja jatkoi matkaansa Hattulaan, mutta koska hänellä ei ollut passia mukanaan, hänet otettiin kiinni ja vietiin Hämeenlinnan lääninvankilaan. Siellä hänet tunnistettiin ja passitettiin Jyväskylään. Syytetty oli taas Jyväskylässä kuukausi pakonsa jälkeen.¹²⁴

Jos kaivatun henkilön nimi oli tiedossa, hänet käytännössä tavoitettiin kaukaakin – lain koura oli pitkä, mutta toisinaan hidaskin. Kouran sijaan kuvaavampi ilmaisu onkin verkko, johon etsitty henkilö lopulta tarttui, mikäli joutui tekemisiin viranomaisten kanssa – esimerkiksi jäi kiinni rikoksesta.

¹²³ JRO 2.10.1867 §352, JRO 30.3.1885 §260, JRO 4.1.1886 §3, JRO 6.2.1886 §38, JRO 22.2.1886 §122.

¹²⁴ JKV VHO Päätös 30.3.1868; JRO 3.3.1868 §77. Kaupunginpalvelijasta vertaa Tommila 1972b Matriikkelit, kaupunginpalvelijat, 28. (Tommilan mukaan kaupunginpalvelija ”erotettiin kelvottomana”.)

3.3 Osalliset

3.3.1 Syyttäjä ja asianomistaja

yleensä henkirikostutkinnoissa esiintyi kaksi kantajaa: kaupunginviskaali kantoi aina *virallisena syyttäjänä virkansa puolesta*. Yleensä kantoi myös uhrin omainen *asianomistajana*. Kantajien roolit ja toimintatavat erosivat merkittävästi toisistaan: Viskaali kantoi virkansa puolesta ja hänellä oli ammattitaitoa ja kokemusta oikeudessa toimimiseen. Uhrin omaisilla vastaavaa kokemusta ei ollut. Asia oli heille henkilökohtainen: he olivat menettäneet läheisensä rikoksen vuoksi. Käytännössä viskaali hoiti tutkinnan, syytti oikeudessa ja hoiti tutkintaan liittyneitä virkatoimia. Asianomistajalta saatiin tutkinnalle mahdollisesti tärkeää lisätietoa uhrista, minkä lisäksi hänellä oli oikeus vaatia syytettyä edesvastuuseen.

Henkirikokset olivat 1800-luvulla nykyiseen tapaan virallisen syytteen alaisia rikoksia. Viranomaisen oli vietävä ne oikeuteen riippumatta asianomistajan – henkirikoksissa uhrin omaisen – tahdosta. Vuoden 1734 lain julkisia syyttäjiä koskenut normisto oli hyvin niukkaa ja jako virallisen syytteen alaisiin ja asianomistajarikoksiin oli muodostunut pitkälti oikeuskäytännössä. Vakavammat rikokset, kuten henkirikokset, olivat kuitenkin vakiintuneet virallisen syytteen alaisiksi. Rikoslain osittaisuudistusten myötä esimerkiksi kunnianloukkausrikokset rajattiin erityisesti asianomistajarikoksiksi. Uuden rikoslain voimaan astuminen selkeytti jakoa: lukuun ottamatta erikseen asianomistajarikoksiksi määritellyjä rikoksia kaikki rikokset olivat jatkossa virallisen syytteen alaisia. Asianomistajalla oli oikeus ajaa syytettyä myös tällaisesta rikoksesta, mutta virallisen syyttäjän oli oltava läsnä ja mukana oikeudenkäynnissä voidakseen käyttää hänelle kuulunutta julkista kannevaltaa ja valvoa valtiollisen rankaisuintressin toteutumista. Myös vanhempi oikeuskäytäntö edellytti syyttäjän läsnäoloa oikeudenkäynnissä, vaikka kannetta ajaisikin syyttäjän sijaan asianomistaja. Kaupungeissa virallisia syyttäjiä olivat kaupunginviskaalit, joiden asema kaupunkien oikeushoidossa oli hyvin keskeinen. Tehtävänsä merkittävyydestä huolimatta viskaalit olivat vielä 1800-luvun jälkipuolella pitkälti itseoppineita. Normisto edellytti jo 1700-luvun puolivälistä alkaen viskaaleilta oikeustieteellisiä yliopisto-opintoja, mutta käytännössä määräystä ei noudatettu.¹²⁵

¹²⁵ Kaarlo Ignatius käsitteli kattavasti virallisen syyttäjälaitoksen kehittymistä Suomessa ja myös kansainvälisesti 1900-luvun alussa julkaistussa väitöskirjassaan. Ignatiuksen tutkimus on myös sikäli merkittävä, että se on aikansa muusta suomalaisesta oikeustieteellisestä kirjallisuudesta poiketen suomenkielinen. (Ignatius 1900, virallisten syyttäjien pätevyysvaatimuksista: 170–173. Pätevyysvaatimus säädettiin asetuksella vuonna 1749, mutta Ignatiuksen väitöskirjan kirjoittamisen aikaan suomessa oli 39 kaupunginviskaalia, joista vain yhdeksällä oli taustallan oikeustieteellisiä

Siinä, missä rikoksista syyttäminen oli viskaalille hänen päivittäistä työtään, asianomistajalle tilanne oli poikkeuksellinen ja henkilökohtainen. Henkirikos saattoi vaikuttaa asianomistajan elämään läheisen menettämisen aiheuttaman surun lisäksi myös taloudellisesti. Esimerkiksi perheellisen uhrin lesken tämän lasten taloudellinen selviytyminen saattoi vaarantua. Vuonna 1894 tapettu suutari oli perheellinen: hänellä oli neljä lasta, joiden elatus vaikeutui isän menettämisen vuoksi. Kaikilla uhreilla ei ollut elossa olevia lähiomaisia, jotka olisivat pystyneet saapumaan oikeuteen asianomistajiksi. Yleensä omaisten olemassaoloa kuitenkin selviteltiin. Asianomistaja saattoi myös valtuuttaa toisen henkilön edustamaan itseään: esimerkiksi vuonna 1870 puukotetun työmiehen (T2) omainen tavoitettiin, mutta tämä valtuutti valtakirjalla (*fullmacht*) kaupunginviskaalin edustajakseen. Jouluna 1866 murhatun (T1) ensin tuntemattoman miehen puoliso tavoitettiin lopulta Vaasasta, missä häntä hoidettiin lääninsairaalassa, eikä hän siten kyennyt matkustamaan oikeuteen Jyväskylään. Uhrin henkilöllisyyden selvittäminen ylipäänsä kesti, eikä uhrin ollessa tuntematon omaisiakaan luonnollisesti pystytty etsimään. Omainen oli sairaalassa, eikä hänellä välttämättä ollut voimia kysellä nälkävuosien aikana kadonneen puolisonsa perään. Uhrin henkilöllisyys olisi voinut selvitä nopeammin, jos tiedot henkirikoksesta ja kateissa olevasta miehestä olisivat saavuttaneet toisensa aiemmin.¹²⁶

Vuoden 1871 syysmarkkinoiden aikaan tapetun (T3) vanhemman teurastajan poika oli asianomistajana poikkeuksellisen aktiivinen. Juuri hän toi asian raastuvanoikeuteen sen ensimmäisessä käsittelyssä, esitteli sen raastuvanoikeudelle ja vaati epäiltyä edesvastuuseen, joka yleensä oli kaupunginviskaalin tehtävä – luonnollisesti viskaali teki valmistavan tutkinnan ja kantoi virkansa puolesta tässäkin tutkinnassa. Yleensä viskaali kuitenkin esitteli asian oikeudelle asianomistajan roolin jäädessä huomattavasti vähäisemmäksi –

opintoja. Julkisen syytteen alaisista rikoksista: 236–242). Virallisen syytteen alaisista rikoksista ja syyttäjän velvollisuuksista uuden rikoslain voimaantulon jälkeen RVA 15–19§.

Tutkituissa tapauksissa kantaneilla kaupunginviskaaleilla Jakob Edvard Sandelinilla tai Nikolai Gejtelillä ei ollut taustallaan oikeustieteellisiä opintoja. Molemmat olivat kuitenkin kokeneita: Sandelin oli ennen viskaalin virkaansa varaviskaali ja kaupunginvouti vuodesta 1850 ja ennen tätä henkikirjoittajan kirjuriina 1840-luvulla. Hänellä oli viranomaisena toimimisesta pitkä kokemus. Gejtel oli ylioppilas Jyväskylän lyseosta ja ennen viskaalin toimeä työskenteli Viipurin lääninhallituksen palveluksessa. Vuodesta 1904 viskaalina oli Evert Forsström, mutta hän ei esiinny kantajana tässä työssä tarkastelluissa tapauksissa. (Tommila 1972b, Matriikkelit: Kaupunginviskaalit, 3 ja kaupunginvoudit, 2.)

¹²⁶ T6: JRO 29.10.1894 §678; T2: JRO 22.5.1870 §155, omaisen valtakirja Sandelinille oikeusosaston aktin liitteenä. (SOO AKT 24.9.1870); T1: JRO 2.5.1868 §149.

melkein sivukantajaksi. Muista asianomistajista poiketen teurastajan poika kuului kaupungin elinkeinonharjoittajiin, joten raastuvanoikeuden toiminta oli hänelle entuudestaan tuttua. Siten hän osasi ajaa kannetta epäiltyä talonisäntää vastaan aktiivisesti. Muilla asianomistajina kuulluilla tuskin oli vastaavia tietoja oikeuden toiminnasta. Tutkinnan alkuvaiheen jälkeen tässäkin tutkinnassa palattiin normaaliin toimintatapaan, jossa juuri viskaali vei kannetta eteenpäin.¹²⁷

Asianomistajan oikeutta vaatia syytettyä edesvastuuseen pidettiin tärkeänä ja sen toteutumisesta myös huolehdittiin. Vuoden 1884 laulujuhlien aikaisen murhan tutkinta palautettiin raastuvanoikeudelle osin juuri siksi, koska omaista ei oltu kuultu enää sen jälkeen, kun epäilty vaihtui toiseen. Häntä kuultiin tutkinnan alkuvaiheessa, jolloin selvitettiin suutarin työtä tehneen itsellisen osuutta rikokseen – omainen ei kuitenkaan vaatinut tätä edesvastuuseen, eikä hänellä tuolloin ollut minkäänlaista epäilyä siitä, kuka hänen tyttärensä murhaaja voisi olla. Kun murhasta myöhemmin epäilty irtolaisnainen tavoitettiin oikeuden eteen pidemmän ajan kuluttua, omaista ei kuultu enää uudelleen. Siten hän ei voinut vaatia syytetyille edesvastuuta. Ilmeisesti raastuvanoikeudelle tapahtui huolimattomuusvirhe: ensisijaisesti selvitettiin henkirikosta ja epäillyn syyllisyyttä. Omaista oli kuultu jo aiemmin, eikä hänen oikeudestaan vaatia toistakin syytettyä edesvastuuseen joko ymmärretty tai yksinkertaisesti muistettu huolehtia. Hovioikeus havaitsi puutteellisen menettelyn pöytäkirjoja tarkastaessaan.¹²⁸

3.3.2 Vastaajat

Tutkitulla ajanjaksolla Jyväskylän raastuvanoikeudessa kahdeksaa henkilöä epäiltiin joko henkirikoksesta tai osallisuudesta siihen. Ne tutkinnot joissa epäiltyjä oli useampia, olivat juuri murhatutkintoja (T1 ja T5). Molemmissa tapauksissa toiseen epäillyistä kohdistuneet epäilyt osoittautuivat perusteettomiksi. Pohjanmaalta kotoisin ollutta irtolaismiestä epäiltiin osallisuudesta jouluna 1866 paljastuneeseen murhaan (T1). Vuonna 1884 taas selvitettiin kaupungin lähellä asuneen suutarin osuutta laulujuhlien aikaiseen naisen murhaan. Häntä ei kuitenkaan syytetty tekijäksi. Epäillyt olivat miehiä yhtä lukuun ottamatta. Tutkinnassa, jossa epäiltiin naista, myös uhri oli nainen. Vain yksi epäillyistä asui Jyväskylän kaupungissa, kaksi muuta epäiltyä asui sen välittömässä läheisyydessä ja loput yhtä perusteetta epäiltyä pohjalaista lukuun ottamatta muualla Keski-Suomessa.¹²⁹

¹²⁷ T2: JRO 18.9.1871 §190; Virallisen syytteen alaisen rikoksen asianomistajan roolista lähes sivukantajana: Ignatius 1900, 238–239.)

¹²⁸ Omaisen ensimmäinen kuuleminen: JRO 14.7.1884 §576; VHO päätös 23.8.1886 n:o 67

¹²⁹ Perusteetta epäillyistä tutkinnoissa T1 ja T5 laajemmin luvussa 3.5.6: *Epäiltyinä ilman syytä.*

Yleensä epäiltyjä pidettiin tutkinnan ajan vangittuna kaupunginvankilassa. Kaupungit vastasivat itse tutkintavankiloistaan, jollainen piti olla jokaisessa kaupungissa. Läänien pääkaupungeissa myös tutkintavankeja voitiin pitää niissä olleissa lääninvankiloissa, eikä erillisiä kaupunginvankiloita tarvittu. Jyväskylän kaupunginvankila oli pieni ja vaatimaton: Siinä oli erilliset huoneet miehille, naisille ja velkavangeille sekä vartijan huone. Sitä ei käytetty rangaistusten täytäntöönpanoon, vaan ainoastaan tutkintavankien ja juopuneiden säilyttämiseen. Vankila oli rakennettu tontilla aiemmin sijainneen vanhan maatalon purkamisesta jääneistä hirsistä ja oli niin huonokuntoinen, että pakeneminen vankilan avonaisina repsottavien nurkkien kautta oli helppoa ja yleistä.¹³⁰

Vastaajien valmiuksia toimia oikeudessa määritti heidän taustansa. Yleensä epäiltyjen sosiaalinen asema oli heikko: kahdeksasta syytetystä kolme oli irtolaisia ja kaksi itsellisiä tai irtainta väestöä. Yksi epäillyistä oli entinen sotilas, jonka asema ei kuitenkaan käytännössä poikennut edellisistä. Muitakin saatettiin nimittää heidän entisen asemansa perusteella – esimerkiksi vuoden 1874 talvimarkkinoiden aikaan syytettiin entistä renkiä ja asuinkumppaninsa puukotuksesta vuonna 1870 entistä kultaseppää. Entiset sotilaat ja renkit kuuluivat irtaimeen väestöön, mutta varsinaisesti irtolaiseksi nimitettiin ilmeisesti vain niitä, jotka oli erikseen irtolaisiksi määritelty. Porvari- tai talonpoikaistaustaista syytettiin vain kaksi kertaa. Vuonna 1870 jyväskyläläistä entistä kultaseppää syytettiin huoneessaan alivuokralaisena asuneen työmiehen taposta. Kultaseppän asemasta oli kuitenkin pitkä matka asuinhuoneen jakamiseen työmiehen kanssa. Hän oli saanut vankeustuomion 1850-luvun alussa kultaseppän ammattiinsa liittyneistä väärinkäytöksistä ja lopettanut kultaseppänä työskentelemisen vuonna 1859. Henkirikokseen syyllistyessään hän asui poikansa syytinkiläisenä entisellä tontillaan – uhri oli tuolloin asunut hänen alivuokralaisenaan reilun kuukauden.¹³¹

¹³⁰ Kaupunginvankilasta esim. Brummer 1916, 371–372.

¹³¹ JRO 19.1.1874 §1; JRO 14.4.1870 §105; Tommila 1972b, matrikkelit: Käsityöläismatrikkeli, kultaseppät, 329. Irtolaisten ja itsellisten aseman määrittelystä ja asemasta 1850-luvulta alkaen esim. Ståhlberg 1893, 21–27; Irtolaisen määritelmästä 1880-luvulta eteenpäin Ståhlberg 1893, 116–157. Myöhemmissä irtolaisuusasetuksissa irtolaisuuden tunnusmerkki oli ”siveetön ja pahatapainen elämäntapa” erotuksena vuosisadan alkupuoleen, jolloin irtolaisuuslainsäädäntö liittyi ennemmin köyhien kontrolliin (Vertaa Nygård 1985, 9–11). Samoja irtaimeen väestöön kuuluneita henkilöitä saatettiin nimittää eri lähteissä eri nimikkeillä: esimerkiksi joulun 1866 murhasta epäilty oli istunnosta riippuen joko entinen sotilas tai vain ”mieshenkilö” (karl). Samasta rikoksesta myöhemmin epäiltyä nimitettiin oikeuden asiakirjoissa rengiksi, sanomalehdessä taas irtolaiseksi. Status muuttui, mutta entinen asema saattoi määrittää henkilöiden statusta myöhemmin.

Vuonna 1871 entisen teurastajan taposta syytettiin lähipitäjässä asunutta talonisäntää, joka oli yhteisössään ilmeisen merkittävässä asemassa ja siten poikkeus henkirikoksista syytettyjen joukossa. Asemasta oli hyötyä tutkinnassa: oman yhteisön jäsenet olivat valmiita toimimaan talonisännän puolesta. Sekä entinen kultaseppä että talonisäntä osasivat taustansa ansiosta toimia viranomaisten kanssa. Kaupungin entisenä elinkeinonharjoittajana entinen kultaseppä tiesi kokemuksesta, miten kaupungin asioita hoidettiin – hän oli joutunut itse taistelemaan byrokratian kanssa hakiessaan oikeuksia ammattinsa harjoittamiseen Jyväskylässä, joka häneltä oli yritetty evätä. Häntä oli syytetty rikoksesta aiemmin, joten hän tiesi, millainen prosessi häntä odotti. Myös talonisännän oli tunnettava oikeudenkäymisen perusteet voidakseen hoitaa asioitaan käräjillä. Hänen lähipiirissään oli myös asiakirjojen laatimisen auttavasti osanneita henkilöitä ja luultavasti talonisäntä osasi itsekin laatia esimerkiksi torpankontrahteja tai muita talon asioihin liittyneitä asiakirjoja. Hänet myös päästettiin hyvän ja kunniallisen maineensa vuoksi ensimmäisen oikeuskäsittelyn jälkeen kaupunginvankilasta vapautteen odottamaan tutkinnan jatkumista. Epäillyn asema ja maine vaikuttivat myös siihen, miten häneen suhtauduttiin.¹³²

Jouluna 1866 tehdystä murhasta syytettiin entistä sotilasta, joka kertomansa mukaan oli palvellut Kuopion tarkk'ampujapataljoonan Jyväskylän komppaniassa. Häntä nimitettiin edelleen sotilastaustan perusteella, mutta käytännössä hänen asemansa eronnut irtolaisen asemasta: hänellä oli taustallaan varkaustuomio sekä juuri irtolaisuudesta langetettu pakotyötuomio. Henkirikoksen lisäksi häntä syytettiin varkaudesta Keuruulla. Myöhemmin osallisuudesta samaan murhaan syytettiin nurmolaista irtolaismiestä,¹³³ jolla oli taustallaan raskas rikostausta 1850-luvulta: hänet oli tuomittu henkirikoksesta kuolemaan, mutta rangaistus oli lievennetty kuritushuonerangaistukseksi ja vesileipävankeudeksi. Vaikka hän oli syytön Jyväskylässä tutkittuun tappoon, hän eli ilmeisen lainsuojatonta elämää. Henkirikoksen lisäksi häntä syytettiin hevosvarkaudesta Janakkalassa, josta hänet myös tuomittiin. Hovioikeuden vahvistettua tuomion häntä kuljetettiin toisen vangin kanssa ruumiinrangaistuksen täytäntöönpanoa varten Jyväskylään, mutta kahden miehen hyökättyä ja puukotettua vankivaunun kuljettajaa molemmat vangit pakenivat. Myös vuoden 1894 puukotuksesta syytetty 21-vuotias mies oli irtolainen. samassa oikeuskäsittelyssä häntä syytettiin puukotuksesta saman vuoden syysmarkkinoilla, mutta muita vakavia ri-

¹³² Tommila 1972b, matriikkelit: Käsityöläismatriikkeli, kultasepät, 329; JRO 18.9.1871 §190

¹³³ Eri lähteissä miestä nimitettiin rengiksi, itselliseksi tai irtolaiseksi.

koksia hänellä ei ollut taustallaan. Vuonna 1874 iisalmelaisen teurastajan taposta syytettiin Karstulalaista entistä renkiä. Myös häntä nimitettiin pöytäkirjoissa entisyyden perusteella joko rengiksi tai entiseksi rengiksi.¹³⁴

Ainoa naispuolinen syytetty oli vuoden 1884 laulujuhlien aikaisesta naisen murhasta (T5) syytetty irtolaisnainen. Naisten irtolaisuutta paheksuttiin erityisesti – irtolaislainsäädäntö oli myös väline siveellisyyden ja prostituution kontrolloimiseksi. Oikeudessa esiintyessään hän osoitti olevansa poikkeuksellisen sananvalmis – hän ei milloinkaan jäänyt sattomaksi. Hän kertoi omista vaiheistaan erittäin laveasti ja yksityiskohtaisesti – myös paljon sellaista, jolla ei ollut mitään merkitystä tutkitun rikoksen kannalta.¹³⁵

Syytettyjen tausta ennen kaikkea sitä, miten he pystyivät puolustautumaan heitä vastaan esitettyihin syytöksiin. Syytetyksi joutunut talonisäntä (T3) käytti sosiaalisia verkostojaan, entinen kultaseppä vetosi olosuhteisiin ja entinen sotilas pakeni syytteitä karkaamalla tutkintavankeudesta. Vuonna 1894 puukotuksesta syytetyllä nuorella irtolaismiehellä (T6) ei selvästi ollut osaamista puolustaa itseään, vaan hän tunnusti melkein heti, eikä enää valittanut hovioikeuden tuomiosta.

Varsinkin monimutkaisemmissa tutkinnoissa epäilty oli tutkinnan lähtökohta, jonka ympärille näyttöä rakennettiin. Esimerkiksi vuoden 1884 laulujuhlien aikaisen murhan (T5) tutkinnassa juuri syytetyn henkilöllisyyden selvittyä päästiin eteenpäin. Kun syytetyn nimi tiedettiin, häntä oli mahdollista etsiä ja siten tavoittaa oikeuteen. Todistajat tunnistiivat ja muistivat syytetyn ja kertoivat tätä koskevista havainnoistaan. Näin näyttö rakentui vastaajan ympärille. Syytettyyn saatettiin keskittyä jopa liiallisesti: kun samasta rikoksesta ensin epäiltiin seudulla asunutta suutaria, näyttöä kerättiin myös tämän ympärille sen sijaan, että olisi kovin aktiivisesti selvitelty esimerkiksi uhrin seurassa ennen murhaa kulkeneen tuntemattoman naisen henkilöllisyyttä. Hänestä kiinnostuttiin kunnolla vasta, kun hänen nimensä oli selvinnyt ja hänet oli yhdistetty surma-aseeseen. Epäilty myös kuvailtiin oikeudelle ensimmäisissä istunnoissa, joissa he esiintyivät epäiltyinä. Kuvauksena oli ulkonäön kuvaus, joka ei ollut erityisen hienotunteinen. Epäiltyjen ulkonäöstä

¹³⁴ JRO 2.10.1867 §452; JTK 18.5.1867; Keuruu, §1, s.105–109; JRO 1869 §308; Finlands Allmänna Tidning 29.6.1870 n:o 146, 1: ”Icke-Officiela Afdelningen -- Landsorten – Rymda fångar”; JRO 29.10.1894 §678; JRO 19.1.1874 §1; JRO 9.2.1874 §38

¹³⁵ Irtolaisuuslainsäädännöstä siveettömyyden ja prostituution kontrollin välineenä Ståhlberg 1894, 148–150.

kuvailtiin heidän erityispiirteitään jopa kiusallisella tavalla. Nämä piirteet olivat kuitenkin sellaisia, joihin kiinnitettiin huomiota ja joiden perusteella epäily erottui muista. Kuvauksista tarvittiin, koska epäiltyjä ei vielä 1800-luvun lopun Jyväskylässä esimerkiksi valokuvattu.

3.4 Todistajat ja todistelu yleisesti¹³⁶

Todistelu 1800-luvun jälkipuolen rikosprosessissa rakentui oikeuden eteen kutsuttujen todistajien suullisten lausuntojen varaan. Normistossa todistusten näyttöarvon punnitseminen perustui *legaaliseen todisteiden harkintaan*, jossa erilaisille todisteille annettava näyttöarvo määriteltiin lainsäädännössä. Tutkitulla ajanjaksolla todistelukäytännöissä tapahtui merkittäviä muutoksia. Siirtymä kohti nykyisenkaltaista, näyttöarvon tuomioistuinten vapaaseen harkintaan jättävää, *vapaaharkintaista todistelua* ajoittui Suomessa juuri 1800-luvun jälkipuoliskolle, jolloin molemmat tavat esiintyivät rinnakkain toisiaan täydentäen. Tässä työssä tarkastelluissa tutkinnoissa todistelussa oli runsaasti vapaaharkintaisen todistelun piirteitä: esimerkiksi silminnäkiä todistajien luotettavuutta saatettiin epäillä ja koetella ja toisaalta syytettyjä tuomittiin aihetodisteiden perusteella. Myös normiston mukaan todistelu oli osin vapaaharkintaista. Esimerkiksi kirjallisten todisteiden näyttöarvon punnitseminen oli pääasiassa tuomarin vapaassa harkinnassa. 1890-luvulla uudet käytännöt olivat jo vakiinnuttaneet asemansa suomalaisessa oikeuskäytännössä ja oikeuskulttuurissa. Muutosten taustalla oli paitsi normiston vanhentuneisuus, myös oikeudenkäytön ammattimaistuminen. Muutoksia vei eteenpäin juuri hovioikeuksien muutunut tapa punnita todisteiden näyttöarvoa. Oikeudenkäymiskaaren vanhat todistelua koskeneet säännökset pysyivät kuitenkin voimassa aina vuoteen 1948 asti.¹³⁷

¹³⁶ Lukuun sisältyvä oikeusnormiston ja oikeuskäytännön teoreettinen tarkastelu perustuu pääasiassa vuoden 1734 lain tarkasteluun, sekä R.A. Wreden todistelu-oikeuden oppikirjaan vuodelta 1893–1894, joita uudempi tutkimuskirjallisuus (lähinnä Pihlajamäki 1997, Kekkonen 1998) täydentää.

¹³⁷ Nousiainen 1991, 286–287, 296–298; Pihlajamäki 1997, erit. 202–204, 205–206; Pihlajamäki 2009, 184–185, Vrt OK 17.luku.

Heikki Pihlajamäen väitöskirja (Pihlajamäki 1996/1997) *Evidence, crime and the legal profession: the emergence of free evaluation of evidence in the Finnish nineteenth-century criminal procedure* on kattava tutkimus legaaliseen vapaaharkintaiseen todisteluun siirtymisestä Suomessa 1800-luvulla. Kirja on julkaistu vuonna 1996 monisteenä ja vuonna 1997 *Rättshistoriskt bibliotek* -sarjassa.

Kirjallisista todisteista OK 17:1–2§. (2§ kumottiin ja muutettiin keisarillisella asetuksella 3.3.1868.) Lähtökohtaisesti kirjallinen todiste piti vahvistaa oikeudessa valalla tai vaihtoehtoisesti molempien osapuolten oli hyväksyttävä todiste. (OK 17:26§) Poikkeuksen tähän sääntöön muodosti velkaa ilmaiseva tositemerkintä, joka kelpasi edellytysten täytyessä täydeksi näytöksi sellaisenaan. Väkivaltariikoksen tutkinnassa tällainen todistelu ei kuitenkaan ollut relevanttia.

Vuoden 1734 lain mukainen todisteiden harkinnan malli oli oikeudenkäyttöön osallistuneiden maallikoiden vahvan aseman vuoksi yksinkertainen – siitä puuttuivat hienostuneemmat ja monimutkaisemmat todisteiden punnitsemisen menetelmät. Käytännössä näyttökynnys asettui varsin korkealle: Täyteen näyttöön edellytettiin joko vastaajan tunnustusta tai kahden jäävittömän silminnäkijätodistajan yhteneviä lausuntoja. Tunnustus ei riittänyt vakavissa rikosasioissa, vaan lisäksi syyllisyydestä vaadittiin muutakin näyttöä. Jos silminnäkijätodistajia ei ollut, todistelu muodostui ongelmalliseksi varsinkin, jos epäilty kiisti. Legaalinen todisteiden harkinta minimoi oikeusmurhan mahdollisuuden esitämällä todisteiden mielivaltaisen punnitsemisen ja siitä seuraavat väärät tuomiot, mutta kääntöpuolena rikoksentekeijöillä oli sen ansiosta mahdollisuus selvittää vakavistakin rikoksista ilman tuomiota kokonaisuutena uskottavasta näytöstä huolimatta.¹³⁸

Todistajat antoivat lausuntonsa henkilökohtaisesti oikeuden edessä kantajan ja vastaajan läsnä ollessa. Jos tuomari epäili todistajan ”pelosta tai kunnioituksesta” sitä kohtaan, jota vastaan todisti, jättävän jotain kertomatta, häntä voitiin kuulla ensin yksin ja kirjallinen lausunto toimittaa osapuolille. Jos osapuoletvaativat, todistajaa piti kuitenkin kuulla uudelleen heidän läsnä ollessaan. Ensin kuultiin kantajan ja sen jälkeen vastaajan nimeämiä todistajia. Heidät kutsuttiin oikeussaliin yksi kerrallaan, etteivät he kuulleet toistensa lausuntoja. Jokaisen todistajan nimi, ammatti ja kotipaikka kirjattiin pöytäkirjaan. Osapuolet saivat esittää todistajaa *jääveiksi*¹³⁹. Jos näin toimittiin, kaupungin tuomioistuimessa mahdollinen jäävyys oli selvitettävä välittömästi ja todistajaa voitiin kuulla vasta selvittämisen jälkeen. Jos jäävyyttä ei voitu osoittaa, todistaja sai todistaa ja lausunto katsottiin päteväksi. Jos hänet katsottiin jääviksi, todistus saatettiin silti ottaa joiltakin osin huomioon. Todistajanvalan sai vannoa vasta jäävittömäksi toteamisen jälkeen. Vain tuomari kuulusteli todistajia – osapuolten oli kerrottava tuomarille, mitä he halusivat todistajalta kysyttävän. Lopuksi todistajilla oli oikeus varmistaa, että heidän lausuntonsa oli merkitty oikein pöytäkirjaan. Todistaja sai yleensä todistaa vain itse näkemästään tai kuulemastaan. Toisen käden tiedon, huhujen ja kuulopuheiden perusteella sai todistaa ainoastaan, jos se oli välttämätöntä vakavan rikosasian selvittämiseksi.¹⁴⁰

¹³⁸ Pihlajamäki 1997, 61–65; Ylikangas 1976, 210–211, 220–222; OK 17:29§, OK 17:36§–37§

¹³⁹ *Jäävi*-sana viittasi 1800-luvulla yksinkertaisesti henkilöön, joka ei saanut vannoa todistajanvalaa syystä riippumatta. Nykyisin etenkin arkikielessä termin merkitys on suppeampi. (Vertaa esim. Wrede 1894, 170–184)

¹⁴⁰ Wrede 1894, 206–209, 211–214; OK 17:20§ 26§, 28§, 29§. 17:28§ mukaan pöytäkirjaan otettu lausunto luettiin todistajalle; näin oman lausunnon tarkastaminen ei riippunut lukutaidosta.

Lain mukaan todistuksen arvo ei riippunut todistajan henkilöstä, asemasta tai sukupuolesta, mikäli todistaja täytti lain asettamat edellytykset. Jokaisen vaatimukset täyttävän todistajan lausunto oli samanarvoinen. Saadakseen todistaa piti olla viisitoista vuotta täyttänyt, mieleltään terve ja kristitty. Henkilö, joka ”todisti sellaista uskonoppia, että hänellä on todistajan valasta väärä ja vahingollinen ajatus” ei saanut todistaa. Todistajan oli myös oltava hyvämaineinen. Häntä ei oltu saatu tuomita väärästä valasta tai menettämään kansalaisluottamustaan. Hyvämaineisuuden varmistaminen oli tuomarin vastuulla. Käytännössä tämä tehtiin papin kirjoittamalla mainetodistuksella, joka oli esitettävä ja joka tarkastettiin ennen todistamista.¹⁴¹

Aina todistajilla ei ollut mukanaan vaadittuja mainetodistuksia, mutta se ei välttämättä estänyt todistamista. Esimerkiksi vuonna 1870 entisen kultasepän alivuokralaisen tapon tutkinnassa yhdellä todistaneista ei ollut mainetodistusta, mutta raatimies Koskelin tunsivat hänet, koska vieraili usein tämän kotipaikkakunnalla Luhangassa. Koskelin kertoi todistajan olevan kotipaikkakunnallaan hyvämaineiseksi tunnettu ja siten hän sai todistaa. Papintodistus toimitettiin kuitenkin varmuuden vuoksi seuraavaan istuntoon.¹⁴²

Todistajiksi kelpuuttamisessa oli muitakin rajoituksia. Omassa asiassa ei luonnollisesti saanut todistaa. Myös osapuolten perhe, lähisukulaiset ja talonväki, johon laskettiin myös palveluksessa oleva palvelusväki, katsottiin jääviksi. Niin ikään jäävejä olivat sellaiset henkilöt sukulaisineen, joilla oli oma intressi asiassa, eli joille tapauksen päätyminen sopivaan ratkaisuun olisi voinut tuoda hyötyä tai haittaa. Valtuutettu ei saanut todistaa valtuuttajan luottamuksella kertomasta, paitsi jos hänet oli selvästi valtuutettu vain todistamisen estämiseksi. Silloin valtuutetun oli luovuttava valtuutuksesta ja todistettava. Rikoksen ilmiantaja ei saanut todistaa, eikä myöskään huhua rikoksesta levittänyt.¹⁴³

Vakavaa rikosta tutkittaessa normisto jousti. Oma talonväki kelpasi todistajaksi, jos rikos oli tehty talossa, eikä muita ollut paikalla. Myös jäävien todistajien kuuleminen ilman valaa oli mahdollista. Puolisoita, sisaruksia tai vanhempia ja lapsia ei kuitenkaan saanut laittaa todistamaan toisiaan vastaan, paitsi jos tutkittiin sellaista henkirikosta, josta ei ollut mahdollista saada muuten tietoa.¹⁴⁴

¹⁴¹ OK 17:7§, Kun. Kirj. 23.3.1738. Miehet ja naiset olivat todistajina tasa-arvoiset, jota 1890-luvun oikeustieteessä pidettiin itsestäänselvyytenä mahdollisesti varhaisemmasta oikeuskulttuurista poiketen. (Wrede 1894, 172)

¹⁴² JRO 14.4.1870 §105; JRO 23.5.1870 §155

¹⁴³ OK 17:7§; laajemmin Wrede 1894, 170–184

¹⁴⁴ OK 17:7§, 17:8§, jota muutettu kuninkaallisella asetuksella 20.1.1779

Käytännössä lähipiirin kuuleminen saattoi aiheuttaa ongelmia. Esimerkiksi vuonna 1871 entisen teurastajan taposta (T3) epäiltyä talonisäntää vastaan nimettiin todistamaan torppari tämän omilta mailta, eikä hän aluksi uskaltanut todistaa isäntää vastaan. Normiston valossa tämä oli mahdollista riippumatta siitä, rinnastettiinko torpparit omaan talonväkeen tai palvelusväkeen, koska tutkittiin henkirikosta. Isäntäänsä vastaan todistamaan joutuneen torpparin asema erittäin epäkiitollinen – hän oli kiistatta maanomistajan vaikutusvallan alainen.¹⁴⁵

Ilman valaa kuuleminen oli tutkituissa henkirikostutkinnoissa yleistä ja jopa suotavaa. Rikoksesta tietävien haluttiin kertovan tietonsa, vaikka he eivät lain mukaan voineetkaan vannoa todistajanvalaa. Tämä oli myös hovioikeuden kanta. Samassa tutkinnassa (T3) naapuritalon torpparin, jota syytetty väitti tekijäksi, ei ensin annettu todistaa, koska syytetty väitti tämän olleen syytettynä rikoksesta kotipaikkakunnallaan. Koska torppari oli nähnyt puukotuksen, hänen kuulemisensa oli erittäin tärkeää. Myös hovioikeus oli tätä mieltä ja määräsi kuulemaan torpparia joko valan vannoneena tai ilman sitä hänen mahdollisesta jääviydestään riippuen. Muissakin tapauksissa, joissa jäävejä todistajia kuultiin ilman valaa, jääviyden syy oli yleensä juuri rikosepäily – usein lievästä rikoksesta.¹⁴⁶

Todistajien jääväämistä vaativat juuri vastaajat. Vuoden 1884 laulujuhlien aikaisesta murhasta syytetty irtolaisnainen esitti tutkinnan mittaan eri perusteilla useiden todistajien jääväämistä, mutta kaikki heistä päästettiin lopulta todistamaan. Tutkinnan loppuvaiheessa jopa aiemmin tekijäksi epäilty suutari nimettiin todistajaksi, koska hän oli nähnyt vastaajan murhapaikan lähellä rikoksen tapahtumisen aikoihin. Suutarin rooli tutkinnassa oli monimutkainen: hän oli samassa kokonaisuudessa epäiltynä, todistajana ja lisäksi kantajana väärästä todistuksesta. Häntä ei katsottu jääviksi, koska hänet oli jo aiemmin ”erottettu asiasta”, eikä häntä vastaan oltu tutkinnassa ”esitetty minkäänlaista syytöstä”. Siten hän ei ollut rikostutkinnan osapuoli enää millään tavoin. Vastaaja esitti jääviksi myös surma-aseen tunnistanutta torpparia, jonka ansiosta vastaajan jäljille alun perin päästiin. Hän piti todistajaa ilmiantajana ja sen vuoksi jäävinä, mutta oikeus katsoi toisin. Todistaja oli vain tunnistanut surma-aseen poliisien kierrellessä esittelemässä sitä ja kyselemässä

¹⁴⁵ Tästä tutkinnasta laajemmin luvussa 3.5.3 (JRO 14.9.1871 §190)

¹⁴⁶ Tästä tutkinnasta laajemmin luvussa 3.5.3; JRO 14.9.1871 §190; VHO 5.12.1871 nro 94

tietoja. Tämä johti lopulta epäillyn jäljille, mutta varsinaisesti todistaja ei ollut ilmiantanut syytettyä rikoksesta.¹⁴⁷

Valattomia todistajia kuultiin, vaikka täyteen näyttöön edellytetyt kaksi jäävitöntä silminnäkiätodistajaa olisivat olleet saatavilla. Tämä oli ilmeisen yleistä – alioikeudet halusivat koota mahdollisimman laajan näytön ja kuulla kaikkia mahdollisia todistajia. Yleisesti oikeudessa pyrittiin kuulemaan mahdollisimman laajasti paikalla olleita ja selvittämään ja kuulemaan jokaista tilanteen nähnyttä henkilöä tai lähellä paikalla ollutta. Esimerkiksi vuonna 1870 entisen kultasepän alivuokralaisen tapon tutkinnassa kuultiin alaikäisiä poikia, jotka katselivat tekohetkellä ikkunoista talon ikkunoista sisään. Yksi pojista oli vasta kolmentoista. Joulun 1866 aikaisesta murhasta rikospaikan suunnasta epäilyttäviä ääniä kuulleen kolmetoistavuotiaan torpparintyttären kertomasta kertoi oikeudessa hänen äitinsä. Oikeudessa saatettiin käsitellä myös huhupuheita – henkirikoksen tutkinnassa kaikki näyttö oli tärkeää ja arvokasta.¹⁴⁸

Ennen todistamista todistajien oli vannottava käsi raamatulla juhlallinen todistajanvala:

”Minä, – –, lupaan ja vannon, Jumalan ja hänen pyhän evankeliuminsa kautta, että minä tästä asiasta todistan ja ilmiannan kaiken, mitä minulta kysytään ja minkä tiedän tapahtuneen ja toden olevan, niin etten ystävyys-, sukulaisuuden, lankouden, lahjain ja antimien tähden, pelosta, vihasta tai kateudesta, hyödyn tai vahingon tähden, taikka mistä syystä tahansa mitään salaa enkä ilmoittamatta jätä, joka asiaan voi valistusta saattaa, vaan tunnustan ja ilmiannan omatuntoni mukaan rehellisesti kaikki, mitä minä siitä tiedän; niin totta Jumala minua auttakoon hengen ja sielun puolesta.”¹⁴⁹

Käsi raamatulla vannotun todistajanvalan merkitys perustui uskonnolliselle maailmankuvalle ja valan vannomisen katsottiin edellyttävän kristinuskon tuntemusta. Vannojan tulikin olla kristitty –riittämättömästi kristinoppia tuntenut voitiin normiston mukaan jopa määrätä papin puheille saamaan opetusta todistajanvalan merkityksestä. Valan vannomisen jälkeen tuomarin tuli vielä muistuttaa todistajaa väärän todistuksen vaaroista. Siten todistajat ymmärsivät valansa velvoittavuuden. Väärän todistuksen seuraukset olivat normiston tasolla vakavat: sakkorangaistuksen ja kunnian menettämisen lisäksi saattoi me-

¹⁴⁷ JRO 4.1.1886 §3, JRO 23.3.1886 §210

¹⁴⁸ esim. JRO 2.10.1867 §452; JRO 14.4.1870 §105, JRO 2.10.1887 §452; Huhuista laajemmin luku 3.5.5., mahdollisimman monen todistajan kuulemisesta Pihlajamäki 1997, 178–179. Huhuista laajemmin luvussa 3.5.5.

¹⁴⁹ OK 17:16§, Valan käännös SKS:n julkaiseman Jaakko Forsmanin suomennoksen mukaisesti. Kirjoitusasua on tässä modernisoitu.

nettää pysyvästi kelpoisuutensa todistaa. Erityisen vakavaa oli väärin todistaminen henkeä tai kunniaa koskevassa asiassa. Todistaminen todenmukaisesti oli kunnia-asia – kunnian ei kelvannut todistajaksi ja väärin todistamalla kunniansa menetti.¹⁵⁰

Tutkituissa oikeusprosesseissa on kuitenkin viitteitä todistajien ainakin satunnaisesta lipsumisesta valastaan. Vääriä todistuksia käsiteltiin kahdessa tutkituista prosesseista kahdessa (T3 ja T5). Toisessa tapauksessa (T5) kyse saattoi olla väärinymmärryksestä tai vahingosta, mutta toisessa (T3) lausunnot olivat niin ristiriitaisia, että joku todisti väistämättä väärin. Syyttäjä tai raastuvanoikeus eivät kuitenkaan ryhtyneet tutkimaan vääriä todistuksia omina rikoksinaan vaan he keskittyivät asioiden todellisen tilan ja henkirikoksen selvittämiseen. Toisaalta tässä tapauksessa ankarampi suhtautuminen olisi ollut kohtuutonta syytetyn todistajiin nähden vahvan aseman vuoksi. Valaehtoisten todistajanlausuntojen varaan rakennettu todistelujärjestelmä edellytti valan vahvaa asemaa, koska siitä lipeäminen heikensi tuomioistuinten mahdollisuuksia tapahtumien kulun todenmukaiseen selvittämiseen. Heikki Ylikangas on Pohjanmaan 1800-luvun alun puukkojunkkari-kautta käsittelevässä tutkimuksessaan havainnut todistajanvalan merkityksen vähentyneen puhtasoppisuuden ajan uskonnollisen maailmankuvan murtumisen myötä. Maailmankuvan muuttuessa valan koettu merkitys heikkeni, joka hankaloitti rikosten selvittämistä.¹⁵¹

Vuoden 1884 laulujuhlien aikaisen murhan tutkinnassa tekijäksi ensin epäilty suutari vaati itseään vastaan todistanutta pariskuntaa edesvastuuseen väärästä todistuksesta. Pariskunta väitti nähneensä surma-aseena käytetyn partaveitsen hiljattain suutarin hallussa ja asettavan sen käytön jälkeen kaapin päälle, jonka suutari kiisti. Myöhemmässä istunnossa pariskuntaa kuultiin uudelleen ja he pysyivät todistuksessaan. Oikeus ei kuitenkaan tutkinut asiaa tarkemmin. Suutari vapautui samassa istunnossa epäilyistä ja antoi asian olla. Luultavasti oikeus oletti suutarin suuttuneen todistuksesta ja vaatineen edesvastuuta provosoituneena tarkoittamatta kuitenkaan varsinaisesti syytteen nostamista. Vaasan hovioikeus kuitenkin kiinnitti huomiota sen tutkimatta jättämiseen ja määräsi alioikeuden käsittelemään asian. Suutari vaati yhä pariskuntaa edesvastuuseen todistuksensa vuoksi, mutta tällä kertaa asiamiehen välityksellä, koska oli muuttanut muualle. Oikeus ei löytänyt näyttöä väärästä todistuksesta ja pariskunta vapautettiin syytteestä. Tutkinta oli hyvin

¹⁵⁰ OK 17:16§, OK 60:1§ (muutettu rikoslain osittaisuudistuksen yhteydessä); Kun. päät. 7.8.1753.

¹⁵¹ Valan merkityksen muuttumisesta esim. Ylikangas 1973, 236; Ylikangas 1976, 201–202.

ylimalkainen ja näytön puuttuminen lähinnä todettiin – ilmeisesti raastuvanoikeus ei pitänyt asiaa merkittävänä.¹⁵²

Oikeusnormistossa todisteiden näyttöarvo määriteltiin asteittain. *Täyteen näyttöön* vaadittiin aiemmin kuvaillulla tavalla kahden jäävittömän todistajan yhtäpitävät todistajalausunnot tai syytetyn tunnustus – vakavissa rikosasioissa tunnustuksen lisäksi muutakin näyttöä. Yhden todistajan lausunto riitti *puoleen näyttöön*. Jos rikoksesta oli *enemmän, kuin puoli näyttöä, mutta ei täyttä näyttöä*, juttu oli ”jätettävä tulevaisuuteen” odottamaan sen mahdollista myöhempää selviämistä. Tunnustuksella oli keskeinen rooli oikeuskäytännössä varsinkin varhaisempina aikoina, jolloin syytetyn tunnustusta pidettiin erityisen tärkeänä. Useassa tutkituista oikeudenkäynneistä (T1, T2, T6) syytettyjä jopa painostettiin tunnustamaan. Ensimmäisissä tutkinnoissa (T1 ja T2) turvauduttiin jopa papin apuun. Murhasta joulun 1866 aikaan syytetty entinen sotilas lähetettiin raastuvanoikeuden toiseksi viimeisen istunnon jälkeen papin puheille tunnustuksen saamiseksi. Myös vuonna 1870 alivuokralaisensa taposta syytetty entinen kultaseppä tunnusti rikoksen ensin juuri papille. Laki mahdollisti jopa niin kutsutun *tunnustusvankeuden* tunnustuksen saamiseksi. Syytetyn kiduttaminen oli kuitenkin kielletty jo huomattavasti aiemmin.¹⁵³

Tunnustusvankeus tarkoitti ”kovanpuoleista vankeutta”, johon vakavasta rikoksesta syytetty voitiin määrätä tunnustuksen saamiseksi, syytteen tuoksi oli yli puoli näyttöä, mutta täysi näyttö jäi puuttumaan. Käytännössä sitä käytettiin juuri henkirikostutkinnoissa, jos syyllisyyttä pidettiin käytännössä varmana, mutta normisto ei mahdollistanut langettavaa tuomiota. Tunnustusvankeuteen tuomitseminen merkitsi vapauden menetystä pitkäksi ajaksi: pisimmillään tunnustusvankeudessa vietettiin jopa 30 vuotta. Tunnustuksen korostunut merkitys periytyi vanhemmasta oikeudellisesta ja uskonnollisesta ajattelusta sekä mannereurooppalaisesta inkvisitorisesta oikeusprosessista. Varhaisemmassa ajattelussa tunnustus haluttiin saada, koska syyttömän tuomitsemisen pelättiin nostattavan Jumalan vihan tuomareiden ylle ja toisaalta tuomitulle tunnustamattomien syntien johti kadotukseen. Aiemmillä vuosisadoilla myös vankien kidutus oli mahdollista, mutta Ruotsissa kidutus kiellettiin jo 1600-luvun lopulla. Lopullisesti kidutus loppui 1700-luvun lopulla, jolloin annettu kuninkaallinen asetus määräsi kaikki kidutusvälineet hävitettäväksi. Tunnustusvankeus säilyi normistossa, mutta sen merkitys väheni 1800-luvun loppua koh-

¹⁵² JRO 18.8.1884 §678, JRO 29.9.1884 §756, JRO 27.11.1886 §856

¹⁵³ OK 17:29§; 17:31§; 17:36§, 17:37§; JRO 23.5.1870 §155; JRO 1868 §159

den vapaaharkintaisen todistelun yleistyessä. Järjestelmä lakkasi lopullisesti olemasta uuden rikoslain yhteydessä annetun rikoslain voimaanpanemista koskevan asetuksen nojalla vuonna 1894.¹⁵⁴

1800-luvun jälkipuolella todistelua koskevat opit ja teorit kehittyivät huomattavasti. Taustalla vaikutti myös oikeuden ammattimaistuminen ja oikeustieteen kehitys. Kahdessa osassa vuosina 1893–1894 julkaistussa Rabbe Axel Wreden todistelu-oikeuden oppikirjassa käsiteltiin suullisen todistelun lisäksi modernimpia todistelu-keinoja, kuten kirjallista todistelua, asiantuntijatodistelua ja aihetodistelua. Kirjassa käsiteltiin myös perinteisempiin todistelumenetelmiin kuuluneita tunnustuksia ja osapuolten valoja. Tässä työssä käsiteltävissä henkirikostutkinnoissa modernimmista menetelmistä esiintyi aihetodistelua ja asiantuntijatodistelua lääkärintodistusten muodossa.¹⁵⁵

Asiantuntijatodistelun asema suomalaisessa oikeuskulttuurissa monipuolistui 1800-luvun jälkipuolen muutosten myötä, jolloin kiinnostuttiin uusista keinoista kerätä aihetodisteita. Suppeammassa laajuudessa asiantuntijoiden esiintyminen oikeudessa oli huomattavasti varhaisempi ilmiö: oikeuslääketiede 1800-luvun jälkipuolella jo vakiinnuttanut asemansa ja lääkärinlausunto kelpasi oikeudessa sellaisenaan ilman, että lääkärin piti erikseen vannon todistajanvalaa. Myös esimerkiksi väärennöksiä tai varkauksia tutkittaessa saatettiin hyödyntää asiantuntijoita. Kättilöillä oli vahva asema lapsenmurhatapausten tutkinnassa jo 1700-luvulla: murhatun lapsen tutki yleensä lääkäri, mutta lapsenmurhaajaksi epäillyn tutkiminen oli kättilön tehtävä. Kättilöiden asiantuntija-asema oli niin vahva, että heidän lausuntojensa perusteella epäilty saatettiin vangita ja toisaalta väärä epäilty vapauttaa. Heillä oli laajat valtuudet lapsenmurhien tutkinnassa: kättilöt saattoivat tehdä jopa kotietsintöjä epäiltyjen luona ja kuulustella heitä. Oikeudessa he todistivat kättilönvalansa sitomina. Virkansa puolesta todistaneilta ei vaadittu erillistä todistajanvalaa, koska he olivat vannoneet virkavalan virkaan astuessaan. 1800-luvun jälkipuolella pohdittiin laajemmin, millä edellytyksillä lääkäreiden lisäksi muutkin asiantuntijat voisivat todistaa ilman erillistä todistajanvalaa.¹⁵⁶

¹⁵⁴ OK 17:37§; Myhrberg 1978, 93–95; Pihlajamäki 1997, 187–188; Legaalisen todisteiden harkinnasta vuoden 1734 laissa laajemmin Björne 1995, 336–354.

¹⁵⁵ Wrede 1894 (Tässä työssä viitataan vuoden 1894 painokseen, joka sisältää molemmat osat.) Kevät Nousiainen käsittelee Wreden todisteluoppia kattavasti suomalaisen oikeusprosessin modernisoitumista käsittelevässä väitöskirjassaan (Nousiainen 1993, 521–533)

¹⁵⁶ Asiantuntijatodistelusta Wrede 1894, 224–242; Hietaniemi 1995, 15–16: Siirtymä vaikutti myös teknisen rikostutkinnan kehittymiseen; Hemmer 1950, 172; Kättilöistä juridisissa tehtävissä laajemmin Vainio-Korhonen 2012, erit. 161–169; Kuolemansyyntä selvittämistä käsiteltiin luvussa 2.3.2.

Merkittävä osa tutkinnoissa esitetystä todistelusta oli niin kutsuttua *epäsuoraa todistelua* eli *indisiotodistelua (aihetodistelua)* ¹⁵⁷. Aihetodistelua tarvittiin, koska lain edellyttämää täyttä näyttöä ei läheskään aina ollut mahdollista saada esimerkiksi silminnäkijöiden puuttumisen vuoksi. Suuri osa todistajanlausunnoista oli käytännössä aihetodistelua: jos kuultava kertoi esimerkiksi nähneensä syytetyn rikospaikan läheisyydessä, hän ei ollut nähnyt syytetyn tekevän rikosta, vaikka havainto saattoikin viitata syyllisyyteen. 1800-luvun oikeustieteessä aihetodisteita kutsuttiin myös ”*sitoviksi asianhaaroiksi*”¹⁵⁸ (*bindande omständigheter* tai *liknelser*). Aihetodistelussa todistettavaa asiaa ei osoiteta silminnäkijätodistuksen kaltaisella suoralla näytöllä, vaan siihen päädytään loogisen päätelyn avulla perusteista, joka kyetään suoralla näytöllä osoittamaan. Tuntemattomaan päädytään tunnetuista premisseistä käsin, mutta mistä tahansa ei voida päätellä mitä tahansa. Pääteltävän asian oli oltava riittävällä todennäköisyydellä seurausta tunnetuista. Todennäköisyyttä arvioitiin ”*laillisten presumptioiden*” valossa: tuomari sai päätellä asian seurauksen toisesta vain, jos ne olivat yleisen kokemuksen mukaan syy-seuraussuhteessa. Vuoden 1734 laissa ei säädetty aihetodistelusta juuri lainkaan, käytännöt olivat oikeuskäytännön ja oikeustieteellisen kirjallisuuden muovaamia. Koska normistossa ei otettu tarkemmin kantaa indisioihin, niiden painoarvon harkinta jäi pitkälti tuomarin vapaaseen harkintaan. Näin vapaaharkintainen todisteiden harkinta oli jo tullut osaksi 1800-luvun oikeuskulttuuria. Vuoden 1734 laissa aihetodistelu ilman vastaajan tunnustusta ei kuitenkaan riittänyt syytetyn tuomitsemiseen, mutta 1870-luvulta eteenpäin aihetodistelu oli jo vakiintunut oikeuskäytännössä siten, että langettava tuomio pelkkien aihetodisteiden perusteella mahdollistui. Suoralla todistelulla saatu näyttö oli edelleen ensisijaista pelkkiin indisioihin nähden.¹⁵⁹

Todistajien lausunnot kertovat toisinaan varmistelusta ja varovaisuudesta, vaikka he esiintyivätkin oikeuden edessä aktiivisesti. Sellaisesta, mistä ei oltu täysin varmoja, ei haluttu todistaa valaehtoisesti. Epävarmuuden ja hatarien muistikuvien lisäksi taustalla lienee väärän todistuksen varominen, jolla saattoi olla erittäin vakavia seurauksia. Vihjailu toisen syyllisyydestä rikokseen olisi saattanut johtaa myös kunnianloukkaussyytteen

¹⁵⁷ Indisiotodistelu -käsitteen määrittely: Tieteen termipankki: *Indisio*.

<http://tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:indisio>

¹⁵⁸ ”*Sitovat asianhaarat*” - käännös Heikki Ylikankaalta. aiheesta laajemmin Pohjanmaan puukkojunnkareitten tutkinnassa Ylikangas 1976, 202

¹⁵⁹ Wrede 1894, 243–255.; myös Nousiainen 1993, 523–524.

nostamiseen. Todistaa saivat ainoastaan hyvämaineisina (kunniallisina) tunnetut henkilöt ja väärin todistaminen johti siten hyvän maineen (kunnian) menettämiseen.¹⁶⁰

Käytännössä varovaisuus näkyi siten, että osaa todistajanlausunnosta ei suostuttu ”ottaa valan päälle” - todistajat rajasivat siten valansa kattamaan vain osan lausumastaan ja osan sen ulkopuolelle. Myös valan velvoittavuuden ulkopuolelle rajatut lausuntojen osat kuitenkin sallittiin ja pöytäkirjattiin. Lausumien salliminen ja kirjaaminen viittaavat siihen, että niillä oli jonkinlainen merkitys osana esitettyä näyttöä. Varovaisuus valan suhteen ei liittynyt niinkään itse henkirikosta koskeneisiin silminnäkijätodistuksiin vaan enemminkin aihetodisteluun, joka nousi esiin sellaisissa tilanteissa, joissa rikokselle ei ollut silminnäkijöitä ja etsittiin yhteyksiä rikoksesta epäillyn, rikoksen uhrin ja rikospaikan- ja ajan välille. Esimerkiksi vuoden 1884 laulujuhlien aikaisen murhan tutkinnassa torpparin, jolta surma-ase oli alun perin varastettu, poikapuoli todisti hänelle oikeudessa esitetyn veitsen muistuttavan täsmälleen isänsä partaveistä yksityiskohtia myöten. Sitä, että veitsi oli *täsmälleen* sama, hän ei kuitenkaan halunnut ”ottaa valansa päälle”. Myöhemmin samassa tutkinnassa aiemmin epäilty suutari taas tunnisti syytetyn irtolaisnaisen silmiensä ja kokonsa puolesta murhan teko aikaan oli ovelta ovelle liikkuneeksi henkilöksi, mutta rajasi valan ulkopuolelle sen, että tämä henkilö oli juuri syytetty.¹⁶¹

3.5 Näytön rakentuminen tutkittujen oikeustapausten valossa

3.5.1 Kiistäminen ja tunnustaminen

Oikeudessa vastaajien yleisin toimintatapa oli yksinkertaisesti syyllisyyden kiistäminen. Se oli järkevää: legaaliseen todisteluteoriaan perustuneiden ja edelleen muodollisesti voimassa olleiden todistelusääntöjen mukaan langettavan tuomion antaminen ilman kahden silminnäkijätodistajan lausuntoa oli käytännössä mahdotonta, jos syytetty kiisti. Tunnustamalla vastaaja olisi helpottanut syyttäjän ja oikeuden työtä ja varmistanut oman tuomiionsa. Tunnustaminen olisi tuskin myöskään lievittänyt tuomiota tai muuten hyödyttänyt vastaajaa ainakaan alioikeudessa, koska lain mukaiset rangaistusmääräykset olivat absoluuttisia. Vaikka rikoslain osittaisuudistukset antoivat alioikeuksille harkintavaltaa rangaistuksen mittaamisen suhteen, vastaajat tuskin ottivat mahdollisuutta huomioon varsin-

¹⁶⁰ OK 17:16§, OK 60:1§ (kumottu rikoslain osittaisuudistuksen yhteydessä), Keis. As. väärästä ilmiannosta ja muusta kunnianloukkauksesta 26.11.1866 (rikoslain osittaisuudistus), etenkin 1§, 5§,

¹⁶¹ JRO 23.3.1886 §210, JRO 13.12.1886 §910

kaan, jos kiistämällä saattoi vapautua kokonaan. Vastaajien taipumus kiistämiseen on havaittu yleisesti 1700- ja 1800-lukujen rikosoikeudenkäyntejä käsittelevissä tutkimuksissa.¹⁶²

Kiistämisen lisäksi vastaajat esittivät oman versionsa tapahtumien kulusta. Etenkin syyllisyyteen viittaavat aihetodisteet selitettiin itselle edullisella tavalla. Esimerkiksi vuoden 1874 talvimarkkinoiden aikaisesta taposta syytetyn rengin veriset kädet viittasivat syyllisyyteen melko alleviivaavasti – oikeudessa hän kuitenkin väitti kaatuneensa kadulla ja veren tulleen suustaan ja kiisti pitäneensä puukkoa hallussaan. Samaan tapaan alivuokralaisensa taposta syytetty entinen kultaseppä selitti ensin oikeudelle uhrin kaatuneen portaissa juostessaan vastaajan perässä puukko kädessään. Vuoden 1871 syysmarkkinoiden aikaan tehdyn henkirikoksen jälkeen veren tahrinan puukon kanssa nähty talonisäntä taas selitti puukkonsa tahriintuneen vereen hänen kaivettuaan kiveä hevosensa kaviosta. Vaihtoehdoisen tapahtumankulun esittäminen oli uskottavampaa, kuin pelkkä kiistäminen.¹⁶³

Koska normisto korosti tunnustuksen merkitystä, se pyrittiin myös hankkimaan tarvittaessa jopa painostamalla. Ainoastaan yksi vastaaja tunnusti rikoksen käytännössä tuoreeltaan. Syksyllä 1894 puukotuksesta Tourujoen sillalla (T6) syytetty nuori irtolaismies tunnusti syyllisyytensä miltei välittömästi ensimmäisessä istunnossa. Pöytäkirjan sanamuoto kertoo painostuksesta: Lesken puheenvuoron jälkeen vastaajalle teroitettiin ”tehdyn rikoksen kamalaa laatua ja sen surkeita seuraamuksia” ja tätä kehoitettiin tunnustamaan. Tämä ”mursi vastaajan mielen” ja hän tunnusti. Tässä tapauksessa kiistäminen tuskin olisi auttanut silminnäkijöiden vuoksi.¹⁶⁴

Samassa oikeudenkäynnissä syytettyä syytettiin myös puukotuksesta saman vuoden syysmarkkinoilla. Tuolloin uhri ei kuitenkaan menehtynyt. Puukotusta oli käsitelty oikeudessa jo aiemmin ja syytetty oli päästetty kaupunginvankilasta odottamaan oikeudenkäynnin jatkumista. Vapaana ollessaan hän syyllistyi henkirikokseen. Hän kertoi, ettei muistanut mitään puukotuksesta päihtymyksensä vuoksi, mutta tunnusti sen miltei välittömästi raskauttavan todistajanlausunnon jälkeen. Muistamattomuus ei ollut niinkään kiistämistä, vaan yritys välttää vastaaminen oikeudessa esitettyihin hankaliin kysymyksiin kokonaan.

¹⁶² Esim. Koskivirta 2001, Ylikangas 1976

¹⁶³ T4: JRO 19.1.1874 §1; T2: JRO 23.5.1870 §155; T3: 18.9.1871 §190.

¹⁶⁴ T1: JRO 1868 §159; T2: JRO 23.5.1870 §155; T6: JRO 29.10.1894 §678. Papin puheille lähettämistä vertaa luku 3.4.

Myös vuoden 1884 laulujuhlien aikaisesta murhasta (T5) syytetty irtolaisnainen ilmeisesti pyrki yhdessä istunnoista samaan: Istuntoa edeltäneenä iltana hän oli käyttäytynyt vankilassa erikoisesti ja jatkoi outoa käytöstä oikeudenkäynnissä. Ilmeisesti hän yritti esittää mielenvikaista välttääkseen kysymyksiin vastaaminen ja pelatakseen aikaa alioikeusprosessin edetessä uhkaavasti kohti päätepidettään. Kaupunginlääkäri määrättiin selvittämään vastaajan mielentilaa ja seuraavassa oikeudenkäynnissä hän käyttäytyi taas normaalisti.¹⁶⁵

3.5.2 Hätävarjeluun tai olosuhteisiin vetoaminen

Hätävarjeluun vetoaminen oli harvinaista, eikä se välttämättä kannattanut. Hätävarjeluun vetoaminen oli riskialtista: se merkitsi rikoksen tunnustamista jättäen hätävarjelun osoittamisen syytetyn vastuulle.¹⁶⁶ Vuonna 1870 alivuokralaisensa taposta (T2) syytetty entinen kultaseppä vetosi hätävarjeluun, mutta käytti varsinaista hätävarjelu (*nödvärn*) -termiä vasta valittaessaan ylempiin oikeusasteisiin. Alioikeudessa ilmeni, että syytetyn ja uhrin välillä oli ollut kova riita, jossa uhri oli heittänyt syytetyn päälle vesiämpärin ja käyttäytynyt aggressiivisesti.¹⁶⁷

Ensimmäisessä istunnossa kultaseppä kiisti, mutta ennen seuraavaa istuntoa tunnusti pastori Schönemanille, jonka jälkeen tunnusti myös oikeudessa. Hän kertoi suuttuneensa uhrin päälleen heittävästä vesiämpäristä. Naapurien mukaan kultaseppä oli poistunut huoneestaan läpimärkänä ja kertonut alivuokralaisensa ahdistelevan tätä. Hän puukotti uhria vasta palattuaan sisälle naapurin seuratessa perässä. Hän pyysi kolmen henkilön nimeämistä todistajiksi – he kertoivat oikeudelle uhrin luonteesta. Kultaseppän mukaan uhri oli raju ja saattoi yllättäen karata toisten päälle.¹⁶⁸

Nimetyt todistajat kertoivat uhrin taipumuksesta juoda itsensä usein kovaan humalaan ja hakeutua tappeluihin humalassa ollessaan. Syytetty ja uhri olivat riidelleet rajusti ennen puukotusta ja syytetty oli välillä poistunut naapuriin. Oli mahdollista, että syytetty todella pelkäsi tuolloin uhria henkensä edestä ja siksi puukotti tätä, jolloin teko olisi voitu katsoa

¹⁶⁵ T6: JRO 31.10.1894, §679; T5: JRO 24.1.1887 §13

¹⁶⁶ Vertaa esim. Ylikangas 1973, 228–229 (huomaa viite 1); Vastaavista tapauksista Koskivirta 2001, 153–157

¹⁶⁷ JRO 14.4.1870 §105, JRO 23.5.1870 §155, SOO AKT 24.9.1870: Vastaajan kirje valituskirje oikeusosastolle.

¹⁶⁸ JRO 14.4.1870 §105, JRO 23.5.1870 §155, papintodistus vastaajan maineesta jäljennetty §105:n yhteyteen ja papintodistus tunnustuksesta §155:n yhteyteen.

hätävarjeluksi. Tällöin rangaistusvastuu olisi poistunut kokonaan. Oikeus tuomitsi syytetyn kuitenkin pikaistuksissa, ilman tappamisen aikomusta tehdystä tahallisesta taposta seitsemän vuoden kuritushuonerangaistukseen ja katsoi puukotuksen tulleen toteennäytetyksi paitsi todistajanlausuntojen, myös syytetyn tunnustuksen perusteella. Tuomio pyysi hovioikeudessa ja senaatin oikeusosastossa, vaikka syytetty kertoikin oikeusosastolle puukottaneensa uhria omaa henkeään uhrin väkivaltaisuukselta. Jos uhrin olisi katsottu provosoineen syytettyä kovalla loukkauksella tai väkivaltaisuuksella, rangaistus olisi ollut huomattavasti lievempi. Uhrin ei kuitenkaan katsottu olleen tilanteessa näin väkivaltainen. Tuomio oli kuitenkin vuotta lievempi, kuin kahdeksan vuoden enimmäisrangaistus, joka tuomittiin syksyllä 1871 eläköityneen teurastajan puukotuksesta (T3) syytetylle talonisännälle.¹⁶⁹

3.5.3 Ristiriitaisia todistuksia, painostusta ja kirjelmöintiä

Vuoden 1871 syysmarkkinoiden aikaan tapahtuneesta vanhemman teurastajan taposta (T3) syytettiin lähiseudulta kotoisin ollutta talonisäntää. Maata omistaneena talollisena hän oli huomattavassa asemassa yhteisössään verrattuna esimerkiksi palvelusväkeen, torppareihin ja itsellisiin. Maan omistaminen toi mukanaan tietyn valta-aseman: suhteita ja vaikutusvaltaa, jotka saattoivat auttaa myös oikeuden edessä toimiessa. Ne eivät kuitenkaan pelastaneet talonisäntää langettavalta tuomiolta. Tutkinnan yhteydessä osaan todistajista kohdistui painostamista ja vaikuttamista, jollaista muissa tutkitulla ajanjaksolla läpiviedyissä käsittelyissä ei esiintynyt. Todistajien lausunnot olivat osittain ristiriitaisia ja lausuntoja esitettiin poikkeuksellisesti myös jälkeinpäin kirjallisina vielä tapauksen ollessa käsiteltävänä korkeammassa oikeusasteissa. Osin juuri näiden ristiriitaisuuksien vuoksi Vaasan hovioikeus määräsi raastuvanoikeuden käsittelemään tapauksen uudelleen.¹⁷⁰

¹⁶⁹ JRO 14.4.1870 §105, JRO 23.5.1870 §155, JRO 18.5.1870 §166, SOO AKT 24.9.1870: Vastaajan kirje valituskirje oikeusosastolle.

Hätävarjelusta normistossa (rikoslain osittaisuudistuksen mukaisesti) Keis. as. taposta ym. 26.11.1866, 25–27§, Rangaistuksen lieveneminen, jos uhri provosoi tekijää: saman asetuksen 1§ 2. mom; hätävarjelusta ajan oikeustieteellisessä kirjallisuudessa Forsman 1887, erit. 90–91 (80–93)

¹⁷⁰ Vaikutusvaltaisesta asemasta omassa yhteisössään samalla alueella oli hyötyä lukkari Mattias Saxbergille, joka selvisi henkirikoksesta lopulta sakkorangaistuksella ja kirkkorangaistuksella. Saxberg oli varakas ja yhteisössään keskeisessä asemassa - tapausta tutkineen Matti Peltosen mukaan vapautumiseen vaikutti myös uhrin omaisten lahjominen. Yhteisössään vahvassa asemassa olleilla oli mahdollisuus myös vaikuttaa oikeussalin ulkopuolella, kuten myös käsillä olevassa tapauksessa. (Peltonen 2006, rikoksesta ja sen tutkinnasta oikeudessa erityisesti ss. 65–97.)

Oikeussalin ulkopuolinen mahdollisiin todistajiin kohdistunut painostus ja suoranainen terrori olivat yleisiä toimintatapoja Heikki Ylikankaan tutkimalla 1700–1800-lukujen Pohjanmaalla; laajemmin Ylikangas 1976, 207–210

Syytetty oli uhrin pojan – leipurin – tuttu ja vuoksi hän oli Jyväskylässä vieraillessaan majoittunut leipurin vieraaksi. Syytetyn seurueeseen kuuluivat myös tämän vaimo ja renki, läheisen talon torppari sekä töysäläinen mies. Muutakin pitäjän väkeä saapui markkinoille. Puukotukselle oli useampia silminnäkijöitä, mutta heidän asemansa oli osittain ristiriitainen ja heille itselleen epäkiitollinen: yksi silminnäkijöistä oli syytetyn omia torppareita ja kaksi naapuritalon torppareita. Torpparille isäntäänsä vastaan todistaminen aiheutti erittäin todennäköisesti ongelmia, eikä naapuritalonkaan torpparille yhteisössään heitä korkeammassa asemassa ollutta talonisäntää vastaan ollut helppoa. Torpparin mahdollinen jääviys todistaa isäntäänsä vastaan ei kuitenkaan noussut esiin. Tutkinnassa esiintyi myöhemmin muitakin henkilöitä, jotka väittivät olevansa silminnäkijöitä. Heidän lausuntojaan ei kuitenkaan pidetty uskottavina. Puukotuksen nähneitä silminnäkijätodistajia, joiden asema tutkinnassa ei olisi ollut tavalla tai toisella muodostunut kiistanalaiseksi, ei ollut, mutta näiden silminnäkijätodistajien lausuntojen lisäksi oli vahvoja aiheutodisteita, jotka viittasivat talonisännän syyllisyyteen. Esitetty näyttö piti lopulta kaikissa oikeusasteissa.¹⁷¹

Uhrin poika oli aktiivinen sekä rikoksen selvittämisessä että syytteen ajamisessa. Hän löysi isänsä puukotettuna tämän ollessa vielä elossa. Pihapiirin läheisyydessä oleskelleet olivat nähneet talonisännän poistuvan paikalta epäilyttävissä merkeissä: humalainen talonisäntä oli poistunut rikospaikalta tuntemattoman miehen seurassa ja pitänyt pihalla puukkoa kädessään. Uhrin poika ei nähnyt epäillyn poistumista, vaan meni katsomaan isäänsä tämän huoneeseen ihmeteltyään hiljaisuutta. Hän löysi isänsä makaamasta lattialla verissä päin. Isä oli tuolloin vielä elossa, mutta tämän henkeä ei pystytty enää pelastamaan.¹⁷²

Siitä, mitä sisällä oli tapahtunut, kerrottiin kahta erilaista versiota – molempien tueksi esitettiin käsittelyn kuluessa useita todistajanlausuntoja. Sisällä olleiden torpparien mukaan syytetty oli suuttunut uhrille tämän huomautuksista ja lyönyt häntä puukolla yhden kerran. Syytetty kiisti ja syytti tekijäksi Jyväskylään kanssaan matkustanutta naapuritalon torpparia. Vastajan syyttämä torppari haastettiin todistamaan, mutta syytetty vaati tämän jääväämistä kotipaikkakunnalla käynnissä olleen rikostutkinnan vuoksi. Torpparia ei

¹⁷¹ JRO 14.9.1871 §190, JRO 9.10.1871 §214,

¹⁷² JRO 14.9.1871 §190

päästetty todistamaan, mutta kaksi muuta paikalla ollutta, torppari syytetyn tiluksilta ja toinen naapuritalon torppari, todistivat.¹⁷³

Ensin todisti syytetyn mailla asunut torppari, joka väitti ensin olevansa tietämätön, mutta hänen käytöksensä tai olemuksensa herätti epäilykset. Tuomari epäili torpparin todistavan väärin syytetyn kehotuksesta ja hetken kuluttua torppari todisti uudelleen. Nyt hän kertoi syytetyn puukottaneen uhria, suututtuaan tämän huomautuksesta. Hän kertoi myös tapaa- misestaan syytetyn kanssa kotiseudullaan ja muistutti torppansa sijaitsevan syytetyn mailla. Todistajan mukaan syytetty oli uhkaillut tätä väkivallalla ja vihjannut torpparin saattavan joutua hädetyksi, jos tämä todistaisi syytettyä vastaan. Painostus tapahtui il- meisesti oikeusistuntojen välisten yli kolmen viikon aikana, jotka syytetty oli vapaalla jalalla. Myös paikalla ollut naapuritalon torppari todisti samoin, kuin aiemmin kuultu. Hänen lausuntonsa oli poikkeuksellisesti kirjallinen: se luettiin oikeudessa ääneen, minkä lisäksi todistajalle esitettiin täydentäviä kysymyksiä. Hän myös tunnisti surma-aseen ta- lonisännän puukoksi.¹⁷⁴

Sisällä olleiden lisäksi kuultiin rikospaikan läheisyydessä asuneita ja oleskelleita, joiden lausunnot olivat talonisännän kannalta raskauttavia. Sellaista silminnäkijää, joka ei olisi tavalla tai toisella syytetyn vaikutuspiirissä, ei varsinaiselle puukotukselle ollut. Samassa pihapiirissä asunut todistaja kertoi nähneensä talonisännän poistuvan pihan Kauppakadun puoleisesta portista hoputtaen kanssaan ollutta tuntematonta miestä, joka oli todistajan mukaan selkeästi pidempi, kuin talonisännän tekijäksi väittämä torppari. Myöhemmin paikalle tullut renki oli kertonut todistajalle nähneensä talonisännän pihalla verisen puu- kon kanssa. Kun syytetty otettiin myöhemmin kiinni ja tutkittiin, häneltä löydettiin tu- pessa oleva puukko, mutta kun sitä tutkittiin tarkemmin, tupessa huomattiinkin olevan pelkkä puukon kahva – terä puuttui. Syytetty ei kertonut, missä puukon terä oli, mutta sekin löytyi etsittäessä hänen hallustaan tuoreen veren tahrimana. Todistaja huomautti, että jos se olisi tahriintunut vereen syytetyn väittämällä tavalla jo aamulla, veren olisi pitänyt olla jo kuivunutta.¹⁷⁵

¹⁷³ esim. JRO 14.9.1871 §190, JRO 9.10.1871 §214, JRO 13.5.1872 §127

¹⁷⁴ JRO 14.9.1871 §190, JRO 9.10.1871 §214

¹⁷⁵ JRO 18.9.1871 §190

Tapauksen käsittely muuttui monimutkaisemmaksi sen edettyä Vaasan hovioikeuteen: Aiemmin syytettyä vastaan todistanut syytetyn mailla asunut torppari oli perunut todistajanlausuntonsa kirjeitse. Hän kertoi vannoneensa väärän valan tuomarin houkutuksesta ja väitti, ettei tiennyt rikoksesta mitään. Torppari ei itse ilmeisesti ollut kirjoitustaitoinen, vaan oli ainoastaan piirtänyt puumerkkinsä nimensä alle. Lausunnon peruminen yhdessä muiden menettelyvirheiden kanssa johti hovioikeuden määräämään uuteen alioikeuskäsittelyyn. Se muodostui ensimmäistä monimutkaisemmaksi etenkin vastaajan syylliseksi nimeämää naapuritalon torpparia vastaan esitetyn uuden mutta ristiriitaisen näytön vuoksi.¹⁷⁶

Kun todistajanlausuntonsa perunutta torpparia kuultiin uudelleen, hän kertoi pysyvänsä sittenkin aiemmin kertomassaan ja peruneensa aiemman lausuntonsa painostuksen ja uhkailun vuoksi. Hänen mukaansa oli laadittu kaksi kirjettä: ensimmäisen laati talollinen samasta pitäjästä. Todistajiksi oli merkitty toinen syytetyn mailla asunut torppari sekä renki, joka oli nimensä perusteella syytetyn sukulaisia. Todistajan mukaan tämän jälkeen paikalle oli tullut tuntemattomaksi jäävä ”Vaasan herra”, joka oli pitänyt kirjettä kelpaamattomana ja laatinut aiemman kirjeen kirjoittajan nimissä uuden, jonka tarkemmasta sisällöstä torppari ei tiennyt. Vaasaan oli kirjoitettu syytetyn puolustukseksi toinenkin kirje: Kolme todistajaa, joiden joukossa oli syytetyn mailla asuneita torppareita, väitti kuulleensa syytettyä talonisäntää vastaan todistaneen torpparin ja talonisännän syylliseksi väittämän naapuritalon torpparin välisen keskustelun. Heidän mukaansa torpparit olivat juonineet keskenään suunnitellen todistamista syytöntä talonisäntää vastaan. Molempien kirjeiden kirjoittajaksi oli merkitty sama talollinen.¹⁷⁷

Uudessa oikeuskäsittelyssä kuultiin myös naapuritalon torpparia, joka oli aiemmin jäävätkö kotipaikkakunnalla esillä olleen rikosepäilyn vuoksi. Hovioikeus katsoi määrätessä uuden käsittelyn, että torpparia voitiin kuulla jääviyden selvittelyn jälkeen joko valan vannoneena tai ilman valaa, jos hänet katsottaisiin jääviksi. Myös hänellä oli muka-

¹⁷⁶ Todistajan kirje hovioikeudelle: SOO A 21.9.1872, kirje sisältyy tutkinnan liitteisiin.

¹⁷⁷ Kirjalliset lausuntojen perumiset ja muuttamiset saattoivat olla yleisempiä toimintatapoja, jotka liittyivät syytetyn vahaan asemaan tiiviissä yhteisössä, varakuuteen. Matti Peltosen tutkimassa lukkari Saxbergin tapauksessa samalla alueella vuonna 1839 muutettiin syytetylle raskauttavaa todistajanlausuntoa hyvin samanlaisella kirjelmällä. Jopa uhrin vanhemmat kirjelmöivät ja kertoivat pitävänsä tekoa tahattomana tappona. (Peltonen 2006, 96–97) Todistajanlausuntojen perumisesta myös esim. Ylikangas 1976, 213

JRO 14.2.1872 §37, SOO A 21.9.1872, liitteenä olevat kirjeet; Senaatin oikeusosaston aktiin liitettyjen asiakirjojen joukossa on pitäjässä asuneen talollisen kirjoittamaksi merkitty kirjallinen lausunto, jolla torppari perui hovioikeudelle aiemman valansa. Myös todistajat käyvät ilmi.

naan kirjoitettu lausunto, jossa hän kertoi aiempien todistajien tapaan talonisännän suuttuneen ja puukottaneen uhria tämän huomautettua talonisäntää metelistä ja lian tuomista sisälle. Lisäksi hän kertoi nähneensä syytetyn antavan aiemmin todistaneelle torpparille ennen oikeudenkäyntiä 40 markkaa ja luvanneen vielä toiset 40 markkaa hulluuden esittämisestä. Todistajaa itseään syytetty oli pyytänyt kertomaan puukon rikkoutumisesta ja tahriutumisesta oikeudessa kertomallaan tavalla. Kuultavina oli myös aiemmin hovioikeudelle kirjelmöinyt kolmikko: heidän mukaansa talonisännän syyttämä torppari olisi luvannut kauppias Parviaisen pihalla aiemmin todistaneelle torpparille 20 markkaa todistuksesta talonisäntää vastaan, koska oli itse syyllinen.¹⁷⁸

Tutkintaa jatkettiin vasta lähes kolme kuukautta myöhemmin toukokuussa – välissä syytetty vastasi kotipaikkakunnallaan syytteisin varastetun tavaran hallussapidosta. Viimeisessä varsinaisessa käsittelyssä syytetyllä oli mukanaan neljän miehen kirjallinen lausunto, jossa he väittivät olleensa rikospaikalla ja nähneen talonisännän tekijäksi väittämän torpparin puukottaneen uhria. Oikeudessa allekirjoittaneilta kyseltiin lisää: Yksi heistä väitti nähneensä tämän torpparin tönäisevän sisällä ollutta toista miestä, jota ei tuntenut. Jonkin aikaa myöhemmin todistaja väitti nähneensä tämän torpparin kauppias Parviaisen talon lähellä itkuisena ja kuullut tämän pyytävän: ”Elä velikulta puhu mitään”.¹⁷⁹

Toinen miehistä vahvisti kirjallisen lausuntonsa oikeaksi, mutta vastasi täydentäviin kysymyksiin vasta neljänkymmenen markan uhkasakon uhalla. Hän väitti edelleen syytetyn nimeämän torpparin olevan tekijä. Todistajan kertomusta koeteltiin rikospaikkaa koskeviin yksityiskohtiin liittyvillä kysymyksillä: hän kertoi rikoksen tapahtuneen Satamakadun puoleisesta portista katsottuna oikealla puolella pihaa olleessa talossa huoneessa, joka oli heti eteisen vasemmanpuoleisen oven takana. Kun hänelle huomautettiin, ettei talossa ollut eteistä, hän väitti ovelle vievää porrasta kutsuttavan eteiseksi (”förs-tuga”, ”porstua”) kotiseudullaan. Viskaali kertoi tämän jälkeen, että portaalta johti vain yksi ovi leipomoon, josta toinen oli ovi uhrin huoneeseen. Tämän myös syytetty myönsi. Todistajan kertomus vaikutti epäilyttävältä.¹⁸⁰

¹⁷⁸ JRO 14.2.1872 §37

¹⁷⁹ JRO 13.5.1872 §127.

¹⁸⁰ JRO 13.5.1872 §127

Kolmas allekirjoittajista kertoi tavanneensa syytetyn tekijäksi nimeämän torpparin palatuaan kotiseudulle. Hän olisi halunnut lainata markan rahaa, mihin todistaja ei suostunut. Hän väitti torpparin ottaneen puukkonsa esiin ja uhannut todistajaa sanoen: ”Annatko, vai pistäkö sinua, kuten jo pistin toistakin?” kertomatta kuitenkaan, ketä oli puukottanut. Viimeinen todistaja väitti kuulleensa syytettyä vastaan todistaneen torpparin ja syytetyn tekijäksi nimeämän torpparin välisen keskustelun. Vastaajan syyttämä torppari oli luvannut toiselle olla todistamatta tätä vastaan, jos hän toimisi samoin. Syyllinen olisikin siten talonisäntää vastaan todistanut talon oma torppari. Näin molemmat syytettyä vastaan todistaneet silminnäkijät oli saatettu epäilyttävään valoon.¹⁸¹

Tutkinnassa erityisen poikkeuksellista oli siinä esitettyjen kirjallisten lausuntojen suuri määrä. Syytettyä puolustaneita kirjallisia lausuntoja toimitettiin raastuvanoikeuteen, lähetettiin Vaasan hovioikeuteen ja aina senaatin oikeusosastolle asti. Senaattiin lähetetyissä kirjelmissä väitettiin edelleen syytetyn olevan syytön, tämän nimeämän torpparin olevan syyllinen ja lisäksi jutun olleen ”huonosti ajettu” esittämättä kuitenkaan tarkempia perusteita. Suuri osa kirjeiden allekirjoittajista ja kirjoittajista kuului talonisännän lähipiiriin: joko he olivat tämän torppareita, muita talollisia tai muita lähellä asuneita henkilöitä.¹⁸² Kirjelmät oli kirjoitettu suomeksi ja niiden kirjoitusasu viittaa siihen, että niiden kirjoittajat olivat itseoppineita – eivät ammattikirjureita. Ne oli kirjoitettu siistillä käsialalla, mutta oikeinkirjoitus ja kielioppi ontuivat. Kirjoittajat ovat kuitenkin osanneet laatia virallisia, päteviä asiakirjoja. Yksi kirjoittajista oli paikallinen talollinen, joka on tarvinnut tällaista taitoa esimerkiksi torppankontrahtien laatimiseen. Asiakirjojen laatimisen taidosta oli kiistatta apua etenkin ylempien oikeusasteiden kanssa asioidessa. Myös osa vastaajaa vastaan todistaneista toi lausuntonsa kirjallisena raastuvanoikeuteen, mutta näiden lausuntojen kirjoittajat eivät valitettavasti käy lausunnoista ilmi.¹⁸³

Korkea asema yhteisössä auttoi rikoksesta syytetyksi joutuessa, vaikka talonisäntä saikin langettavan tuomion. Syytetyn puolesta oltiin valmiita todistamaan ja kirjelmöimään, johon näin moni olisi tuskin ollut valmis, jos syytettynä olisi ollut esimerkiksi torppari tai itsellinen. Ristiriitaiset todistajanlausunnot viittaavat väärin todistusten esittämiseen,

¹⁸¹ JRO 13.5.1872 §127

¹⁸² Kirjeitä allekirjoittaneita on etsitty nimen perusteella alueen kirkonkirjasta. (KeSRK RK 1870–1879).

¹⁸³ Kirjelmät muistuttavat käsialaltaan, oikeinkirjoitukseltaan ja kieliassultaan merkittävästi Kirsi Keravuoren tutkiman saaristolaisperheen 1860-luvulla kirjoittamaa kirjeenvaihtoa. Laajemmin Keravuori 2011, kansankirjoittajien kirjoitusten ominaispiirteistä esim. em. s.172. 1800-luvun lopulla lukutaito oli lähtökohta ja sitä mitattiin säännöllisesti kinkereillä, mutta kirjoitustaito oli ennen 1900-luvun alkupuolta huomattavasti harvinaisempi – vielä 1880-luvulla alle 20% suomalaisista on arvioitu sekä luku- että kirjoitustaitoisiksi. (Leino-Kaukiainen 2011, 192–193)

mutta tällaisia syytteitä tästä ei ainakaan Jyväskylän raastuvanoikeudessa käsitelty. Oikeutta kiinnostikin ensisijaisesti henkirikoksen selvittäminen. Mahdollisten väärin todistusten tutkiminen olisi merkinnyt runsaasti lisää työtä, joka ei olisi antanut lisäarvoa henkirikoksen tutkintaan. Se olisi ollut myös kohtuutonta: osa näistä todistajista oli talonisännän mailla asuneita torppareita ja osa muita yhteisön jäseniä, jossa syytetyn asema oli selvästi korkea. Oman yhteisön normien ja juridisten normien välillä oli selkeä ristiriita. Tämä osoittautui isäntäänsä vastaan todistaneen torpparin kohdalla, joka joutui lähtemään torpastaan oikeudenkäyntien jälkeen. Naapuritalon torppari, jota talonisäntä syytti tekijäksi, sen sijaan jäi viljelemään torppaansa.¹⁸⁴

3.5.4 Runsaasti aihetodisteita

Tutkituista prosesseista kahdessa (T1, T5) näyttö perustui silminnäkijöiden puuttuessa aihetodisteluun.¹⁸⁵ Molemmista prosesseista tuli pitkiä ja haastavia. Normiston lähtökohta oli rikoksen silminnäkijöiden suullinen todistaminen oikeuden edessä, mutta aihetodisteisiin perustunut näyttö oli käytännössä monipuolisempaa. Syyllisyyttä osoittamaan rakennettiin mahdollisimman kattava aihetodisteiden verkko, jota vasten syytetyn syyllisyyteen viitannut tapahtumienkulku vaikutti uskottavalta. Aihetodisteetkin esitettiin suullisesti ja tapahtumien kulku pääteltiin todistajien lausumien perusteella. Näiden tutkintojen lähtökohta oli nimetty epäilty, jonka ympärille näyttöä koottiin. Ketään ei kuinkaan nimetty epäillyksi perusteella.¹⁸⁶

Jouluaattona 1866 paljastuneen murhan (T1) tutkinnan lähtökohdat olivat vaikeat. Uhri tunnistettiin yhdeksi kolmesta alueella liikkuneesta miehestä, mutta he olivat Jyväskylässä tuntemattomia. Tutkinnassa kuullut todistajat muistivat miesten ulkonäön ja tunnistivat oikeudessa epäillyn toiseksi uhrin seurassa liikkuneista kahdesta miehestä. Seurueen liikkussa alueella ennen murhaa epäilty oli esiintynyt väärällä nimellä, mutta heidän oli kuultu käyttävän eri nimiä keskustellessaan keskenään. Epäillyn ja uhrin nimet täsmäsivät, mutta ”Jaskaksi” kutsuttu kolmas mies jäi pysyvästi tuntemattomaksi. Miehet nähtiin yhdessä viimeksi vainajan löytymistä edeltäneenä iltana – uhri olisi halunnut jäädä yöksi torppaan, jossa he vierailivat. Kaikki kolme olivat kuitenkin jatkaneet lopulta matkaa.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Syytettyä vastaan todistaneesta syytetyn mailla eläneestä torpparista on viimeinen merkintä torppansa kohdalla kirkonkirjoissa vuoden 1872 kohdalla, jolloin myös oikeudenkäynti päättyi. (KeSRK RK 1870–1879, 87)

¹⁸⁵ Aihetodistelusta etenkin normiston näkökulmasta laajemmin luvussa 3.4.

¹⁸⁶ Myös ”indisiotodistelu” tai ”sitovat asianhaarat”, ”bindande omständigheter” tai ”liknelser”.

¹⁸⁷ JRO 2.10.1887 §452, (JRO 1868 §159)

Syytettyä vastaan oli muutakin näyttöä, kuin vain kulkeminen samassa seurueessa uhrin kanssa. Murhapaikalle jääneistä jäljistä pääteltiin, että uhrin kimppuun oli käynyt kaksi henkilöä, jotka olivat poistuneet murhapaikalta. Vainajan läheisyydestä löydettiin myös hattu, joka oli nähty syytetyllä. Uhrin laukku oli avattu ja sisältö viety. Lähellä murhapaikkaa asunut torpparin vaimo kertoi kävelleensä tyttärensä kanssa aatonaattona vuonna 1866 noin kello 10 illalla kaupungista Nisulan taloon vievältä tieltä kotiinsa haarautuvaa polkua. Tytär oli kuullut murhapaikan suunnasta pelottavia ääniä ja juossut kotiin. Äiti ei itse kuitenkaan ollut kuitenkaan kuullut mitään.¹⁸⁸

Vaikka vastaajan syyllisyyteen viittaavia uskottavia aihetodisteita oli, oikeus ei ilmeisesti itse pitänyt kerättyä näyttöä riittävänä, että se olisi pitänyt hovioikeudessa. Syytetyltä halettiin tunnustus. Aihetodisteet yhdessä tunnustuksen kanssa olisivat varmistaneet langettavan tuomion myös ylemmissä oikeusasteissa. Syytetty lähetettiin papin puheille, joka yritti Jumalan sanaan vetoamalla saada syytetyn tunnustamaan. Pastori Schöneman piti syytettyä paatuneena tapauksena: hän ei tunnustanut. Painostusta jatkettiin raastuvassa. Syytetty myönsi varastaneensa vaatteita paetessaan vankilasta sen yhteydessä olleesta varastosta, mutta murhan hän kiisti sitkeästi.¹⁸⁹

Tuolloin murhasta oli kulunut jo puolitoista vuotta, eikä tutkinnan jatkaminen olisi luultavasti valaissut asiaa enempää. Uhrin henkilöllisyys oli saatu selvitettyä ja toinen tekijöiksi epäillyistä saatu oikeuteen, keskeisiä todistajia oli kuultu ja epäillyn syyllisyydestä oli uskottavaa näyttöä. Raastuvanoikeus tuomitsi syytetyn tämän kiistämisestä huolimatta murhasta ja ryöstöstä lain mukaiseen kovennettuun kuolemanrangaistukseen. Tuomio alistettaisiin joka tapauksessa Vaasan hovioikeudelle, joka saisi harkita näytön riittävyyden ja joko tuomita tai vapauttaa epäillyn. Jos raastuvanoikeus olisi vapauttanut epäillyn, hänet olisi pitänyt päästää vapauteen. Syytetyn aiempi vankilapako huomioituna häntä olisi voinut olla hyvin vaikeaa tavoittaa enää uudelleen hovioikeuden käsittelyyn. Vapauttaminen olisi saattanut myös vaikuttaa raastuvanoikeuden uskottavuuteen kaupunkilaisien silmissä. Aihetodisteiden asema ei vielä 1860-luvulla ollut yhtä vahva kuin 1880-luvun lopulla, jolloin aihetodisteiden perusteella tuomitulta irtolaisnaiselta ei enää yritetty saada tunnustusta. Toisaalta näyttöäkin oli enemmän.¹⁹⁰

¹⁸⁸ JRO 2.10.1887 §452, JRO 1868 §159 (etenkin tuomio ja perustelut)

¹⁸⁹ JRO 1868 §159, pastori Schönemanin lausunto on jäljennetty JRO:n asiakirjoihin.

¹⁹⁰ JRO 1868 §159, vrt. JRO 23.4.1887 §271, päätös.

Aihetodisteiden merkitys kasvoi läpi 1800-luvun jälkipuoliskon.

Myös vuoden 1884 laulujuhlien aikaisen murhan (T5) tutkinta venyi vuosien mittaiseksi ja saatu näyttö oli lähinnä aihetodisteita. Verrattuna edellä kuvattuun joulun 1866 murhan tutkintaan viranomaisten toimintaedellytykset olivat huomattavasti paremmat: Jyväskylässä oli jo poliisitoimi, joten käsipareja järjestyksenpitoon ja rikostutkintaan oli enemmän. Joulun 1866 murhaa tutkittiin keskellä 1860-luvun nälkävuosia, jotka vaativat osansa viranomaisten huomiosta. Laulujuhlien aikaisen murhan tutkinta oli erittäin perusteellinen: kuultavana oli yhteensä 118 todistajaa, joista osa useita kertoja.¹⁹¹

Murhasta epäillyn irtolaisnaisen syyllisyyteen viittaavia aihetodisteita oli runsaasti. Surma-aseena käytetty partaveitsi oli peräisin torpasta, jonka torppari tunnisti veitsen omakseen ja kertoi sen kadonneen syytetyn vieraillessa luonaan. Syytetty oli liikkunut oletettuna rikospäivänä murhapaikan ympäristössä ensin yksin ja sitten uhrin kanssa. Hän oli myös viimeinen henkilö, jonka seurassa uhri oli nähty. Uhrilta oli varastettu tämän päällä ollut parempi hame ratkomalla se irti. Sinä aamuna jona vainaja löydettiin, aiemmin huomiota herättävän huonoissa vaateissa liikkuneen syytetyn oli nähty poistuvan kaupungista parempi musta hame päällään toisen hameen alle piilotettuna. Osa hänet matkansa varrella tavanneista oli kiinnittänyt huomiota hameen pituuteen – se oli syytetylle väärän kokoinen. Alioikeus langetti murhasta kuolemantuomion, mutta hovioikeudelle näyttö ei riittänyt.¹⁹²

3.5.5 Huhupuheita

Henkirikoksiin liittyneiden huhupuheiden tutkiminen oikeusistuimen tuottaman aineiston valossa on haastavaa – huhuista ei yleensä ole mainintoja raastuvanoikeuden pöytäkirjoissa. Ilmeisesti huhuja liikkui – varsinkin, jos rikos tunnettiin laajasti ja tutkinta oli pitkään avoinna. Vuoden 1884 laulujuhlien aikaiseen murhaan liittyneitä huhupuheita päätyi lopulta raastuvanoikeuden selviteltäväksi asti, joka mahdollistaa niiden tarkemman tutkimisen. Tutkinnan keston ja kattavuuden vuoksi sen kerryttämä aineisto on moninkertainen muihin, yksinkertaisempiin tutkintoihin verrattuna. Vaikka huhuja saatettiin selvittää raastuvassa, niiden aiheuttama lisätyö jäi lisätodistajien kuulemiseen.

Syyskesällä 1884 jyvaskyläläisessä ruokapuodissa oli käyty epäilyttävä keskustelu, jonka kuuloetäisyydellä ollut itsellisnainen sattui kuulemaan. Tamperelainen peltiseppä oli ker-

¹⁹¹ JRO 23.4.1887 §271; Todistajien määrä raastuvanoikeuden oman todistajien numeroinnin mukaan.

¹⁹² JRO 23.4.1887 §271

tonut samaan puodissa aikaan asioineelle, suutarina työskennelleelle työmiehelle huhutavan, että tällä työmiehellä olisi jotakin tekemistä murhan kanssa. Työmies oli harmistunut huhusta ja olisi halunnut tietää sen alullepanijan. Hän oli myös tokaissut peltiseppälle, josko tällä itsellään olisikin osuutta murhaan. Itsellisenainen piti keskustelua epäilyttävänä ja oli kertonut ystävättärelleen asian selviävän, kunhan tätä tamperelaista peltiseppää kuultaisiin (”kun siihen tulisi ’läkki-Otto”). Molemmat naiset oli haastettu todistajiksi puolitoista vuotta myöhemmin maaliskuussa 1886. Keskustelun kuullut ei aluksi kertonut mitään. Hän kertoi kuulemastaan keskustelusta enemmän vasta ystävättären todistettua. Joko hän ei ensin muistanut tai halusi olla varovainen huhun levittämisen mahdollisten seurausten vuoksi. Lökkiseppä haastettiin todistajaksi ja viskaalilla oli myös käsitys suutarin henkilöllisyydestä, mutta se osoittautui virheelliseksi. Lökkiseppä todisti myöhemmässä istunnossa ja kertoi keskustelusta puodissa, joka vahvistui nyt pelkäksi huhuksi. Ilmeisesti rikoksiin liittyneitä huhuja levisi ja ne myös muistettiin. Joku kuuli huhun perusteella käydyn keskustelun ja kertoi kuulemastaan toiselle henkilölle, joka muisti sen ja kertoi siitä oikeudessa vielä yli puolitoista vuotta myöhemmin – huhut olivat sitkeitä. Itseen kohdistuva huhu koettiin harmilliseksi. Varsinkin selvittämätöntä vakavaa rikosta koskeva itseen kohdistunut huhu oli omiaan saattamaan kohteensa epäilyttävään valoon.¹⁹³

Myöhemmin oikeudelle aiheutti päänvaivaa yhden yksittäisen sanan väärin kuuleminen. Oikeudessa todistanut nainen muisti murhan tapahtumista seuranneena perjantaina palanneensa pidemmän poissaolon jälkeen kotiinsa Mäki-Mattiin, mutta kotona oli odottanut umpihumalainen kutsumaton vieras, joka oli muistuttanut jonkin verran syytettyä. Asukas yritti poistaa vierasta asunnostaan, mutta tämä ei suostunut lähtemään. Todistajan mukaan vieras uhkasi tappaa hänet, niin kuin väitti tappaneensa tutkitun henkirikoksen uhrinkin. Myöhemmin kuitenkin kuultiin tuolloin paikalla ollutta tuttavaa, jonka mukaan välikohtaus olisi kuitenkin sattunut vasta myöhemmin. Kutsumaton vieras oli esitellyt itsensä, eikä hän nimensä perusteella ollut syytetty. Uhkauskin oli kuulunut: ”Tapan sinut, niin kuin hänetkin tapettiin”. Varmuuden vuoksi kuultiin vielä todistajan kymmenvuotiasta tytärtä, joka vahvisti äitinsä lausunnon. Asiaa ei tutkittu enempää, mutta se osoittaa, miten

¹⁹³ JRO 22.3.–23.3.1886 §210, JRO 19.4.1886 §283, 15.5.1886 §341. (Kaupassa käydyn keskustelun toinen osapuoli, työmies, menehtyi vuonna 1894 henkirikoksen uhrina (tässä tutkimuksessa T6)) Vakavien rikosten tapauksessa huhupuhe oli jopa mahdollinen peruste rikostutkinnan aloittamiselle. (OK 4:1§)

vain yhden sanan väärin kuulemisella tai muistamisella saattoi olla suuri vaikutus tutkintaan – merkityksen kannalta ero oli valtava.¹⁹⁴

Henkirikokset tulivat yleiseen tietoon ja niistä keskusteltiin. Samasta murhasta ensin epäiltyä suutaria vastaan ensimmäisessä oikeudenkäynnissä todistanut itsellisenainen kertoi epäillyn uhkailleen tätä ja tehostaneen uhkaustaan väittämällä olevansa murhaaja. Todistajan kertomuksen paikkansapitävyydestä ei saatu varmistusta: Muut eivät olleet kuulleet keskustelua, eikä todistaja vannonut sitä, että suutari olisi oikeasti tehnyt henkirikosta, vaan hän saattoi väittää niin myös muista syistä. Hän myös muistutti rikoksen olleen tuolloin jo yleisessä tiedossa. Tieto rikoksista levisi nopeasti ja yleisesti tunnettuun järkyttävään rikokseen saatettiin viitata myös pelottelutarkoituksessa. Näin oli tehnyt ainakin Mäki-Matin kutsumaton vieras.¹⁹⁵

3.5.6 *Epäiltyä ilman syytä*

Kaksi syytöntä joutui epäilyksenalaiseksi tutkituissa rikostutkinnoissa (T1 ja T5). Myös vuoden 1871 teurastajan puukotuksen (T3) tutkinnassa vastaaja ja osa todistajista ilmoittivat rikoksesta toisen henkilön, mutta hän ei ollut oikeusprosessissa varsinaisen epäillyn asemassa syyttäjän ja asianomistajan syyttäessä rikoksesta koko prosessin ajan samaa talonisäntää. Vain yhdessä tapauksessa (T1) vastaaja vapautettiin alioikeudessa siten, että vapauttava tuomio alistettiin Vaasan hovioikeudelle. Vuoden 1884 murhatapauksesta (T5) aluksi epäiltyä, suutarina työskennellyttä itsellismiestä, ei varsinaisesti syytetty rikoksesta: häntä ei varsinaisesti vaadittu rikoksesta edesvastuuseen, eikä hän saanut oikeudessa vapauttavaa tuomiota, vaan epäilysten kohdistuttua toiseen henkilöön hänet ”erotettiin asiasta”. Vaikka häntä ei varsinaisesti syytetty tai vaadittu edesvastuuseen rikoksesta, hänen asemansa oikeusprosessissa ei käytännössä eronnut mitenkään syytetyistä: häntä kuultiin oikeudessa, kuten syytettyä. Poikkeuksellisesti suutari sai kuitenkin pitää vapautensa tutkinnan aikana – hän ei joutunut kaupunginvankilaan.

Jouluna 1866 löydetyt silloin tuntemattoman vainajan murhaa tutkittiin Jyväskylässä vielä vuosina 1869–1870 – pitkälti toista vuotta rikoksesta ensin tuomitun entisen sotilaan tuomion ja menehtymisen jälkeen. Irtolaismiestä Pohjanmaan Nurmosta epäiltiin osallisuudesta murhaan. Hänet tavoitettiin Jyväskylän raastuvanoikeuden eteen vuoden 1869 syyskesällä Janakkalasta, missä hän oli syytteessä hevosvarkaudesta. Kun Janakkalassa

¹⁹⁴ JRO 24.1.1887 §13, JRO 14.2.1887 §118b

¹⁹⁵ JRO 21.6.1884 §532

oli selvinnyt, että miestä epäiltiin henkirikoksesta, hänet passitettiin Jyväskylään. Syyte-tyllä oli taustallaan useita rikoksia ja jopa henkirikostuomio. Hän oli tutustunut murhasta aiemmin tuomittuun entiseen sotilaaseen istuessaan yhtä aikaa tämän kanssa Vaasan lääninvankilassa vuonna 1867 jolloin entinen sotilas ilmeisesti odotti varkaustuomiota.¹⁹⁶

Aiemmissä käsittelyissä kuultuja todistajia kuultiin uudelleen. Kuulemiset eivät antaneet minkäänlaista näyttöä epäillyn osallisuudesta murhaan, vaan päinvastoin ne tukivat syytömyyttä. Todistajien mukaan vastaaja ei ollut sama henkilö, joka liikkui uhrin ja aiemmin tuomitun entisen sotilaan kanssa murhan aikoihin. Huomio kiinnittyi epäillyn ja etsityn ulkonäön eroavaisuuksiin. Todistajien muistikuvat olivat erittäin tarkkoja varsinkin, kun joulusta 1866 oli tuolloin kulunut jo yli kaksi ja puoli vuotta. Yksi todistajista kuvaili epäillyn olleen ”merkittävästi vanhempi ja vahvempi ruumiinrakenteeltaan”, kuin etsitty mies. Kahden muun todistajan mukaan epäilty oli uhrin seurassa liikkunutta ”pidempi ja kasvoiltaan tummempi”, joten hän ei voinut olla sama henkilö. Muuta näyttöä ei ollut, joten viskaali ei vaatinut miestä edesvastuuseen ja asian käsittely palautettiin Janakkalaan. Tapaukseen tosin jouduttiin palaamaan uudelleen vielä vuonna 1870, koska hovioikeus määräsi menettelyvirheiden perusteella uuden käsittelyn.¹⁹⁷

Vuoden 1884 laulujuhlien aikaisesta murhasta epäiltiin aluksi virheellisesti lähiseudulla asunutta suutarin työllä itsensä elättänyttä itsellistä. Häntä vastaan oli sekalaista näyttöä: Surma-aseena käytettyä partaveistä epäiltiin suutarille kuuluneeksi. Lisäksi ”Puukko-Eevaksi” kutsuttu todistaja kertoi suutarin käyneen kimppeensa Harjukadulla ja uhatessaan rehennelleen henkirikoksella: ”Entäs, jos tapan sinut, niin kuin tapoin hänetkin?” Kaksi torpparintytärtä kertoi syytetyn vierailusta ja erikoisesta käytöksestä luonaan murhan oletetun ajankohdan aikoihin. Suutarin kerrottiin myös ottaneen partaveitsensä aiemmin esille riitaan ajauduttuaan. Hän myös tunsu uhrin entuudestaan. Viskaali kuulusteli suutaria erikseen valmistavassa tutkinnassa tämän tekemisistä murhan oletettuna ajankohtana ja piti saamiaan vastauksia ”valheellisina ja ristiriitaisina”.¹⁹⁸

¹⁹⁶ JRO 1869 §308; erit. vastaajan lausunto.

¹⁹⁷ JRO 1869 §308, JRO 1870 §41, Hovioikeuden tutkintaan ja määrättyyn uuteen käsittelyyn palataan luvussa 4.1

¹⁹⁸ JRO 21.6.1884 §532, JRO 14.7.1884 §573 (liitteinen). ”hänetkin” -pronominin sijaan oikeudessa puhuttiin uhrista tämän nimellä, joka on tässä yhteydessä häivytetty.

Todistajia kuulemalla haettiin yhteyttä epäillyn ja surma-aseen välille. Suutari esitteli omaa, melkein samanlaista partaveistään oikeuden edessä. Suutarin veitsen aiemmin teroittanut todistaja tunnisti teroittamansa veitsen siksi, minkä suutari oli tuonut oikeuteen. Kaksi todistajaa väitti nähneensä suutarin käyttäneen juuri surma-asetta ja laittaneen sen käytön jälkeen kaapin päälle. He pysyivät todistuksessaan seuraavassakin istunnossa, josta hermostuneena suutari vaati heitä edesvastuuseen väärästä todistuksesta. Tällöin veitsen alkuperä oli kuitenkin jo selvinnyt, mutta viskaali paljasti sen jostain syystä vasta istunnon lopulla. Veitsi oli varastettu Jyväsjärven toisella puolella sijainneesta Raiskin torpasta, jonka asukkaat olivat tunnistaneet veitsen poliisien kierrellessä esittelemässä surma-asetta ovelta ovelle. Heidän mukaansa veitsi oli kadonnut Jyväskylässä ja ympäristössä kierrelleen irtolaisnaisen vierailun yhteydessä. Uhrin seurassa oli nähty ennen murhaa tuntematon nainen, joka mainittiin jo valmistaan tutkintaan kuuluneissa ensimmäisissä kuulemisissa. Yhtä henkilöä oli jopa epäilty uhrin seurassa liikkuneeksi nainen, mutta oletus osoittautui vääräksi. Selvittelyssä ei kuitenkaan oltu aktiivisia huomion ollessa keskittynyt suutarin osuuden tutkimiseen. Uhrin seurassa liikkuneen ja torpassa vierailleen naisen tuntomerkit täsmäsivät ja siten suutari vapautui epäilyistä – hänet ”erotettiin asiasta”. Viimeisen suutariin keskittyneen käsittelyn pöytäkirjassa suutariin viitattiin nimenomaan *epäilty*-ilmaisulla, ne on vedetty jälkeensä yli.¹⁹⁹

Tutkinta jäi avoimeksi pitkäksi aikaa. Rikos oli yleisessä tiedossa ja luultavasti epäilyt ja huhut seurasivat suutaria kaikkialla Jyväskylässä ja lähialueilla. Hän päätti palata kotiseudulleen Pohjois-Pohjanmaalle, mutta ei saanut sielläkään rauhaa tapaukselta. Puolitoista vuotta myöhemmin – helmi–maaliskuussa 1886 – häntä kaipahtiin jälleen todistajaksi Jyväskylään. Palaaminen raastuvanoikeuden eteen saman tapauksen vuoksi tuskin oli helppoa. Suutari matkusti Jyväskylään, mutta päästyään raastupaan hän oli niin juovuksissa, ettei voinut todistaa. Päihtymykseen suhtauduttiin kuitenkin ymmärtävästi: juopumuksesta ei sakotettu eikä suutarin juopumusta pöytäkirjan mukaan erityisesti moitittu tai paheksuttu. Oikeudenkäyntiä lykättiin seuraavaan päivään, jolloin hän pystyi antamaan lausuntonsa. Oikeus luultavasti ymmärsi asian olleen vaikea – olihan rikosepäily saattanut suutarin kiusalliseen asemaan ja hän oli joutunut vielä palaamaan uudelleen sa-

¹⁹⁹ JRO 14.7.1884 §573, JRO 18.8.1884 §678 JRO29.9.1884 §766. *epäilty*-sanaa käytettiin ja ne ylliviivattiin juuri viimeisestä suutaria tutkineesta käsittelystä.

man asian äärelle muutettuaan alueelta pois. Juopumus oikeudessa katsottiin hienotunteisesti sormien läpi. Luultavasti *epäilty*-sanan yliviivaaminen pöytäkirjoista johtui samasta hienotunteisuudesta perusteetta epäillyksi joutunutta kohtaan.²⁰⁰

3.6 Alioikeuden tuomio perusteineen

Tutkittava ajanjakso oli suomalaisen rikosoikeuden muutoskautta, jolloin oli voimassa kolme osittain tai kokonaan erilaista rikosoikeudellista normistoa. Tutkittavan ajanjakso alussa Ruotsista periytyneen vuoden 1734 lain rikoskaari oli yhä voimassa, joskin sitä oli ajan kuluessa täydennetty asetuksin. 1800-luvun jälkipuolella virinnyt keskustelu rikosoikeudesta realisoitui valtiopäivätoiminnan käynnistyttyä uudelleen kahtena uudistuksena. Rikoslain osittaisuudistus hyväksyttiin vuonna 1866 ja se tuli voimaan vuoden 1870 alusta. Henkirikoksista se vaikutti ilman tappamisen aikomusta tehtyjen tappojen tunnusmerkistöön ja rangaistavuuteen, mutta murhia ja tahallisia tappoja koskeneet vuoden 1734 lain säännökset jäivät entiselleen. Vuonna 1889 säädetty uusi rikoslaki tuli voimaan vuoden 1894 alusta ja se uudisti rikoslainsäädännön kokonaisuudessaan. Vaikka uusi rikoslaki uudisti normiston täysin, käytännön tasolla 1860-luvun muutokset olivat merkittävämpiä. Suomalainen rikosoikeus lieveni ajanjaksolla merkittävästi vastaavasti, kuin 1700-luvulla, jolloin aiempaa ankaraa rikosoikeutta lievennettiin valistuksen hengessä.²⁰¹

Vuoden 1734 laki pohjautui pitkälti 1600-luvun ja tätä vanhempaan ankaraan rikosoikeudelliseen ajatteluun. Sen taustalla näkyi Mooseksen lain vaikutus, jota oli 1600-luvulla sovellettu Ruotsin ja Suomen alioikeuksissa sellaisenaan. Rikoskaari oli kasuistinen eli se sisälsi rangaistavien tekojen tarkan tunnusmerkistön rangaistuksineen. Rikoskaareissa eroteltiin kolme erilaista henkirikostyyppiä tahallisuuden ja törkeyden ja tahallisuuden perusteella. *Murha (mord)* oli eroteltu selkeästi muista henkirikoksista ja se tarkoitti ainoastaan ”väijyksistä ja salanpäiten” tehtyä rikosta, johon liittyi lisäksi ruumiin kätkeminen. Vuoden 1734 laki määräsi murhasta tuomitulle niin kutsutun *kvalifoidun kuolemanrangaistuksen*, eli kuolemanrangaistuksen, jonka täytäntöönpanotapa säädettiin kullekin rikokselle erikseen ja siihen vaikutti myös tuomitun sukupuoli. Murhasta tuomittu oli

²⁰⁰ JRO 22.–23.2.1886 §122, JRO 23.3.1886 §210, (JRO 14.7.1884 §573)

²⁰¹ Kekkonen 1991, 264–269; Rikoslain osittaisuudistuksesta, siihen johtaneesta keskustelusta ja sen vaikutuksista erittäin kattavasti Blomstedt 1964; Uudesta (1889/1894) rikoslaiista myös Backman 1989.

Tätä kirjoitettaessa vuoden 1889/1894 rikoslaki on lakina edelleen voimassa, mutta sisältönsä puolesta se on käytännössä täysin uudistettu. Uudistukset on kuitenkin tehty osittaisuudistuksina, eikä koko rikoslain kokonaisuudistusta ole toteutettu.

mestattava, jonka jälkeen miespuolinen oli teiltava ja naispuolinen poltettava roviolla. Murhan lisäksi esimerkiksi ryöstöstä oli määrätty erittäin ankara rangaistus: tuomitun oikea käsi oli lyötävä irti, jonka jälkeen tuomittu oli mestattava ja teiltava. Ryöstömurha täytti molempien rikosten tunnusmerkistön. Ylipäänsä kuolemanrangaistus oli vuoden 1734 laissa yleinen, alun perin se seurasi noin seitsemästäkymmenestä eri rikoksesta. Vaikka kuolemanrangaistuksia ei enää 1800-luvun alun jälkeen käytännössä pantu täytäntöön, esimerkiksi murhaa ja ryöstöä koskeneet lainkohdat pysyivät voimassa uuden rikoslain voimaan astumiseen asti. Tapoista laki erotteli useita erilaisia tekemuotoja tappamisen aikomuksen ja olosuhteiden perusteella. Taposta rangaistiin tappamisen aikomuksesta riippumatta kuolemalla: Mooseksen lain hengessä tuomitun oli annettava *henki hengestä*.²⁰²

Vuonna 1866 annettu ja vuoden 1870 alusta voimaan tullut rikoslain osittaisuudistus modernisoi rikoslainsäädäntöä huomattavasti. Se muutti henkirikoksista tahattomia tapoja ja muista rikoksista esimerkiksi pahoinpitelyitä, lapsenmurhia ja kaksintaisteluita koskennutta normistoa. Aiempien *absoluuttisten rangaistusten* sijaan otettiin käyttöön *rangauslatitudit* – nykytermein *rangaistusasteikot*. Jatkossa normistossa säädettiin kustakin teosta yhden, ehdottoman rangaistuksen sijaan vähimmäis- ja enimmäisrangaistus. Rangaistuksen latitudin puitteissa jäi tuomioistuimen harkintaan. Osittaisuudistuksen mukaiset säännökset olivat sikäli erikoisia, että niihin kuului latitudien lisäksi yksityiskohtainen kasuistiikka, jossa huomioitiin myös esimerkiksi tekijään tai olosuhteisiin liittyneitä syitä. Sen sijaan, että tällaisilla syillä olisi perusteltu rangaistuksen mittaamista rangaistusasteikolta, ne olivat myös osa rikosten tunnusmerkistöä – kullakin rikostyyppillä oli vielä oma rangaistusasteikkonsa. Rangaistuksen määrittäminen uuden normiston puitteissa saattoi siten olla lain tulkitsijoille haastavaa.²⁰³

Tahattoman tapon tunnusmerkistö vastasi sinällään pitkälti vuoden 1734 lain rikoskaaren tunnusmerkistöä. Sovellettavaan rangaistusasteikkoon vaikutti myös tekijän mielentila: Jos rikos oli tehty normaalissa mielentilassa – vakain tuumin – rangaistukseksi oli säädetty kahdeksasta kahteentoista vuotta tai vaihtoehtoisesti elinkautinen kuritushuonerangaistus. Jos rikos oli tehty pikaistuksissa, rangaistusasteikko oli neljästä kahdeksaan

²⁰² Murhan tunnusmerkistö: RK 12:1§; Tapoista RK 24:1§, 6–9§. Jaakko Forsman on suomentanut tapon (”dråp”) tässä työssä käytetyssä lainsuomennoksessa ”surmaksi”, mutta tässä käytetään tappo-nimitystä alkuperäisen, ruotsinkielisen lakitekstin hengessä. Ryöstö: RK 21:1§. Henkirikoksia vuoden 1734 lain mukaan käsitellään erittäin kattavasti Anu Koskivirran väitöskirjassa: Koskivirta 2001, 41–42, 45, 53–56.

²⁰³ Blomstedt 1964, 494–499; Myhrberg 1978, 57, Kekkonen 1991, 264–269.

vuotta kuritushuoneessa. Jos uhri oli suututtanut tekijän kovalla loukkauksella tai väkivaltaisuudella ilman, että tekijä ”itse antoi siihen aiheita”, uhrin menehtymistä ei voitu pitää teon todennäköisenä seurauksena tai asiaan liittyi muita lieventäviä asianhaaroja, rangaistusasteikko oli kahdesta neljään vuoteen kuritushuonetta. Huolimattomuuden tai laiminlyönnin aiheuttamasta kuolemasta tuomitiin kahdesta kuuteen kuukautta vankeutta tai vaihtoehtoisesti viidestäkymmenestä viiteensataan markkaan sakkoa.²⁰⁴

Rikoslain osittaisuudistuksessa näkyi rikosoikeuden sosiologisen koulukunnan vaikutus ajan kriminaalipoliittiseen ajatteluun. Rikollisuutta selitettiin huonoilla olosuhteilla ja huomiota kiinnitettiin rikoksen lisäksi sen tekijään. Rangaistuksen merkityksen ja tavoitteen katsottiin olleen uudistuksen taustalla keskeisesti vaikuttaneen K.G Ehrströmin ajatusten hengessä rikollisen parantaminen, joskaan rikoksen sovittamisen ja toisaalta pelotevaikutuksen merkitys huomioitiin. Osittaisuudistuksen myötä toteutettiin myös vankilareformi, koska vanhat vankilarakennukset eivät mahdollistaneet vankeuden järjestämistä parantamiseen tähdänneen vankeinhoidollisen ideologian mukaisesti. Vankilareformi jäi kuitenkin osittain kesken. Uusia vankilarakennuksia otettiin käyttöön etenkin 1880-luvulla, joskaan niitä ei rakennettu tarkasti minkään tietyn vankeinhoitoideologisen mallin mukaisiksi. Vankien haluttiin istuvan pääosin yksin omissa selleissään ja tekevän työtä. Heidät oli jaettu vankiluokkiin, joissa kuri lieveni ja vangit saivat uusia oikeuksia korkeampaan luokkaan siirtyessään. Luokasta toiseen edettiin vankeudessa vietetyn ajan ja käytöksen perusteella.²⁰⁵

Vuonna 1889 hyväksytty, vuoden 1894 alusta voimaan astunut uusi rikoslaki²⁰⁶ uudisti rikoslainsäädännön kokonaisuudessaan kooten rikosoikeudelliset lainkohdat eri laeista yhteen lakiin. Uusi rikoslaki koostui kahdesta osasta; *yleisestä osasta* ja *erityisestä osasta*. Yleinen osa sisälsi yleisen rikosoikeudellisen normiston ja erityinen kunkin rikokseksi määritellyn teon tunnusmerkistön rangaistusmääräyksineen. Siinä, missä rikoslain osittaisuudistusten taustalla vaikutti sosiologinen koulukunta, kokonaisuudistus oli ennemmin rikosoikeuden klassisen koulukunnan ajatusten mukainen – se oli Euroopan viimeinen klassisen rikosoikeuden mukainen rikoslaki. Tekijän sijaan huomio oli rikollisessa

²⁰⁴ Keis.as 26.11.1866 taposta ym. 1–2§

²⁰⁵ Kekkonen 1991, 264–269; Blomstedt 1964, 460–461; Myhrberg 1978, 85; Lahtinen & Salminen, 61–66; Laajemmin vankeusolojen järjestämisestä ja siihen vaikuttaneesta ajattelusta 1800-luvulla kattavasti Laine 2007, 307–318.

²⁰⁶ Tätä kirjoitettaessa vuoden 1889/1894 rikoslaki on lakina edelleen voimassa, mutta sisältönsä puolesta se on käytännössä täysin uudistettu. Uudistukset on kuitenkin tehty osittaisuudistuksina, eikä koko rikoslain kokonaisuudistusta ole toteutettu.

teossa. Tekijälle tuomittava rangaistus oli ennen kaikkea sovitus hänen tekemästään rikoksesta.²⁰⁷

Vuoden 1890 rikoslaki muutti henkirikosten tunnusmerkistöä etenkin murhan ja tapon välisen rajankäynnin osalta. Murhaksi käsitettiin jatkossa *surmaamisen aikomuksesta, vaikaissa tuumin* tehty henkirikos, josta rangaistiin joko kuolemalla tai vaihtoehtoisesti elinkautisella kuritushuonerangaistuksella. Lisäksi tuomittu menetti *kansalaisluottamuksensa*, joka oli uuden rikoslain myötä voimaan tulleita sanktioita. Tappo oli niin ikään *surmaamisen aikomuksesta* mutta murhasta poiketen *pikaistuksissa* tehty henkirikos, josta oli säädetty rangaistukseksi kahdeksasta kahteentoista vuoden mittainen tai elinkautinen kuritushuonerangaistus. Jos uhrin katsottiin suututtaneen tappajan aiheettomalla väkivallalla tai loukkauksella tai asiaan liittyi muita lieventäviä asianhaaroja, rangaistusasteikko aleni kuritushuonerangaistukseksi neljästä kuuteen vuoteen. Jos uhri oli tekijän sukulainen, kuritushuonetta tuomittiin kuudesta kahteentoista vuoteen. Uhrin *kuolemaan johtaneesta pahoinpitelystä ilman tappamisen aikomusta* uudessa rikoslaissa määrättiin rangaistukseksi kahdesta kahteentoista vuotta kuritushuonetta, jota voitiin tapon tapaan lieventävien asianhaarojen ilmetessä alentaa enintään neljän vuoden kuritushuonerangaistukseksi tai vähintään kuuden kuukauden vankeusrangaistukseksi. Jos uhri pyysi tekijää surmaamaan itsensä, rangaistus oli vähintään kuusi vuotta vankeutta tai enintään neljä vuotta kuritushuonetta.²⁰⁸

Jyväskylän raastuvanoikeus antoi kaikissa tässä työssä tarkastelluissa tutkinnoissa langetavan tuomion. Jouluaattona 1866 paljastuneeseen murhaan osalliseksi epäilty mies vapautettiin, mutta aiemmin samassa tutkinnassa oli langetettu kuolemantuomio ryöstöstä ja murhasta. Syytetyn tuomittiin joko murhasta (T1, T5) tai taposta (T2, T3, T4, T6) (taposta ilman tappamisen aikomusta). Murhatuomiot annettiin voimassa olleen vuoden 1734 lain rikoskaaren perusteella, joka merkitsi normiston tasolla erittäin ankaraa rangaistusta. Tapot tuomittiin tuomioiden antamishetkellä jo voimassa olleiden rikoslain osittaisuudistuksen mukaisten asetusten mukaisesti lukuun ottamatta syksyn 1894 puukotustapausta, joka tuomittiin uuden rikoslain perusteella.

Raastuvanoikeuden tuomioiden harkinnan tarkastelua hankaloittaa, että alioikeudet eivät yleensä perustelleet tuomioitaan erityisen kattavasti. Oikeuden toiminnan jäljille voidaan

²⁰⁷ Kekkonen 1991, 264–269; vertaa myös Backman 1989.

²⁰⁸ RL 21:1–4§

kuitenkin päästä vertailemalla keskenään tutkinnan kulkua, annettuja tuomioita, normistoa ja ajan yleisiä rikosoikeudellisia oppeja. Tuomioissa kuvailtiin toteen näytetyksi katsottu tapahtumien kulku, jonka perusteella tekijä oli tehnyt uhrille väkivaltaa. Väkivallan ja uhrin kuoleman välinen syy-seuraussuhde osoitettiin lääkärinlausunnolla. Näiden perusteella oikeus tuomitsi syytetyn tietyn lainkohdan perusteella tiettyyn rangaistukseen. Sitä, miksi oikeus katsoi tuomitun syyllistyneen juuri kyseisen lainkohdan mukaiseen tekkoon tai miksi rangaistusasteikolta mitattiin juuri tietyn pituinen rangaistus, ei perusteltu lainkaan. Tapahtumien kulun todistetuksi katsomisen perusteltiin laajemmin.²⁰⁹

Tuomitessaan rikoslain osittaisuudistuksen myötä voimaan tulleen normiston mukaisesti oikeuden oli harkittava teon suunnitelmallisuutta (tappamisen aikomusta), tahallisuutta ja tekijän mielentilaa. Jaakko Forsmanin luennoista kootussa rikosoikeuden yleisten oppien oppikirjassa hahmoteltiin *pikaistuksissa (med hastigt mod)* ja *vakain mielin (med berådt mod)* tehtyjen rikosten tunnusmerkkejä. Ratkaisevia olivat rikosta edeltäneet hetket, joista hahmottui kolme vaihetta: tarkkailu, harkinta ja päätös. Juuri päätös oli näistä ratkaiseva. Jos vaiheet vaikuttivat seuraavan luontevasti toisiaan, tekijän voitiin katsoa toimineen vakain mielin. Jos vaiheita ei voinut erottaa toisistaan tai ne vaikuttivat sekoittuvan toisiinsa yhdeksi tapahtumaksi, tekijän voitiin katsoa toimineen pikaistuksissa.²¹⁰

Forsmanin kuvaamat määrittelyt sopivat myös siihen, miten pikaistuksissa ja vakain mielin tehdyt henkirikokset erotettiin toisistaan Jyväskylän raastuvanoikeudessa. Pikaistuksissa tehtyinä tappoina tuomituissa rikoksissa (T2, T3) tilanteet saivat alkunsa spontaanista konfliktista, jossa tekijä menetti malttinsa ja puukotti uhriaan varoituksesta. Vakain tuumin tehdystä taposta (T4) tuomittu taas huomasi uhrin jo aiemmin ja lähti tämän perässä eteiseen, kävi tämän kimppuun ja puukotti pihalla. Heidän välillään ei kuitenkaan ollut ensin varsinaista konfliktia. Juuri tekijän ja uhrin välinen konflikti saattoi myös olla peruste, jota raastuvanoikeuden tuomarit pohtivat tuomiota harkitessaan – se oli selkeä ero tapausten välillä. Molemmissa pikaistuksissa tehdyiksi katsotuissa rikoksissa tekijän ja uhrin välillä oli ainakin jonkinlainen konflikti.

Raastuvanoikeudessa ei juuri käytetty rikosnimikkeitä. Paikallisten käyttämä ja normistossa esiintynyt henkirikosten käsitteistö ei myöskään vastannut toisiaan – Edes oikeu-

²⁰⁹ Tuomioiden niukoista perusteluista esim. Klami 1989, erit. 199–200.

²¹⁰ Forsman 1887, 104–105.

dessa käytetyt käsitteet eivät välttämättä vastanneet normiston käsitteitä. Niitä ei välttämättä mainittu edes tuomioissa, vaan niissä viitattiin suoraa perusteena olleisiin lainkohtiin. Oikeudenkäyntien alussa kävi kuitenkin selkeästi ilmi, tutkittiinko rikosta juuri tapona vai murhana. Paikallisille henkirikos oli *murha*. Tämä ilmenee esimerkiksi rikostutkintoihin liittyneistä kirjallisista todistajanlausunnoista, joissa annettiin lausunto ”*murhajuttuun*”. Oikeuden tuomioluetteloissa ja henki-ilmoituksissa (vain T6) käsitteinä olivat *murhan (mord)* ja *tapon (dråp)* lisäksi epämääräisemmät, normistoon kuulumattomat, ”*tahallinen murha*” ja ”*ihmistappo*”, jotka esiintyvät luetteloissa pöytäkirjakielen vaihduttua ruotsista suomeksi. Sanomalehti *Keski-Suomessa* henkirikoksista kirjoitettiin käsitteillä ”*murha*” tai ”*miesmurha*”.²¹¹

Yleensä tarkat rikosnimikkeet ja lainkohdat esiintyivät vasta tuomioissa, rikosnimikkeet eivät välttämättä edes tuomioissa. Kantajat eivät niitä juuri käyttäneet. Poikkeuksena eläköityneen teurastajan taposta vuoden 1871 syysmarkkinoiden aikaan (T3) syytetylle talonisännälle vaadittiin tuomiota juuri vakain tuumin tehdystä taposta, mutta oikeus katsoi talonisännän toimineen pikaistuksissa. Kantaja tai oikeus eivät kumpikaan perustelleet päätöstään. Vuonna 1894 suutarin puukotuksesta syytetylle irtolaiselle vaadittiin rangaistusta tarkasti tietystä rikoksesta tietyn lainkohdan perusteella. Tuolloin uusi rikoslaki oli juuri tullut voimaan, joka selkeytti rikosten systematiikkaa merkittävästi. Myös viskaali oli vaihtunut.²¹²

Tekijän humaltila huomioitiin ja mainittiin tuomioissa erikseen. Se ei kuitenkaan ollut missään nimessä lieventävä asianhaara. Juopumuksen vaikutus rangaistusvastuuseen oli 1800-luvun oikeustieteessä jo vanha kysymyksenasettelu, jossa kotimainen rikosoikeus ei katsonut humalatilaa vähentävän syyllisyyttä joitain poikkeuksellisia tilanteita lukuun ottamatta. Voimassa olleen normiston mukaan humalainen oli täysin vastuussa teoistaan: Vaikka juopumus alensi henkilön ymmärryksen tasoa, humalaisen katsottiin aiheuttaneen itse tilansa ja olevan siten täydessä vastuussa humalassa tekemistään rikoksista. Juopumus itsessäänkin oli rikos, josta seurasi sakkorangaistus. Rangaistuksen lieveneminen tai poistaminen humalatilaa perusteella ei ollut mahdollinen myöskään kriminaalipoliittisista syistä.²¹³

²¹¹ esim. JRO tuomioluettelot 1887; JRO henki-ilmoitukset 1894 (sisältyvät oikeuden pöytäkirjaniteisiin); Keski-Suomi 10-1-1874 n:o 2, (1–)2: ”Jyväskylästä”: ”Markkinat”; Keski-Suomi 25.10.1894 n:o 125, 2: ”Miesmurha Jyväskylässä”.

²¹² JRO 14.1.1872 §37; tuomio: JRO 18.5.1872 §129; JRO 31.10.1894 §679

²¹³ Keis. as. (paloviinan valmistamisesta ym.) 30.5.1859 77–78§, 80§; Forsman 1887, 59–60; Vertaa Lappi-Seppälä 1989, 231–234.

Tuomitun humalatala mainittiin tuomioissa erikseen – humala ilmeisesti käsitettiin pääsyyksi humalassa tehtyihin tappoihin. Se ei kuitenkaan vähentänyt vastuuta – ilmeisesti humalaa jopa paheksuttiin erityisesti. Esimerkiksi vuonna 1870 alivuokralaisensa puukottaneen entisestä kultasepän tapauksesta uutisoitaessa rikos laitettiin ensisijaisesti alkoholien syyksi: ”Jälleen todistus paloviinan kurjista vaikutuksista”. Jutussa mainittiin erikseen molempien osapuolten olleen kotoisin Pohjanmaalta. Jos tekijän katsottiin olleen humalassa, häntä rangaistiin henkirikoksen lisäksi juopumuksesta.²¹⁴

Tutkituissa tapauksissa tuomittuja rangaistiin henkirikoksen lisäksi muistakin rikoksista – yleensä juuri juopumuksesta. Tällöin oli kyse *rikosten yhtymisestä*, jolloin sama henkilö syyllistyi ja tuomittiin samassa kokonaisuudessa useista eri rikoksista. Suomessa noudatettiin niin kutsuttua kumulaatioperiaatetta, jonka mukaan kaikista rikoksista tuomittiin rangaistus, eikä vain esimerkiksi vakavimmasta rikoksesta. 1920-luvun alun henkirikoksia tilastollisin menetelmin tutkineen Veli Verkon mukaan henkirikokset yhtyivät usein muihin rikoksiin siten, että törkeämpi henkirikos yhtyi useammin toiseen törkeään rikokseen. Murhan yhteydessä yleisin rikos oli ryöstö ja tappojen yhteydessä kieltolakirikokset. Verkon havainto sopii sikäli myös 1800-luvun jälkipuolen Jyväskylään, että murhista tuomitut tuomittiin lisäksi joko ryöstöstä (T1) tai varkaudesta (T5) ja tapoista tuomitut juopumuksesta. Vaikka 1800-luvulla ei ollut kieltolakia, tapot liittyivät alkoholiin.²¹⁵

Vuonna 1894 voimaan tullut uusi rikoslaki täsmensi useista rikoksista yhtäaikaaisesti annettavia tuomioita koskenutta normistoa. Lokakuussa 1894 tuomittu irtolaismies tuomittiin kuolemaan johtaneen pahoinpitelyn lisäksi aiemmasta pahoinpitelystä ja näpistyksestä yhdistettyyn rangaistukseen. Tuomitut rangaistukset muunnettiin niistä ankarimman mukaiseksi kuritushuoneeksi ja kuritushuoneeksi muunnetuista tavallisista vankeusrangaistuksista vähennettiin neljännes. Uusi rikoslaki vaari raastuvanoikeudelta erityistä huolellisuutta, ja rangaistukset, niiden perusteina olleet lainkohdat ja rangaistusten yhdistämisessä käytetty laskentatapa kirjoitettiin auki hyvin yksityiskohtaisesti. Vaasan hovioikeus teki tuomioon vielä pienen muutoksen.²¹⁶

²¹⁴ Finlands Allmänna Tidning 20.4.1870, n:o 89, 1: ”Icke-Officiela Afdelningen -- Landsorten – Dryckenskap och mord.”

²¹⁵ Rikosten yhtymisestä: Forsman 1894, 229–235; Verkko 1924, 298.

²¹⁶ Uusi rikoslaki rikosten yhtymisestä: RL 7:5§, T6: JRO 31.10.1894 §679, VHO päätös 7.12.1894 (JKV Saapuneet VHO:n päätökset).

Taulukko 2: Tutkielmassa käsitellyistä henkirikoksista annetut alioikeuden tuomiot perusteena olevine lainkohtineen ja rangaistusmääräyksineen.

Tapaus	Tuomio	Lainkohta (<i>latitudi</i>)
T1 1866-1870 1. vastaaja	Ryöstö ja murha Kovennettu kuolemanrangaistus. Oikean käden irti lyöminen, mestaus ja teilaus	RK 12:1 ja RK 21:1 (<i>absoluuttinen, kvalifioitu kuolemanrangaistus</i>)
2. vastaaja	Vapauttava tuomio (epäily osallisuudesta)	
T2 1870	Tappo pikaistuksissa ilman tappamisen aikomusta. 7 vuotta kuritustyötä ("straffarbete") Hämeenlinnan kuritushuoneessa.	Keis. As. 26.11.1866 (RL osittaisuudistus) (<i>4-8v kuritushuoneessa</i>)
T3 1871-1872	Tappo pikaistuksissa ilman tappamisen aikomusta. 8 vuotta kuritustyötä ("straffarbete") Turun rangaistusvankilassa.	Keis. As. 26.11.1866 (RL osittaisuudistus) (<i>4-8v kuritushuoneessa</i>)
T4 1874	Tappo ilman tappamisen aikomusta. 12 vuotta kuritustyötä ("straffarbete") Turun rangaistusvankilassa.	Keis. As. 26.11.1866 (RL osittaisuudistus) (<i>8-12v kuritushuoneessa</i>)
T5 1884-1887	Murha Kuolemanrangaistus mestaamalla, jonka jälkeen ruumis poltettava roviolla.	RK 12:1 (<i>absoluuttinen, kvalifioitu kuolemanrangaistus</i>)
T6 1894	Tahallinen, kuolemaan johtanut pahoinpitely ilman tappamisen aikomusta. 8 vuotta kuritushuoneessa	RL 21:4§ (<i>2-12v kuritushuoneessa.</i>)

Oheisesta taulukosta ilmenevät tutkituissa Jyväskylän raastuvanoikeuden henkirikostutkinnoissa antamat tuomiot ja niiden perusteina olleet lainkohdat rangaistusmääräyksineen. Rangaistuslatitudin ja tuomittujen rangaistusten vertailun perusteella lähtökohta vaikuttaa olleen latitudin mahdollistama maksimirangaistus, jota saatettiin lieventää tapauskohtaisesti. Raastuvanoikeus käytti rikoslain osittaisuudistuksen mukaisen normiston perusteella tuomitessaan systemaattisesti vanha *rangaistustyö*-termiä kuritushuoneen sijaan, joka korjattiin hovioikeudessa. Suutarin puukotuksesta vuonna 1894 tuomittiin kahdeksan vuoden rangaistus, joka vastasi aiempia pikaistuksissa tehtyjen tappojen rangaistuksia. Tarkasteltavien tapausten pienen määrän vuoksi pidemmälle vietyjä johtopäätöksiä rangaistuksen mittaamisesta ei voida esittää varsinkaan, kun rangaistuksen mittaamista ei ole oikeuden pöytäkirjoissa perusteltu lainkohdan mainitsemista lukuun ottamatta käytännössä lainkaan.

Alioikeudessa *murhina* tuomituista rikoksista annetut rangaistukset olivat erittäin ankaria, sillä voimassa ollut normisto määräsi kuolemanrangaistuksen, eikä alioikeuksilla ollut oikeutta muuttaa sitä. Käytännössä 1800-luvun jälkipuolen Suomessa kuolemanrangaistuksia ei oltu pantu täytäntöön enää vuosikymmeniin, mutta alioikeudessa kuolemantuomioita kuitenkin annettiin. Kuolemanrangaistus säilyi osana oikeusnormistoa ainakin symbolisena pelotteena. Kuolemaantuomitut kuitenkin tiesivät luultavasti itsekin, että heitä tuskin teloitettaisiin. Kuolemanrangaistuksia eivät saaneet edes järkyttävistä henkirikoksistaan tunnetuiksi tulleet Granroth tai ”Suomen ainoa sarjamurhaaja” Juho Adaminpoika (Adamsson), joiden rikokset saivat osan suuresta yleisöstä vaatimaan kuolemanrangaistusten täytäntöönpanon palauttamista. Alioikeuksien antamien kuolemanrangaistusten systemaattisen lievenemisen ylemmissä oikeusasteissa pelättiin keskustelussa jopa syöväen alioikeuksien uskottavuutta. 1800-luvun alkupuolelta lähtien kuolemanrangaistuksen korvasi karkotus pakkotyöhön Siperiaan, jonka käyttöä kuitenkin vähennettiin vuosisadan jälkipuolella merkittävästi ja se lopetettiin lopullisesti uuden rikoslain voimaan astuessa.²¹⁷

²¹⁷ Kuolemanrangaistuksen poistamisesta käydystä julkisesta keskustelusta Blomstedt 1964, 438–444. Siperiaan karkottamisesta erittäin kattavasti esim. Juntunen 1983. Blomstedtin mainitsemää, huomiota herättänyttä Adamsonin (Juho Adaminpoika) rikoksia ja niiden tutkintaa on tutkinut tarkemmin Teemu Keskisarja. (Keskisarja 2008).

4 YLEMMÄT OIKEUSASTEET

4.1 Alistaminen Vaasan hovioikeudelle

Kaikki alioikeuksien vakavista rikoksista antamat tuomiot oli alistettava hovioikeudelle.²¹⁸ Jyväskylän raastuvanoikeuden päätökset alistettiin vuonna 1776 perustettuun Vaasan hovioikeuteen. Alioikeudessa langettavan tuomion saaneet kuljetettiin Vaasan kruununvankilaan odottamaan hovioikeuden päätöstä. Vaasaan lähetettiin myös puhtaaksikirjoitettu kopio alioikeuden koko tutkinnasta alkuperäisine liitteineen. Alistusmenetely liittyi inkvisitorisen menetelmän mukaiseen tutkintaan ja 1900-luvun alussa sitä pidettiin jo auttamattoman vanhentuneena käytäntönä. Tuomioihin, joita ei alistettu, saattoi hakea muutosta valittamalla. Alioikeuden päätös, joka alistettiin tai josta valitettiin, ei ollut lainvoimainen ennen kuin hovioikeus vahvisti sen.²¹⁹

Hovioikeudet oli perustettu Ruotsin ja Suomen yhteisen historian aikana 1600-luvulla. Niillä oli tuolloin kolme pätehtävää, joista alioikeuksien valvonta oli erittäin keskeinen. Hovioikeudet olivat ensimmäinen oikeusaste tietyissä törkeissä rikoksissa valtiota tai hallitsijaa vastaan sekä törkeissä rikosasioissa, joissa syytettiin aatelista sekä tietyissä riitaasioissa, joissa asianosaosina oli aatelisia. Aatelille hovioikeudet olivat *Forum Privilegiatum*: heillä oli oikeus tulla vertaistensa tuomitsemiksi. Tämä etuoikeus lakkasi lopullisesti vuonna 1867. Hovioikeuksilta oli myös mahdollista hakea muutosta alioikeuksien päätöksiin.²²⁰

Alioikeuksista poiketen hovioikeuksilla oli oikeus *leuteraatiomenettelyyn*, eli myös muun kuin laissa määrätyn rangaistuksen tuomitsemiseen. Näin alioikeuksien tuomitsemat kuolemantuomiot yleensä lievenivät hovioikeudessa muiksi rangaistuksiksi. Hovioikeuksien

²¹⁸ Lain mukaan alioikeuksien oli lähetettävä hovioikeuden tarkastettavaksi tutkintansa ja tuomionsa erikseen määritellyistä vakavina pidettävistä rikosasioista, kuten yleisesti henkeä ja kunniaa koskevista rikosasioista, jumalanpilkasta, väärän rahan valmistamisesta ja kauppaamisesta, lapsenmurhasta, mm. myrkyllä surmaamisesta, tappoasioista, vanhempiensa tai appivanhempiensa lyömisestä tai herjaamisesta, haureuden edistämisestä, haureudesta, taikuudesta ja eläimiin sekaantumisesta. RK 25:5§, Keis. As. Taposta ym., 32§: Rikoslain osittaisuudistuksen myötä voimaan tullessa tappoja ja pahoinpitelyitä koskevassa asetuksessa mainittiin erikseen, että kyseisen asetuksen mukaisissa rikoksissa, jotka olivat RK 25:5§:n mukaan alistettava hovioikeuteen, oli alistettava jatkossakin. Myös uuden rikoslain (1889) voimaan astuttua alistettavaksi säädetty rikokset määräytyivät rangaistuksen ankaruuden mukaan: rikokset, joiden lain mukainen enimmäisrangaistus oli vähintään kuusi vuotta kuritushuonetta, elinkautinen kuritushuonerangaistus tai kuolemanrangaistus, oli alistettava hovioikeudelle. (RVA 46§, Ignatius 1907, 7)

²¹⁹ Alistusmenettelyn aiheuttamat välittömät toimet ilmenevät alioikeuden antamista päätöksistä. Myös Ignatius 1907, 7–8.

²²⁰ Myhrberg 1978, 83–85, Blomstedt 1976, 59

rangaistusten lieventämisessä käyttämiä perusteita olivat esimerkiksi rikoksentekijään liittyvät syyt, kuten tämän nuoruus ja ymmärtämättömyys. Ne olivat usein samoja, kuin myöhemmin *lieventäviksi asianhaaroiksi* kutsutut lievempää rangaistusta puoltaneet perusteet. Uuden rikoslain voimaan astumisen myötä leuteraatiosta tuli oikeushistoriaa – jatkossa myös hovioikeudet olivat sidottuja lain mukaisiin rangaistusasteikoihin.²²¹

Hovioikeuksien menettely erosi valtavasti alioikeuksien menettelystä. Se oli enimmäkseen kirjallista ja perustui alioikeuden pöytäkirjojen tutkimiseen. Niiden pohjalta hovioikeus ”*esitteli asian itselleen*”, tutki sen ja teki ratkaisunsa. Hovioikeudelle saattoi esittää myös uusia todisteita, jotka esitettiin joko hovioikeudessa tai sen määräämässä alioikeudessa, joka lähetti pöytäkirjan hovioikeuteen.²²²

Alioikeuksien tuomiot eivät sitoneet hovioikeuksia – myös alioikeuden tuomiota ankarampi tuomio oli mahdollinen. Hovioikeus ei kuitenkaan saanut tuomita tapaista valittajan vahingoksi, jos kyse ei ollut alistettavasta asiasta. Siinä missä varhaismodernin ankaran rikosoikeuden ajan hovioikeudet yleensä lievensivät alioikeuksien antamia lain mukaisia rangaistuksia, 1800-luvulla tilanne saattoi olla jopa päinvastainen. Rikoslain osittaisuudistusta ja sen vaikutuksia tutkinut Yrjö Blomstedt on havainnut hovioikeuksien tuomioiden olleen usein alioikeuksien tuomioita ankarampia – senaatin oikeusosastossa rangaistukset lievennettiin taas alioikeuksien tasolle.²²³

Hovioikeuksissa tuomitsivat ammattijuristit ja niiden puheenjohtajat olivat ansioituneita oikeusoppineita. Kontrasti hovioikeuden ja alioikeuksien juridisen osaamisen välillä oli suuri etenkin verrattuna maaseudun alioikeuksiin. Toiminta oli ammattitaitoista ja suorastaan pikkutarkkaa: alioikeuksien prosessissa tekemät virheet huomattiin ja niihin puututtiin. Myös todisteiden harkinta oli tarkempaa. Tässä työssä tarkastelluissa oikeustapauksissa Vaasan hovioikeus teki käytännössä kolmenlaisia ratkaisuja. Alioikeuden tuomio joko a) vahvistettiin sellaisenaan tai hyvin pienin muutoksin, b) kumottiin ja palautettiin alioikeuteen tai c) muutettiin merkittävästi.

Alioikeudelle selkeät tapaukset olivat selkeitä myös hovioikeudelle. Tässä työssä käsitellyistä kuudesta oikeustapauksesta kolmessa alioikeuden tuomio pysyi hovioikeudessa

²²¹ Myhrberg 1978, 47–48, 61 Blomstedt 1964, Pihlajamäki 1997, 213.

²²² Ignatius 1907, 7–8. Yleensä uudet todisteet esitettiin siinä alioikeudessa, jossa tapaus oli alun perin käsitelty, mutta hovioikeuden määräyksestä muikin alioikeus oli mahdollinen.

²²³ Ignatius 1907, 7–8, Blomstedt 1964, 506–509.

sellaisenaan tai hyvin pienin muutoksin. Esimerkiksi vuonna 1870 alivuokralaisenaan asuneen työmiehen taposta seitsemän vuoden kuritushuonerangaistukseen tuomitun entisen kultasepän rangaistus vahvistettiin, mutta Hämeenlinnan kuritushuoneen sijaan rangaistus määrättiin suoritettavaksi Turun rangaistusvankilassa. Hovioikeus huomioi myös kultasepän juopumuksesta ja kadulla metelöimisestä saaman sakkotuomion. Lisäksi hovioikeus korjasi alioikeuden ilmeisesti vahingossa käyttämät vanhat rangaistustyö -käsitteet (”straffarbete”) kuritushuoneeksi (”tuktusarbete”) kiinnittämättä tähän kuitenkaan enempää huomiota. Vastaavasti iisalmelaisen teurastajan taposta langetettu kahdentoista vuoden kuritushuonerangaistus vahvistettiin sellaisenaan, mutta hovioikeus määräsi palauttamaan rengille tältä otetut rahat sitten, kun niistä oli maksettu lääkärinpalkkio ja muut tuomitun maksettavaksi määrätyt maksut. Vuonna 1894 suutarina työskennelleen itsellismiehen taposta tuomitun irtolaismiehen tuomio pysyi hovioikeudessa muuten ennallaan, mutta yhdistetyn tuomion laskemisessa ilmeisesti tapahtuneen virheen korjaaminen pudotti tuomiosta puolitoista kuukautta pois. Hovioikeuden tekemät muutokset ja tarkennukset kertovat huolellisesta ja suorastaan pikkutarkasta menettelystä – tehdyt muutokset olivat luonteeltaan lähinnä teknisiä. Monimutkaisemmissa tapauksissa hovioikeus löysi alioikeuden tutkinnasta enemmän huomautettavaa.²²⁴

Jos hovioikeus palautti käsittelyn alioikeudelle, syy olivat yleensä alioikeuden erilaiset menettelyvirheet ja yhdessä tapauksessa myös todistelun epäselvyydet. Esimerkiksi käsitteyt, joissa tutkittiin useita, eri tuomioistuinten toimivalta-alueilla tapahtuneita rikoksia yhtäaikaisesti tuottivat vaikeuksia alioikeudelle. Jokaisen tuomioistuimen toimivalta-alueella tapahtuneet rikokset tuli kussakin tuomioistuimessa, mutta tuomio kaikista rikoksista tuomittiin siinä tuomioistuimessa, jossa kokonaisuutta käsiteltiin viimeisenä tai vuoteen 1873 asti siinä tuomioistuimessa, jossa vakavin rikos oli tehty.²²⁵ Vuonna 1869 osallisuudesta jouluaattona 1866 tapahtuneeseen murhaan epäiltyä itsellismiestä syytettiin myös hevოსvarkaudesta Janakkalassa. Häntä ei vaadittu Jyväskylässä edes edesvastuuseen ja raastuvanoikeus palautti käsittelyn Janakkalaan, eikä langettanut vastaajalle varkaustuomiota. Vaasan hovioikeus määräsi uuden käsittelyn, jossa syytettyä vastaan ei esitetty oikeastaan yhtään mitään – edes todistajia ei kuultu. Varkaustuomio kuitenkin langetettiin. Aiemmassa käsittelyssä oli jo todettu, ettei näyttöä osallisuudesta murhaan ollut, eikä viskaalilla ollut uudessa käsittelyssä tähän mitään lisättävää. Alioikeuden ja

²²⁴ VHO päätös 2.7.1870 n:o 70 (T2), VHO päätös 23.3.1874 n:o 20 (T4), VHO päätös 7.12.1894 n:o 81 (T6)

²²⁵ OK 10:21§, muutettu asetuksella 4.3.1873

paikallistason toimijoiden näkökulmasta hovioikeuden tarkkuus muutoseikoissa saatettiin kokea jopa turhauttavaksi: uusi käsittely ei yleensä tuonut minkäänlaista lisäarvoa henkirikostutkintaan. Yhdessäkään tutkituista käsittelyistä, jotka palautettiin alioikeuteen, henkirikoksesta annettu tuomio ei muuttunut.²²⁶

Myös vuoden 1871 syysmarkkinoiden aikaisen entisen teurastajan tapon käsittely palautettiin raastuvanoikeudelle osin menettelyvirheiden vuoksi. Hovioikeuskäsittelyn aikana ilmeni muitakin epäselvyyksiä: Vastaja syytettiin lisäksi kotiseudullaan omaisuusrikoksesta ja hovioikeuden mukaan molemmat rikokset olisi pitänyt tuomita yhdellä kertaa. Lisäksi hovioikeudelle oli lähetetty kirjeitä, jotka viittasivat tuomitun syyttömyyteen. Avoimia yksityiskohtia oli niin paljon, että hovioikeus palautti tapauksen uudelleen raastuvanoikeuden tutkittavaksi.²²⁷

Vuoden 1884 laulujuhlien aikaisen murhan ensimmäisessä tutkinnassa alioikeus teki useita menettelyvirheitä. Asianomistaja, murhatun naisen äiti, oli ollut oikeudessa paikalla aiemmin, kun murhasta epäiltiin vielä virheellisesti toista henkilöä. Häntä ei kuitenkaan ollut kuultu uudelleen uuden epäillyn tavoittamisen jälkeen. Siten hän ei voinut esittää asianomistajana hänelle kuuluneita vaatimuksia tätä kohtaan. Hovioikeus kiinnitti huomiota myös siihen, että uhrin äidin haastattelemisen olisi voinut antaa arvokasta lisätietoa uhrin vaatteista, joiden varastamisesta epäiltyä syytettiin – vaatteet olivat tärkeä aihetodiste. Raastuvanoikeus oli myös jättänyt käsittelemättä aiheetta epäiltynä olleen itsellismiehen kahta innokasta todistajaa vastaan väärästä todistuksesta esittämän edesvasuuvaatimuksen.²²⁸

Hovioikeus käsitteli asiaa jälleen vajaata vuotta myöhemmin – murhasta syytetty irtolaisnainen oli edellisen käsittelyn tapaan tuomittu kuolemaan aihetodisteiden perusteella. Syytetty vaati hovioikeutta palauttamaan jutun uudelleen raastuvanoikeuteen todistajien kuulemista varten, mutta hänen vaatimuksensa hylättiin. Muuten hovioikeuden ratkaisu oli syytetylle mieleinen: hänet päästettiin heti vapaalle jalalle. Hovioikeus oli alioikeutta tarkempi todisteiden näyttöarvon punnitsemisessa, joten näyttökynnys oli korkeammalla. Tuomio uhrin vaatteiden varastamisesta kumottiin kokonaan. Syyllisyydestä murhaan

²²⁶ Näin henkirikoksen tuomiosta – samassa istunnossa saatettiin käsitellä myös muita kokonaisuuteen liittyviä rikoksia, jotka eivät kokonaisuutena kuitenkaan muuttuneet. JRO 1869 §308, 1870 §41

²²⁷ VHO päätös 5.12.1871 §94

²²⁸ VHO päätös 23.8.1886 §86

katsottiin olevan ”enemmän, kuin puoli näyttöä”, mutta täysi näyttö jäi puuttumaan syytetyt johdonmukaisen kiistämisen vuoksi. Alioikeuden kuolemanrangaistusta tuskin olisi kuitenkaan vahvistettu: 1870-luvulla kuolemanrangaistukset olivat olleet jo useita vuosikymmeniä oikeushistoriaa. Vapaus jäi lyhytaikaiseksi: Kun Senaatin oikeusosasto käsiteli viskaalin hovioikeuden päätöksestä tekemää valitusta, syytetty oli jälleen vangittu, tällä kertaa juuri irtolaisuudesta. Kirjeessään oikeusosastolle hän kertoi joutuneensa kiinniotetuksi matkalla kruununvoudin luokse antamaan lausuntoa oikeusosaston tutkintaan.²²⁹

4.2 Lopullinen tuomio Senaatin oikeusosastossa

Ylin muutoksenhakuaste autonomian ajan Suomessa oli Senaatin oikeusosasto, joka käytti myös Venäjän keisarin tuomiovaltaa Suomessa. Oikeusosasto on nykyisen, vuodesta 1918 toimineen, korkeimman oikeuden edeltäjä. Suomen tuomioistuinlaitos on ollut kolmiportainen 1600-luvulta asti käsittäen alioikeuden lisäksi kaksi muutoksenhakuastetta. Vuodesta 1615 alkaen vuonna 1614 perustettujen hovioikeuksien tuomioihin haettiin kuninkaalta, jolle myös ylin tuomiovalta kuului. 1720-luvulta alkaen ylin tuomiovalta kuului oikeusrevisiolle, jota kuitenkin toimi säätyjen valvonnassa vuodesta 1723 eteenpäin. 1770-luvulla oikeusrevisiion asema palautettiin, sen itsenäistä asemaa vahvistettiin ja organisaatiota kehitettiin. Vuonna 1789 perustettiin ”*Kuninkaan korkein oikeus*”, jonka senaatin oikeusosasto korvasi Ruotsin ja Suomen valtiollisen yhteyden katkettua vuonna 1809.²³¹

Hovioikeuden päätökseen tyytymätön saattoi hakea muutosta valittamalla tuomiosta senaatin oikeusosastolle määräajan kuluessa. Toisin, kuin hovioikeus alustusmenettelyn tapauksessa, oikeusosasto sai tutkia asian, johon haettiin muutosta, ainoastaan valittajan valituskirjelmän rajoissa: oikeusosasto ei saanut ratkaista asiaa valittajan vahingoksi. Esimerkiksi vapautusta vaatinutta valittajaa ei voitu tuomita oikeusosastossa hovioikeuden tuomiota ankarampaan rangaistukseen. Tutkinta muistutti pitkälti hovioikeuden tutkintaa:

²²⁹ VHO päätös 21.6.1887 §68, Senaatin oikeusosaston akti 8.10.1887, (s.385), vastaajan kirjallinen lausunto senaatin oikeusosastolle, kirjoittanut Vaasan lääninhallituksen lääninkivalteri.

²³⁰ Senaatin oikeusosastosta ja korkeimmasta oikeudesta autonomian ajalla mm. Pihlajamäki 2009; Tyynilä 2009. Itsenäisyyden ajalta korkeimmasta oikeudesta on kirjoittanut Jukka Kemppinen (Kemppinen 1992): *Tätä kaikki asianomaiset noudattakoot*. Kemppisen tutkimustehtävä rakentuu etenkin korkeimman oikeuden ja yhteiskunnan suhteen ja vuorovaikutuksen tarkasteluun (Kemppinen 1992, 11–15)

²³¹ Myhrberg 1978, 87-88; Vuosina 1809–1816 ennen senaatin oikeusosastoa korkein tuomiovalta kuului hallituskonseljille. (Hemmer 1950, 169)

se perustui aiempien tutkintojen pöytäkirjoihin ja siten kirjalliseen menettelyyn. Myös oikeusosastolle oli mahdollista esittää uusia todisteita, mutta todistajia kuultiin aina alioikeudessa, joka lähetti pöytäkirjan kuulemisesta senaatin oikeusosastolle.²³²

Nykyisen korkeimman oikeuden tuomiot ovat niin kutsuttuja *ennakkopäätöksiä* eli *prejudikaatteja*, jotka sitovat alempia oikeusasteita. Tällaista roolia korkeimman oikeuden edeltäjällä 1800-luvun Suomessa ei vielä ollut, vaikka oikeusosaston ratkaisujen ennakkotapausluonteesta käytiin keskustelua etenkin vuosisadan jälkipuolella. Manner-Euroopassa korkeimpien oikeusasteiden päätösten asema ennakkotapauksina vahvistui Suomea aiemmin ja myös Senaatin oikeusosaston päätökset saivat 1800-luvun jälkipuolella merkittävämmän aseman oikeuslähteenä samanaikaisesti oikeuden muutenkin modernisoituessa. Oikeusosasto käytti valtaansa maanlaajuisesti, joten yhteneväisen linjan ylläpitäminen ja eri erojen tasaaminen eri tuomioistuinten ratkaisujen välillä oli sille mahdollista. Uuden oikeuskäytännön luomisessa esimerkiksi legaalista kohti vapaaharkintaista todistelua siirryttäessä sekä kuolemanrangaistusten systemaattisessa lieventämisessä oikeusosastoa keskeisemmässä asemassa olivat kuitenkin hovioikeudet. Valikoituja oikeusosaston päätöksiä ruvettiin julkaisemaan vuodesta 1865 *Tidskrift För Juridisk Förening* -aikakauslehdessä, jonka toimitus valitsi julkaistavaksi relevanteiksi katsomansa oikeustapaukset. Vuodesta 1894 alkaen julkaistiin lisäksi tiivistelmät kaikista oikeusosaston oikeustapauksista. Vuodesta 1903 alkaen ilmestynyt *Lakimies* -lehti julkaisi vastaavalla tavalla oikeusosaston tutkintoja.²³³

Tässä tutkimuksessa tarkastelluista kuudesta henkirikostapauksesta neljä eteni senaatin oikeusosastolle asti. Jouluna 1866 löydetyn tuntemattoman vainajan murhasta epäillyistä toinen menehtyi ennen hovioikeuden päätöstä ja toinen sai vapauttavan tuomion jo alioikeudessa, eikä tapaus edennyt koskaan oikeusosastolle asti. Kolmessa tapauksessa vastaaja valitti hovioikeudessa saamastaan langettavasta tuomiosta ja yhdessä tapauksessa valittaja oli kaupunginviskaali Sandelin. Vain yksi langettavan tuomion hovioikeudessa saanut jätti valittamatta: vuonna 1894 itsellismiehen puukotuksesta tuomittu irtolainen ei valittanut tuomiostaan.²³⁴

²³² Ignatius 1907, 8–9;

²³³ Pihlajamäki 2009, erityisesti 169–174, 178–181, 183–185

²³⁴ Vaasan hovioikeuden kirjeestä Jyväskylän kaupunginviskaalille ilmenee, että päätös on luettu tuomitulle ja tuomittu on ilmoittanut tyytyvänsä päätökseen. (JKV VHO:n päätökset: päätös 7.12.1894)

Kaupunginviskaali valitti vuonna 1884 tapahtuneesta naisen murhasta syytetyn irtolaisnaisten alioikeudessa saaman tuomion kumoamisesta ja jutun tuomitsemisesta tulevaisuuteen. Hän vetosi valituksessaan siihen, että useasta syyllisyyttä tukevasta aihetodisteesta oli täysi näyttö, mutta tämä ei muuttanut tilannetta: aihetodisteet olivat aihetodisteita, eikä niitä ilmeisesti pidetty riittävinä.²³⁵

Vaasan hovioikeuden tuomiot pysyivät oikeusosastossa voimassa kaikissa tutkimuksessa tarkastelluissa tapauksissa, jotka sinne asti etenivät. Neljästä oikeusosastosta tuomiosta kolme oli tarkasti Jyväskylän raastuvanoikeuden tuomioiden mukaisia, yksi kumottiin jo hovioikeudessa. Senaatin oikeusosaston päätöksiin ei voinut hakea muutosta. Ne annettiin ”hänen keisarillisen majesteettinsa korkeassa nimessä” ja olivat lopullisia. Päätökset loppuivat mahtipontiseen virkkeeseen: ”Tätä päätöstä kaikki alamaisuudessa noudattakoot”. Tuomittuja odotti rangaistuksen täytäntöönpano Turun rangaistusvankilassa Kakolassa, jossa kaikki tuomitut määrättiin suorittamaan rangaistuksensa.

²³⁵ SOO Akt 8.10.1887, Viskaali Sandelinin kirje Senaatin oikeusosastolle., SOO päätös 4.6.1888

5 HENKIRIKOKSEN TUTKINTA JA SIIHEN OSALLISTUNEET

Henkirikokset olivat 1800-luvun jälkipuolen Jyväskylässä erittäin harvinaisia: niitä tehtiin vain noin yksi vuosikymmentä kohden lukuun ottamatta 1870-luvun muutenkin levotonta alkua, jolloin niitä tehtiin kolme viiden vuoden sisällä. Harvinaisuutensa vuoksi henkirikokset olivat poikkeuksellisia yksittäistapauksia kaikille niiden tutkintaan osallistuneille – myös kaupunginviskaalille ja raastuvanoikeudelle. Jokainen rikostutkinta oli yksittäistapaus.

Rikoksen paljastuminen määritteli koko tulevaa tutkintaa. Tutkinta muotoutui hyvin erilaiseksi tapauksissa, joissa rikos paljastui tuoreeltaan verrattuna tapauksiin, joiden tutkinta alkoi jo aiemmin surmatun vainajan löytämisestä. Erilaiset henkirikokset tulivat ilmi eri tavalla: päihtyneenä spontaanisti tai pikaistuksissa tehdyt henkirikokset paljastuivat käytännössä välittömästi. Pikaistuksissa tai kovassa humalassa tehdyt rikokset eivät olleet suunniteltuja, eivätkä tekijät välittäneet mahdollisten silminnäkijöiden läsnäolosta tai rikoksen seuraamuksista. Rikos saattoi paljastua jo ennen, kuin käsillä tiedettiin varmuudella olevan henkirikos. Näin oli silloin, jos uhri menehtyi vasta myöhemmin. Kaikissa tutkituissa henkirikoksissa käytettiin teräasetta ja kaikki tapoista tuomitut olivat tekohetkellä päihtyneitä. Tappoon johtaneet tapahtumat saivat yleensä alkunsa jonkinlaisesta riidasta, erimielisyydestä tai konfliktista tekijän ja uhrin välillä – pääsyy oli kuitenkin alkoholin juominen. Konfliktit olivat sellaisia, että ne tuskin olisivat johtaneet henkirikokseen, jos tekijä olisi ollut selvin päin. Vaikka tappojen motivaatiopohjaan otettiin oikeudessa harvemmin kantaa, se vaikutti rikoksista langetettuihin rangaistuksiin. Erimielisyydestä alkunsa saaneet tapot katsottiin pikaistuksissa tehdyiksi, jolloin teolle oli oma erillinen tunnusmerkistönsä ja rangaistusasteikkonsa. Humalassa tehtyjä rikoksia paheksuttiin ja tällöin tuomittiin erillinen tuomio juopumuksesta. Jos henkirikos tapahtui markkinoilla, se uutisoitiin sanomalehdessä osana markkinoita käsitellyttä uutista osoituksena markkinoiden vaarallisuudesta.

Rikokset, jotka tulivat ilmi vainajan löydyttyä vasta myöhemmin, käsiteltiin murhina. Tutkittujen viidenkymmenenkolmen vuoden aikana Jyväskylän raastuvanoikeudessa tutkittiin murhaa vain kaksi kertaa. Molemmilla kerroilla rikokset tapahtuivat kaupungin mailla, mutta varsinaisen ruutukaavakaupungin ulkopuolella, metsässä tien tai polun läheisyydessä – sopivasti piilossa mahdollisilta silminnäkijöiltä. Tekijät ehtivät poistua ja heidän jäljilleen pääseminen ja tavoittaminen oikeuden eteen kesti kauan. Molemmissa

murhana käsitellyissä tapauksissa motiiviksi epäiltiin uhrin tavaroiden varastamista. Tutkinnoista tuli pitkiä ja erittäin haastavia. Tutkinnot pääsivät käyntiin, kun epäillyn henkilöllisyys selvisi – epäilty oli tutkinnan lähtökohta, jonka ympärille näyttöä koottiin – epäiltyjä ei kuitenkaan valittu mielivaltaisesti.

Tutkinta voidaan jakaa karkeasti neljään vaiheeseen: valmistavaan tutkintaan, alioikeuden oikeusprosessiin, ylempien oikeusasteiden eli hovioikeuden ja mahdollisesti myös senaatin oikeusosaston tutkintaan ja rangaistuksen täytäntöönpanoon. Valmistava tutkinta täydensi alioikeuden oikeusprosessia ja saattoi jatkaa oikeusprosessin ollessa jo käynnissä. Tutkinta ei välttämättä edennyt muutenkaan suoraviivaisesti: myös hovioikeus saattoi palauttaa käsittelyn takaisin alioikeuteen.

Rikoksen paljastuttua alkaneen valmistavan tutkinnan avainhenkilö oli kaupunginviskaali, joka sekä vastasi kaupungin järjestyksenpidosta että kantoi virallisena syyttäjänä raastuvanoikeudessa. Kaupunkilaisten arvostus ja kunnioitus oli tärkeää viskaalin tehtävän menestyksekkäälle hoitamiselle. Jyväskylän kaupunginviskaalina oli vuosikymmenten ajan J. E. Sandelin, joka asui Jyväskylässä sen alkuajoista asti ja hoiti viskaalin tehtävän lisäksi myös muita luottamusta vaatineita tehtäviä. Ajan kaupunginviskaalien tapaan myös Sandelin oli käytännössä itseoppinut. Häntä kuitenkin pidettiin osaavana ja hän osasi ajaa henkirikossyytteitä raastuvassa aktiivisesti ja tarkoituksenmukaisesti.

Jyväskylän järjestyksenpidon resurssit olivat hyvin niukat: ennen 1880-luvun alkua kaupungissa ei ollut edes varsinaisia poliiseja. Tavallisten ihmisten pitikin pystyä toimimaan tarkoituksenmukaisesti rikoksen tai uhkaavan henkilön havaitessaan. Rikospaikalle sattuneet toimivat tilanteissa aktiivisesti ja ennen viranomaisen paikalle saapumista pyrkivät esimerkiksi auttamaan uhria, ottivat tekijän kiinni ja tarkastivat tämän teräaseiden varalta. Tällöin taustalla saattoi kuitenkin olla ennemmin mahdollisesti itseä uhkaavan henkilön aiheuttaman uhkan minimointi – humalassa teräaseen kanssa riehunut aiheutti välitöntä vaaraa ympärillä olleille. Rikospaikalle sattuneiden toiminta oli korvaamatonta rikosten selvittämisen kannalta. Heitä tarvittiin myös silminnäkijätodistajiksi. Todistajanlausuntojen perusteella 1800-luvulla eläneet tekivät hyvin tarkkoja havaintoja ympäristöstään huomioiden etenkin tavallisuudesta poikkeavat yksityiskohdat. Yksityiskohdat myös muistettiin oikeudessa pitkänkin ajan jälkeen.

1800-luvun poliisitutkinta oli vielä kehittymätöntä, eikä esimerkiksi rikospaikan tutkimiseen ollut vakiintuneita menettelytapoja – joka kerralla toimittiin hieman eri lailla. Rikospaikat katsastettiin lähinnä pintapuolisesti. Esimerkiksi vuoden 1884 kansanvalistusseuran laulujuhlien aikaan murhatun naisen ruumiin löytäminen tien läheisestä metsästä vuonna 1884 kertoo paljon aikalaisten suhtautumisesta rikospaikkoihin. Tapahtuneesta kuullut uhrin omainen tuli rikospaikalle ennen viskaalia ja lähti kuljettamaan vainajaa kaupunkiin ruumishuoneella. Hän tuli rikospaikalle matkalla ollutta viskaalia vastaan maantiellä kuljettaen vainajaa kärryissä. Omaisen toimintaa ei moitittu eikä ilmeisesti pidetty mitenkään erikoisena. Rikospaikan koskemattomuudella oli vähemmän merkitystä, kuin omaisen halulla saada läheisensä nopeasti ruumishuoneelle. Ilmeisesti rikospaikan koskemattomuutta ei pidetty tärkeänä, koska menetelmiä rikospaikkojen tarkempaan tutkintaan ei ollut käytössä. Siten rikospaikan jälkien sotkemista ei ymmärretty varoa. Suhtautuminen rikospaikkoihin muuttui vasta 1900-luvun alussa teknisen rikostutkinnan kehittymisen myötä. Rikospaikoilta tehtiin kuitenkin tarkkoja havaintoja, joista osattiin vetää johtopäätöksiä. Esimerkiksi veren hyytymisestä pääteltiin, milloin rikos oli tapahtunut. Toisaalta toisessa tutkinnassa ymmärrettiin ristiriita syytetyn puukon tuoreessa veressä olleen terän ja hänen selityksensä sen tahriintumisesta jo aamulla välillä. Jouluna 1866 löydetyn tuntemattoman vainajan löytöpaikan ympäristö oli luminen, joten lumessa olleita jalanjälkiä oli helppo seurata. Rikospaikalle tulleet osasivat myös seurata lumessa olleita jälkiä ja hahmotella tapahtumien kulkua niiden pohjalta. Juuri rikospaikalla olleiden tarkat havainnot ja niistä tekemät tukinnat auttoivat tutkintoja eteenpäin. Rikospaikan kartoittamisen lisäksi kaupunginviskaali kartoitti ja haastatteli mahdollisia todistajia ja hankki uhrin ja epäillyn papintodistukset oikeutta varten. Näin varsinainen oikeudenkäynti pääsi nopeasti käyntiin.

Poliisitutkinnan lisäksi valmistavaan tutkintaan kuului lääkärin tekemä vainajan oikeuslääketieteellinen tutkimus. Oikeuslääketieteellinen tutkimus oli tutkitulla ajanjaksolla jo pitkälti ammattimaistunut: se tehtiin vakiintuneen ohjeistuksen mukaisesti ja siitä laadittiin määrämuotoinen raportti. Ruumiinavauksen teki koulutettu lääkäri, jonka ammattitaito palveli tällöin myös rikostutkintaa.

Suurin osa 1800-luvun jälkipuolen rikostutkinnasta tapahtui vanhaan tapaan oikeuden edessä suullisessa prosessissa. Todistelu oli lähinnä todistajien suullista kuulemistä. Todistajia kuultiin mahdollisimman laajalti – oikeuden eteen pyrittiin saamaan kaikki mah-

dolliset todistajat, vaikka lain mukaiseen täyteen näyttöön olisi riittänyt kaksi silminnäkijätodistajaa. Todistelu haluttiin kuitenkin koota mahdollisimman kattavasti. Alioikeuden oikeusprosessin tavoitteena oli pikkutarkan normiston seuraamisen sijaan tutkittavaan rikokseen liittyneiden tapahtumien kattava selvittäminen paikallistasolla. Tärkeintä oli, että tapahtumien kulku selvisi ja todistelu oli uskottavaa. Toisinaan alioikeus teki menettelyvirheitä, jotka olivat varsinaisen rikoksen selvittämisen kannalta kuitenkin vähäisiä. Näitä sattui juuri monimutkaisimpien oikeustapausten tutkinnassa, jolloin palauttamiset alioikeuteen pidensivät käsittelyä entisestään. Ammattijuristeista koostuneen hovioikeuden rooli oli myös valvoa alioikeuksia. Toisaalta menettelyvirheiden löytäminen pöytäkirjoista oli helpompaa kuin se oli alioikeudessa toimineille oikeusprosessin aikana. Jyväskylän raastuvanoikeuden jäsenet olivat pääasiassa kauppiastaustaisia – oikeustieteellistä koulutusta oli lähinnä pormestareilla ja 1880-luvulta alkaen oikeusraatimiehellä.

Yleisesti vastaajat kiistivät. Kiistämällä tuomion saattoi välttää kokonaan, kun tunnustamalla langettava tuomio olisi ollut käytännössä varma, eikä vanhastaan absoluuttisten rangaistusten aikakaudella tunnustamalla saanut tuomioon lievennystä. Tunnustamista ei siis pidetty kannattavana. Kaksi tutkituista vastaajista tunnusti, toinen käytännössä heti ja toinen toisessa oikeuden istunnossa. Myöhemmin tunnustanut vetosi myöhemmin hätävarjeluun. Kiistäessään vastaajat esittivät myös kantajan versiolle vaihtoehtoisen tapahtumienkulun, jolle yritettiin saada tukea esimerkiksi todistajanlausunnoista – vaihtelevalla menestyksellä. Sitä pidettiin uskottavampana, kuin pelkkää kiistämistä.

Kiistämisen lisäksi vastaajien ja mahdollisesti heidän puolellaan olleiden toiminta saattoi olla esimerkiksi oikeusprosessin tietoista haittaamista, todistajien painostamista, hätävarjeluun vetoamista, kirjelmöintiä ylempiin oikeusasteisiin, muistamattomuuden ja hulluuden esittämistä ja jopa toisen henkilön ilmiantamista henkirikoksesta. Vastaajien tausta määräiti heidän toimintaansa oikeudessa. Jos syytetty oli ollut tuomittu oikeudessa aiemmin, hänellä oli ennakkokäsitys siitä, millainen prosessi häntä odotti. pääasiassa vastaajat tulivat yhteiskunnan sosiaalisen hierarkian alemmilta portailta tai olivat jopa kokonaan yhteiskunnan ulkopuolelle ajautuneita. Vuonna 1871 taposta syytetty talonisäntä oli tässä suhteessa poikkeus: hänellä oli sekä aineellista että sosiaalista pääomaa ja niiden myötä tuttavuuksia, jotka auttoivat ja puolustivat häntä oikeusprosessissa. Muista tutkinnoista poiketen tässä tutkinnassa esiintyi henkilöitä, jotka todistivat ilmeisesti väärin syytettyä puolustaakseen. Näitä lausuntoja esitettiin myös kirjeitse ylemmille oikeusasteille. Muista

tutkinnoista poiketen osaa todistajista myös painostettiin. Syytetyt käyttivät käytettävissä olevia keinoja puolustautumiseen syytettä vastaan: talonisäntä hyödynsi verkostojaan, entinen kultaseppä vetosi olosuhteisiin, sananvalmis irtolaisnainen kiisti sitkeästi osaten reagoida häntä vastaan esitettyihin syytöksiin ja entinen sotilas pakeni tutkintaa karkaamalla vankilasta.

Todistelun pohjana oli vuoden 1734 lain oikeudenkäymiskaaren mukainen legaalinen todisteiden harkinta, jonka mukaiset säädökset olivat voimassa 1940-luvun lopulle. Käytännössä tutkimuksen kattama ajanjakso oli kuitenkin siirtymäkautta legaalisesta todisteiden harkinnasta vapaaharkintaiseen todisteluun. Lain mukaisen täyden näytön vaatimukset täyttyivät silloin, kun rikokselle oli silminnäkijätodistajia, mutta alioikeus antoi langettavia tuomioita myös aihetodisteiden perusteella, jos silminnäkijöitä ei ollut. Aihetodisteiden perusteella tuomittaessa todistajanlausunnoilla pyrittiin kytkemään rikospaikka, uhri ja syytetty yhteen ja todistamaan esitetty tapahtumien kulku mahdollisimman uskottavasti. 1800-luvun jälkipuoliskolla aihetodisteiden käyttö oli jo vakiintunutta oikeuskäytäntöä ja siten aihetodisteiden perusteella tuomitseminen oli mahdollista. Alioikeudessa keskeistä oli todistelun yleinen uskottavuus. Tunnustusta pidettiin kuitenkin edelleen tärkeänä ja syytettyjä saatettiin painostaa tunnustamaan jopa lähettämällä heidät papin puheille.

Tutkitulla ajanjaksolla suomalaiseseen rikosoikeuteen tehtiin kaksi merkittävää uudistusta: rikoslain osittaisuudistus uudisti muiden muassa tappoja ja pahoinpitelyitä koskeneen lainsäädännön vuonna 1866 ja rikoslain kokonaisuudistus vuonna 1889, joka tuli voimaan vuodesta 1891. Tapponen osalta antoi aiemmasta poiketen alioikeuksille harkintavaltaa rangaistuksen mittaamisessa, mutta tarkastelluissa tapauksissa rangaistus mitattiin asteikon yläpäästä, eikä ratkaisua perusteltu mitenkään. Rangaistuslatitudit olivat uusi asia myös raastuvanoikeudelle. Murhina käsiteltyjä tapauksia rikoslain osittaisuudistus ei koskenut, vaan niistä langetettiin edelleen vuoden 1734 lain mukainen kvalifioitu kuolemanrangaistus, jotka olivat 1800-luvun jälkipuolella lähinnä oikeushistoriaa. Kuolemanrangaistuksen poistamisesta kokonaan keskusteltiin, mutta se säilyi ainakin symbolisena pelotteena myös uudessa rikoslaissa ankarimpana rangaistuksena, joka oli mahdollista tuomita murhasta.

Ylempien oikeusasteiden tutkinta erosi alioikeuden tutkinnasta: Niissä tuomitsivat ammattijuristit ja ne noudattivat esimerkiksi menettelyä koskeneiden sääntöjen noudattamisessa ja todistelussa alioikeuksia tiukempaa linjaa. Murhina käsitellyistä tapauksista toisessa vastaaja ehti menehtyä ennen kuin hovioikeus ehti ratkaista asiaa ja toisessa taas alioikeuden tuomitsema irtolaisnainen päästettiin vapaalle jalalle ja juttu ”tuomittiin tulevaisuuteen”. Hän joutui kuitenkin uudelleen vangituksi irtolaisuuden vuoksi hyvin nopeasti. Ennen henkirikoksen tapahtumista hän oli juuri vapautunut irtolaistuomiosta, jonka jälkeen hän vietti tutkintavankeudessa useamman vuoden ja joutui vapaaksi päästyään jälleen vankeuteen.

Korkeimpana oikeusasteena oli keisarillinen Suomen Senaatin oikeusosasto, jonne hovioikeuden päätöksistä oli mahdollista valittaa. Senaatin oikeusosasto edusti myös Venäjän keisarin tuomiovaltaa Suomessa ja kirjelmöidessään oikeusosastolle kirjelmöivät esiintyivät kuuliaisina alamaissina. Tässä tutkimuksessa tarkastelluissa tapauksissa senaatin oikeusosasto ei muuttanut yhtäkään hovioikeuden päätöstä, jotka saivat siten lainvoiman. Senaatin oikeusosaston päätökset olivat lopullisia, eikä niistä voinut valittaa. Ne päättyivät juhlalliseen lauseeseen: ”*Tätä päätöstä kaikki alamaissuudessa noudattakoot*”. Kaikki langettavan tuomion saaneet tuomittiin kuritushuoneeseen ja heidät kuljetettiin suorittamaan rangaistustaan Turun Kakolaan. Vankeus päärangaistuksena sakkojen, kuolemanrangaistuksen ja ruumiinrangaistusten sijaan oli 1800-luvun rikosoikeuden modernisäätiötä.

LÄHTEET

PÄÄLÄHTEET

Arkistolähteet

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA), Jyväskylä:

Jyväskylän raastuvanoikeuden arkisto (JRO):

Jyväskylän raastuvanoikeuden yhteiset varsinaisasioiden pöytäkirjat 1862–1900 (Cca:1–62)

Jyväskylän kaupunginviskaalin arkisto (JKV):

Saapuneet Vaasan hovioikeuden päätökset (1864–1909) (Eb:E1) (VHO)
(arkistoyksikkö sisältää myös saapuneita Senaatin oikeusosaston päätöksiä, tällöin viitattu ”JKV SOO”)

Keuruun seurakunnan arkisto (KeSRK):

Pää- ja rippikirjat (RK)

Rippikirja 1870–1879, osa I, I Aa:24 **(DA)**

Kansallisarkisto (KA), Helsinki:

Prokuraattorin toimituskunnan arkisto

Prokuraattorin kertomuksiin liittyvät tilastotaulukot 1862–1890 (De:1.20–De:3.10) (PROKTIL) **(DA)**

Oikeusosaston arkisto (SOO)

Valitus- ja anomusdiaarit 1862–1905 (Aa:54–97) **(DA)**

Hakemistot anomus- ja valitusdiaareihin (Bc:52–93) **(DA)**

Päätöstaltiot 1862–1905 (Da:70–157) (PÄÄTÖS) **(DA)**

Alistus- ja valitusaktit 1862–1905 (Ea:1349–2702) (Akt)

Vaasan maakunta-arkisto (VMA), Vaasa:

Vaasan hovioikeuden arkisto (VHO)

Alistettujen asiain päätöstaltiot (Vaasan lääni) 1862–1905 (Di:149–234)
(PÄÄTÖS)

Alistettujen asioiden luettelot (Vaasan lääni) 1862–1905 (Sisältyvät alistettujen asiain päätöstaltioihin)

Alistusaktit (Vaasan lääni) 1862–1905 (Ece:463–634)

(DA): Käytetty digitoitua asiakirjaa arkistolaitoksen digitaaliarkistossa.

(*digi.narc.fi/digi/*)

Sanomalehdet

Kansalliskirjaston digitoidut aineistot: (*digi.kansalliskirjasto.fi*)

Finlands Allmänna Tidning (1862–1905)

Keski-Suomi (1871–1905)

Virallisjulkaisut

Ruotsin Waltakunnan laki. Hyväksytty ja noudatettavaksi otettu valtiopäivillä vuonna 1734: ynnä niiden lisäysten, muutosten ja selitysten kanssa, jotka ovat voimassa Suomen suurruhtinaanmaassa. Suomennos Jaakko Forsman. Helsinki: SKS, 1877

Sveriges rikes lag. (Gillad och antagen på riksdagen år 1734 Till 250-årsdagen av lagens tillkomst efter den första i antikva tryckta upplagan av år 1780. Med inledning av Stig Jägerskiöld. Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning, 1984)

Samling af sådana lagbud och författningar, som angå Kronolänsmäns tjensteåligganden och hvad dermed sammanhänger. (1896) Helsingfors: Kejsarliga senatens tryckeri.

Suomen suuriruhtinaanmaan asetus-kokous 1861–1905. Helsinki: Keisarillinen senaatti.

Alkuperäislähteenä käytettävä kirjallisuus

Forsman, Jaakko (1887), Anteckningar enligt Prof. Jaakko Forsmans föreläsningar öfver Straffrättens Allmänna Läror. Helsingfors: G. Sundmans litografiska atelier.

Granfelt, O. H. (1910), Straffprocessrätt: Föreläsningar. HFT: 1–2. Helsingfors: Juridiska Studentfakulteten 1910.

Tirkkonen, Tauno (1948), Suomen rikosprosessioikeus. Osa I. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja: B-sarja, n:o 25. Porvoo / Helsinki: WSOY.

Wrede, Rabbe Axel (1919), Grunddragen av Finlands processrätt. Helsingfors: Tietosanakirja Oy.

Wrede, Rabbe Axel (1894), Afhandlingar i finsk processrätt: grunddragen af bevisrätten enligt gällande lag. HFT: 1–2. Helsingfors: Söderström.

KIRJALLISUUS

Alvensalo, Anne & Ervasti, Kaijus (2006), Oikeus yhteiskunnassa. Näkökulmia oikeussosiologiaan. Helsinki: Edita.

Backman, Eero (1989), Oliko vuoden 1889 rikoslainsäädäntö jo syntyessään vanhentunut? Rikosoikeudellisia kirjoitelmia: 6. Rikosoikeuden juhlavuonna 1989. Rikoslaki 1889–19.12.1989; Jaakko Forsman (1839–1899), Brynolf Honkasalo (1889–1973). Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja: n:o 185. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys. ss. 83–89.

Björne, Lars (1995), Den nordiska rättsvetenskapens historia: Del 1: Patrioter och institutionalister. Tiden före år 1815. Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning

Björne, Lars (1998), Den nordiska rättsvetenskapens historia: Del 2, Brytningstiden: 1815–1870. Lund: Institutet för rätthistorisk forskning

Björne, Lars (2002), Den nordiska rättsvetenskapens historia: Del 3, Den konstruktiva riktningen: 1871–1910. Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning 2002

- Blomstedt, Yrjö (1964), Rikoslakireformin ensimmäiset vaiheet vuoden 1866 osittaisuudistuksiin saakka – Historiallinen arkisto. (59): 421–517.
- Brummer, OJ (1916), Jyväskylän kaupungin historia vv. 1837-1912. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki.
- Eilola, Jari (2003), Rajapinnoilla: sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ervasti, Kaijus (1994), Lapsenmurhat Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus lapsenmurharikoksista Suomessa erityisesti autonomian aikana. Lisensiaatintyö. Helsinki: Helsingin yliopisto
- Enlund, Tapio (1993): Väkivaltarikollisuus Lahden seudulla 1894-1907 Lahti: Lahden kaupungin museo.
- Forsberg, Juha (2014), Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat: Juantehtaan kolmet käräjät 1776, 1789, 1808 ja salamurha 1810. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Geertz, Clifford (1973), The Interpretation of Cultures. Selected essays by Clifford Geertz. New York: Basic Books, Inc.
- Giddens, Anthony (1984), Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia: toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysi. Helsinki: Otava.
- Ginzburg, Carlo (1989), Clues, Myths and the Historical Method. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- Hietaniemi, Tuija (1995), Totuuden jäljillä. Suomalaisen rikospoliisin taival. Vantaa: Keskusrikospoliisi.
- Hinkkanen, Merja-Liisa (1995), Onko historian henkilöillä intymiteettisuoja? Historiallinen aikakauskirja: vol 93 (2) ss.191–192. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto.
- Heikkilä-Pesonen, Satu (2002), 'Me saamme tehdä kadulla mitä tahdomme!' Väkiältä Jyväskylän kaupungissa v. 1913-1920 Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto
- Heikkinen, Antero (1993), Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hemmer, Ragnar (1950), Suomen oikeushistorian oppikirja I. Oikeuslähteiden, rikosoikeuden, prosessioikeuden ja ulosottoimen historia pääpiirteittäin. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja: B-sarja: N:o 46. Porvoo/Helsinki: WSOY.
- Himberg, Kimmo (2002), Tekninen rikostutkinta – Johdatus forensiseen tieteseen. Poliisiammattikoulun oppikirjat 9. Saatavilla internetissä: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/87212/Oppikirjoja9_Himberg_web.pdf?sequence=1

Ignatius, Kaarlo (1907): Onko rikosasioissa todistelun uudestaan tutkiminen ylemmässä oikeudessa vastedes sallittava? - Ensimmäiselle yleiselle Suomen lakimiesten kokoukselle vuonna 1907 laadittu alustus. Helsinki: J. Simeliuksen perillisten kirjapaino-osakeyhtiö.

Ignatius, Kaarlo (1900), Virallisen syyttäjistön kehittyminen, organisatio ja syyteoikeus: rikosprosessioikeutta koskeva tutkimus. Helsinki: W&G.

Juntunen, Alpo (1983), Suomalaisten karkottaminen Siperiaan autonomian aikana ja karkotetut Siperiassa. Julkaistu sarjassa: Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 3. Helsinki: Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto.

Kaartinen, Klaus (2007), Rikospaikan jäljet. Teknisen rikostutkinnan varhaisvaiheista Suomessa. Teoksessa Harju, Jari & Savia, Satu (toim.) Rikospaikka: Helsinki. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo.

Kantanen, Anna (2016), Henkirikos parisuhteessa Suomessa 1850-luvulla. Pro gradu-tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto

Karonen, Petri (1996), Pohjolan vaarallisimmat asuinpaikat: rikollisuus, pelko ja turvattomuus Suomen uuden ajan alun kaupungeissa (noin 1540-1660). Teoksessa Forsström, Sari (toim.): Laittomuuden laitatiellä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin. Julkaistu sarjassa: Studia Historica Helsingiensis. Helsinki: Helsingin yliopisto. ss. 61–86.

Karonen, Petri (1997), Rikollisuudesta. Teoksessa Nummela, Ilkka (toim.) Jyväskylän kirja. Katsauksia kaupunkielämän vaiheisiin 1940-luvulta 1990-luvulle. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki. ss.70–73.

Karonen, Petri (2000), 'Kunnes kuolema meidät erottaa': yhteisö ja 'suunniteltu' henkirikos Turussa vuonna 1643 – Rikos historiassa. Jyväskylä: Kopijyvä: 55–86.

Karonen, Petri (2007), Perspektiv och metoder inom dombokforskningen i Sverige och Finland cirka 1990–2005. teoksessa Lönnroth, Harry (toim.) Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.

Katajala, Kimmo (1994), Nälkäkapina: veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1697. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Katajala, Kimmo (2002), Suomalainen kapina: talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150-1800). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kekkonen, Jukka (1998), Suomen oikeuskulttuurin suuri linja 1898-1998. Teoksessa Kekkonen, Jukka & Hallberg, Pekka & Suviranta, Antti: Suomen oikeuskulttuurin suuri linja: Suomalainen lakimiesyhdistys 100 vuotta. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Kekkonen, Jukka (1991), Autonomian ajan rikosoikeus. Teoksessa Letto-Vanamo, Pia (toim.) Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. ss.258–269. Helsinki: Gaudeamus

Kemppinen, Jukka (1992), Tätä kaikki asianosaiset noudattakoot. Korkein oikeus, laki ja yhteiskunta 1918–1990. Helsinki: VAPK-Kustannus

Keravuori, Kirsi (2011), Itseoppineet ihmiset kirjeenkirjoittajina. Perhekirjeenvaihtoa 1860-luvun saaristosta. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit; Lahtinen, Anu; Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.): Kirjeet ja historian tutkimus. Historiallinen arkisto 134. ss. 163–191. Helsinki: SKS

Keskisarja, Teemu (2008), Suomen ainoa sarjamurhaaja – Juhani Adaminpojan rikos ja rangaistus. Jyväskylä: Atena

Keskisarja, Teemu (2014), The crime and punishment of a nineteenth-century Finnish serial killer. Teoksessa Matikainen, Olli & Lidman, Satu (toim.) Morality, crime and social control in Europe 1500-1900. Helsinki: SKS (Finnish Literature Society)

Kietäväinen-Sirén, Hanna (2015), Erityinen ystävyys. Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650-1700). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kivivuori, Janne (2008), Rikollisuuden syyt. Helsinki: Nemo

Kivivuori, Janne (2013), Rikollisuuden syyt. 2. uudistettu painos. Helsinki: Nemo.

Klami, Hannu Tapani (1989), Rikoslaki ja todistusharkinta. Todistusharkinta rikosoikeuden ”mentaliteettina”. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia: 6. Rikosoikeuden juhlavuonna 1989. Rikoslaki 1889–19.12.1989; Jaakko Forsman (1839–1899), Brynolf Honkasalo (1889–1973). Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisu: n:o 185. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys. ss: 190–202.

Koskivirta, Anu (2015), Aviottomat äidit ja lapsisurmat autonomian ajan alkupuolella n. 1810-1860. Genos – Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja. ss. 163–174.

Koskivirta, Anu (2014), Kuolemansyyn selvittäminen: lainsäädäntö, vastuuviranomaiset ja asiakirja-aineistot 1600-luvulta nykyaikaan. Genos vol. 85 (4/2014), ss. 194–209.

Koskivirta, Anu (2001), Sisäinen vihollinen. Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä. Väitöskirja. Helsinki: Anu Koskivirta.

Kuusanmäki, Jussi (1983), Kunnallisen kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875–1917. Teoksessa: Tommila, Päiviö (toim.): Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Helsinki/Vantaa: Suomen Kaupunkiliitto / Kunnallispaino Oy.

Kuusanmäki, Jussi (1962), Jyväskylän raastuvanoikeus ja maistraatti 100-vuotta 1862–1962. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki.

Kuusikko, Kirsi (2006), Rikoshistorian tutkiminen. Teoksessa Lohiniva-Kerkelä, Mirva (toim.) Väkivalta. Seuraamukset ja haavoittuvuus. Terttu Utraisen juhla kirja. Helsinki: Talentum.

- Kyntäjä, Timo ja Laitinen, Ahti (1983), Oikeussosiologia. Porvoo/Helsinki/Juva: WSOY
- Lahti, Emmi (2016), Tietäjiä, taikoja, hautausmaita. Taikuus Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla. Julkaistu sarjassa Jyväskylä Studies in Humanities. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lahtinen, Rauno & Salminen, Anu (2014), Kakola. Vankilan tarina. Turku: Kustannusosakeyhtiö Sannakko.
- Laine, Matti (2007), Kriminologia ja rankaisun sosiologia. Helsinki: Tietosanoma.
- Lappi-Seppälä, Tapio (1989), Humalan vaikutuksesta rangaistusvastuuseen. Teoksessa Koskinen, Pekka & Lahti, Raimo et al (toim.): Rikosoikeudellisia kirjoitelmia: 6. Rikosoikeuden juhluvuonna 1989. Rikoslaki 1889–19.12.1989; Jaakko Forsman (1839–1899), Brynolf Honkasalo (1889–1973). Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja: n:o 185. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2011), Lukijoista kirjoittajiksi. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit; Lahtinen, Anu; Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.): Kirjeet ja historiantutkimus. Historiallinen arkisto 134. ss. 192–193. Helsinki: SKS
- Lehti, Martti (2015), Henkirikollisuuden kehitys 1500-luvulta nykypäivään – Haaste: 7–9. Saatavana internetissä:
<http://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste42015/henkirikollisuudenkehitys1500-luvultanykypaivaan.html>
- Lehti, Martti (2001), Väkivallan hyökyaalto. 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkirikollisuus Suomessa ja Luoteis-Virossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja: 178. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Matikainen, Olli (2002), Verenperijät: väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500-1600-luvulla Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mielonen, Väinö & Wenelius, Ernst (1933), Nimismiesten käsikirja. 2. uudistettu painos. Helsinki: Suomen nimismiesyhdistys.
- Modéer, Kjell Å. (2000), Vad är rättskultur? Teoksessa Andersson Lars M., Jansdotter, Anna, Persson, Bodil E.B., Tornbjer, Charlotte (toim.) Rätten. En festskrift till Bengt Ankarloo. Lund: Nordic Academic Press.
- Myhrberg, Pertti (1978), Rikos- ja prosessioikeuden kehitys Suomessa. Helsinki: Suomen lakimiesliiton kustannus.
- Nikula, Oscar (1981), Kaupunkilaitos 1721–1875. Teoksessa: Tommila, Päiviö (toim.): Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle. Helsinki/Vantaa: Suomen Kaupunkiliitto / Kunnallispaino Oy.
- Nousiainen, Kevät. (1993), Prosessin herruus: Länsimaisen oikeudenkäytön "modernille" ominaisten piirteiden tarkastelua ja alueellista vertailua. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Nousiainen, Kevät (1995), Oikeudenkäytön modernisoituminen. Teoksessa Letto-Vanamo, Pia (toim.) Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. ss.286–306. Helsinki: Gaudeamus

Nygård, Toivo (2001), Erään tapon tarina. Romanien ja talonväen yhteenotto Alajärvellä 1888. Jyväskylä, Atena.

Nygård, Toivo (1985), Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa. Julkaistu sarjassa: *Studia Historica Jyväskyläensia*: 31. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Pajuja, Jussi (1991), Varhaiset rikokset ja niiden rankaiseminen. Teoksessa Letto-Vanamo, Pia (toim.) Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. ss.7–27. Helsinki: Gaudeamus

Peltonen, Matti (2006), Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka: mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta. Helsinki: Gaudeamus

Peltonen, Matti (1992), Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Helsinki: Hanki & Jää.

Peltonen, Matti (1988), Kuinka "suomalainen viinapää" syntyi? Alkoholipolitiikka vol. 52 (1988): 1 ss. 3–13.

Pihlajamäki, Heikki (2009), Senaatin oikeusosasto oikeudellisena vallankäyttäjänä. Teoksessa Raulos, Kari, Välimäki, Pertti ja Esko, Timo (toim.) *Da Mihi Factum, Dabo Tibi Ius. Korkein oikeus 1809–2009*. Helsinki: WSOY Pro.

Pihlajamäki, Heikki (2005), *Delictum publicum, delictum privatum: yhtenäisen rikoskäsitteen synty keskiajalla ja uuden ajan alussa*. *Lakimies n:o 103 (2005)*: 4 ss. 539–561.

Pihlajamäki, Heikki (1997), Evidence, crime, and the legal profession: the emergence of free evaluation of evidence in the Finnish nineteenth-century criminal procedure. *Rättshistoriskt Bibliotek: LIV Lund: Institutet för rättshistorisk forskning*.

Pitkänen, Kari (1991), Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen: 1860-luvun yleiskuva. teoksessa Häkkinen, Antti (toim.) *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet?* s.36–77. Porvoo/Helsinki/Juva: WSOY

Rajala, Juha (2004), Kurittajia ja puukkosankareita: väkivalta ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885-1917. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rautelin, Mona (2009), En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll. Sähköisesti Helsingin yliopiston HELDA -tietokannasta:
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19447/enforutb.pdf?sequence=1>

Saarimäki, Pasi (2006), Avioliitto-odotuksiin kytkeytyvät naimattomien ihmisten seksuaalisuus ja sen seuraukset: normit, performatiivisuus ja sukupuoli keskisuomalaisessa maaseutuyhteisössä ja käräjillä 1800-luvun jälkipuoliskolla. *Lisensiaatintutkielma*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Seppänen, Esa (1987), Jyväskylän poliisilaitos 1939–1969. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto.
- Soikkanen, Timo (2016), Turun poliisi 200 vuotta. Osa I, Suomalaisen poliisin synty ja Turun poliisilaitos 1816–2016
- Spierenburg, Pieter (1998), Men and violence: gender, honor, and rituals in modern Europe and America. Ohio State University Press.
- Ståhlberg, K. J. (1893), Irtolaisuus Suomen lain mukaan. Helsinki: Päivälehdien kirjapaino. Käytetty Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisemaa näköispainosta vuodelta 1995. (Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/95). Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskus / Painatuskeskus Oy.
- Tammikari, Pertti (1970), Järjestyksenpidon ja poliisitoimen kehitys Jyväskylässä vuoteen 1939. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto.
- Taussi Sjöberg, Marja (1981), Brott och straff i Västernorrland 1861–1890. Umeå: Umeå universitetsbibliotek
- Tikka, Marko (2006), Valkoisen hämärän maa. Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921. Historiallisia tutkimuksia: 230. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Tilstone, William J; Savage, Kathleen A.; Clark, Leigh A. (2006), Encyclopedia of Forensic Science. An Encyclopedia of History, Methods and Techniques. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, Inc.
- Tommila, Päiviö (1972), Jyväskylän kaupungin historia 1837-1965. osat 1 (a)-2 (b). Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki.
- Tyynilä, Markku (2009), Oikeusosastosta korkeimpaan oikeuteen. Teoksessa Raulos, Kari, Välimäki, Pertti ja Esko, Timo (toim.) Da Mihi Factum, Dabo Tibi Ius. Korkein oikeus 1809–2009. Helsinki: WSOY Pro.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2012), Ujostelemattomat. Kätilöiden, synnytysten ja arjen historiaa. Helsinki: WSOY.
- Valtonen, Heli (1997), Rouva, hänen kotiapulaisensa ja kulmakaupan myyjä: puhuttelusanat ja ammattinimikkeet yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen ilmentymänä. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.) Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet. Jyväskylän historiallinen arkisto: 3. Jyväskylä: Kopijyvä.
- Vares, Vesa (2016), Turun poliisi 200 vuotta. Osa II, Maakuntaa ja yhteiskuntaa palvellen. Turun poliisi 1918–2016.
- Verkko, Veli (1949), Lähimmäisen ja oma henki. Sosiaalipatologisia tutkimuksia Suomen kansasta. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja: B-sarja. Jyväskylä: K. J. Gummerus osakeyhtiö.
- Verkko, Veli. (1924), Henkeen kohdistuvista rikoksista Suomessa. Lakimies: n:o 1/1924, ss. 191–231 ja 296–341.

Vilkuna, Kustaa H.J. (2009) Neljä ruumista. Helsinki: Teos.

Vilkuna, Kustaa H.J. (2015), Juomareiden valtakunta: suomalaisten känni ja kulttuuri 1500-1850. Helsinki: Teos 2015

Vilkuna, Kustaa H.J. (1995), Alkoholien nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500-1700-luvun Suomessa. Teoksessa: Roiko-Jokela, Heikki ja Pitkänen, Timo (toim.) Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto: 1. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto/historian laitos, Jyväskylän maakunta-arkisto ja Jyväskylän historiallinen yhdistys. ss.210–322.

Virrankoski, Pentti (1970) Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. Turku: Turun yliopisto

Voutilainen, Miikka (2016), Poverty, inequality and the Finnish 1860s famine. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Vuorela, Miikka. (2015). Rikollisuus ja suomen suuret nälkävuodet 1866-1868. Lakimies vol. 113 (5/2015), 658-688.

Valjakka, Sirkka (1971), Jyväskylän kaupungin rakennukset ja asukkaat 1837-1880. Keski-Suomen museoyhdistyksen julkaisuja: 10. Jyväskylä: Keski-Suomen museoyhdistys.

Ylikangas, Heikki (1996a), Wallesmanni. Kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä. Kauhava: Suomen nimismiesyhdistys

Ylikangas, Heikki (1996b), Ongelmakohtia väkivaltarikollisuuden kehityksessä Suomessa. Teoksessa Forsström, Sari (toim.) Laittomuuden laitatiellä: rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin. Helsinki: Helsingin yliopisto

Ylikangas, Heikki (1984), Murtuva säätyvalta. Porvoo/Helsinki/Juva: WSOY

Ylikangas, Heikki (1976), Puukkojunkkarieitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790-1825. Helsinki: Otava

Österberg, Eva & Lindström, Dag (1988) Crime and social control in medieval and early modern Swedish towns. *Studia historica Upsaliensia*.

INTERNET-LÄHTET:

Eduskunnan kirjasto, Suomalainen lakikirja 250 vuotta -näyttely: (https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/Documents/Lakikirja250-n%C3%A4yttelyesite.pdf) ja

(https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/Documents/Lakikirja250-1800.pdf) Viitattu 27.4.2017

LIITTEET

LIITE I:

LYHYET YHTEENVEDOT JYVÄSKYLÄN RAASTUVANOIKEUDEN VUOSINA 1862–1905 KÄSITTELEMISTÄ HENKIRIKOSTUTKINNOISTA:

(T1) - Tuntematon vainaja lumihangessa

Jouluaattona 1866 torpasta toiseen matkalla ollut seurue löysi läheltä Pellonpään torppaa polun vierestä, osittain lumihangesta tuntemattoman vainajan. Vainaja tunnistettiin nopeasti yhdeksi kolmesta tuntemattomasta miehestä, jotka olivat liikkuneet Jyväskylän kaupungissa ja sen läheisyydessä aiemmin. Ensin tapausta tutkittiin Jyväskylän ja Kuivasmaen (Petäjäveden) tuomiokunnan käräjillä, kunnes vainajan löytöpaikan todettiin sijainneen kaupungin mailla ja tutkintaa jatkettiin Jyväskylän raastuvanoikeudessa.

Rikoksesta syytettiin keuruulaista entistä sotilasta, jonka tunnistettiin kuuluneen kolmen miehen seurueeseen, jossa uhrikin oli liikkunut. Uhrin henkilöllisyys pysyi pitkään arvoituksena, kunnes tämän omainen tavoitettiin kirjeitse Vaasasta – Jyväskylään hän ei kuitenkaan kyennyt sairauden vuoksi saapumaan. Rikostutkinnan aikana syytetty onnistui pakenemaan Jyväskylän kaupunginvankilasta, mutta jäi kuukauden kuluessa kiinni uudelleen. Hänet tuomittiin kuolemaan, mutta odottaessaan tuomiotaan Vaasassa hän menehtyi. Myöhemmin murhaan osalliseksi epäilty irtolaismies tavoitettiin Janakkalasta, missä hän oli syytteessä hevosvarkaudesta, mutta häntä ei tunnistettu seurueeseen kuuluneeksi, joten hänet vapautettiin.

(T2) – Alivuokralaisen puukotus

Entinen kultaseppä asui poikansa syytinkiläisenä tämän pihapiiriin kuuluneessa talossa yhdessä alivuokralaisensa, pohjalaistaustaisen työmiehen kanssa. Miehet ajautuivat riitaan vuokrasta ja töiden jakamisesta. Riidan jatkuessa työmies heitti ämpärillisen vettä kultaseppän päälle, mistä kultaseppä suuttui. Hän löi työmiestä puukolla rintaan ja tämä jäi makaamaan talon eteen, portaiden juureen. Kultaseppä kiisti ensin ja väitti työmiehen kaatuneen omaan puukkoonsa, mutta tunnusti puukotuksen myöhemmin papille. Myöhemmin hän vetosi hätävarjeluun. Tilannetta ei kuitenkaan pidetty hätävarjeluna ja kultaseppä tuomittiin seitsemäksi vuodeksi kuritushuoneeseen.

(T3) – Eläköityneen teurastajan puukotus syysmarkkinoiden aikaan

Talonisäntä läheisestä pitäjästä seurueineen saapui kotiseudultaan Jyväskylän syysmarkkinoille ja yöpyi leipurin talossa, jossa asui myös tämän isä – eläkkeellä ollut entinen teurastaja. Teurastaja moitti talonisäntää metelistä, joka suututti talonisännän. Teurastaja löydettiin puukotettuna ja isännän oli nähty poistuvan paikalta verinen puukko kädessään.

Oikeudessa todistajien toiminta aiheutti epäselvyyksiä. Yhden todistajista käytös alioikeudessa herätti tuomarin huomion ja paljastui, että tämä yritti ensin esittää tietämätöntä välttääkseen talonisäntää vastaan todistamisen. Tapauksen edettyä hovioikeuteen sama todistaja veti kirjeitse todistajanlausuntonsa takaisin ja kertoi todistaneensa väärin vahingoittaakseen talonisäntää. Tapauksen palauduttua epäselvyyksien vuoksi raastuvanoikeuteen hän pysyi kuitenkin aiemmassa lausunnossaan ja kertoi peruneensa sen painostettuna. Tämän jälkeen useampi todistaja ilmiantoi taposta toisen talonisännän seurueeseen kuuluneen henkilön, joka oli todistanut aiemmin tätä vastaan. Näitä todistajanlausuntoja pidettiin kuitenkin epäluotettavina ja vastaaja tuomittiin. Häntä puolustaneet yrittivät vedota kirjeitse Senaatin oikeusosastoon asti.

(T4) – Puukotus talvimarkkinoiden aikaan²³⁶

Vuoden 1874 talvimarkkinoiden aikaan markkinoille saapuneet entinen renki lähiseudulta ja teurastaja Iisalmesta päätyivät markkinapäivän iltana samaan taloon istumaan iltaa. Päivän mittaan oli juotu alkoholia ja illalla molemmat olivat humalassa. Renki ilmeisesti luuli teurastajan aikovan varastaa taskuistaan. Teurastaja heitettiin ulos illanviettopaikasta humalatilan vuoksi. Renki meni myöhemmin perässä ja kävi eteisessä ja pihalla teurastajan kimppuun ja puukotti tätä. Sen jälkeen renki palasi sisälle toinen käsi veren tahraamana.

(T5) – Naisen murha tienpuolessa

Kesällä 1884 kansanvalistusseuran laulujuhlien aikaan Jyväskylän kaupungin mailta, mutta ruutukaava-alueen ulkopuolelta, löydettiin naispuolinen, murhattu vainaja. Vainajan löytöpaikalta löytyneen surma-aseen, todistajanlausuntojen ja epäilyttävän käytöksen perusteella rikoksesta joutui epäillyksi suutarin työllä itsensä elättävä itsellismies. Epäily osoittautui kuitenkin perättömäksi ja itsellinen ”erotettiin asiasta” surma-aseen tultua luotettavasti tunnistetuksi: sen tunnisti omakseen torppari, jolta se oli viety, kun hänen torpassaan oli vierailut irtolaisnainen, joka oli myös nähty uhrin seurassa viimeisenä.

²³⁶Tässä työssä s. 1–3

Irtolaisnaista ei kuitenkaan saatu tavoitettu Jyväskylään ennen joulua – hän jäi kiinni Helsingin pitäjässä näpistyksestä, jota tutkittaessa selvisi, että vastaajaa epäiltiin Jyväskylässä murhasta. Oikeusprosessi jatkui pitkään ja vastaaja kiisti. Alioikeus tuomitsi vastaajan kuolemaan kahdesti: ensimmäisen tuomion Vaasan hovioikeus kumosi ja palautti raastuvanoikeudelle uudelleen käsiteltäväksi menettelyvirheen vuoksi ja toisella kerralla raastuvanoikeuden tuomio kumottiin ja vastaaja tuomittiin ”tulevaisuuteen”.

(T6) – Tappelu Kauppakadulla ja puukotus Tourulan sillalla

Puukotuksesta epäilty, mutta tuomiota vapaalla jalalla odottava nuori irtolaismies riitautui suutarin työllä perheensä elättävän itsellismiehen kanssa Jyväskylän kauppakadulla sijaitsevassa kauppapuodissa ollessaan ja miehet aloittivat tappelun keskellä Kauppakatua. Kun irtolaismies otti puukon esiin, uhri lähti pakoon, mutta irtolaismies seurasi tätä aina kaupungin rajoille ja Tourujoen ylittävälle sillalle, missä hän sai uhrin kiinni ja puukotti tätä. Irtolaismies ilmeisesti säikähti tekoaan ja pysyi uhrin seurassa ja kertoi yrittävänsä auttaa tätä – uhria auttaneet ottivat irtolaismiehen kiinni ja toimittivat vangittavaksi sekä veivät uhrin kaupunginsairaalaan, missä tämä menehtyi haavoihinsa. Oikeudessa vastaaja tunnusti rikoksen.